Pedagógiatörténeti Szemle

Az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága Neveléstörténeti Albizottságának folyóirata

4. évfolyam
1–2. szám
2018

Impresszum

Főszerkesztő: Pukánszky Béla
SZTE JGYPK Gyógypedagógus-képző Intézet
6725 Szeged, Hattyas u. 10.
bela@pukanszky.hu

Szerkesztőbizottság: Kéri Katalin, Németh András, Szabolcs Éva
Nemzetközi tudományos board:
Prof. Dr. Rotraud Coriand, Universität Duisburg-Essen
Prof. Dr. Lucien Criblez, Universität Zürich
Prof Dr. Gerald Grimm, Alpen-Adria-Universität, Klagenfurt
Prof. Dr. Johanna Hopfner, Karl-Franzens-Universität Graz
Prof. Dr. Klaus-Peter Horn, Georg-August-Universität Göttingen
Dr. Tomáš Kasper, Technická univerzita v Liberci
Prof. Dr. Iveta Kestere, Latvijas Universitate
Prof. Dr. Christine Mayer, Universität Hamburg
Prof. Dr. Simonetta Polenghi, Univ. Cattolica del Sacro Cuore, Milano
Prof. Dr. Edvard Protner, Univerza v Mariboru
Prof. Dr. dr. hc. Ehrenhard Skiera, Universität Flensburg
Prof. Dr. dr.hc. Heinz-Elmar Tenorth, Humboldt Universität zu Berlin

Szerkesztő: Nóbik Attila, Fizel Natasa
nobik@jgypk.szte.hu, natasa@jgypk.szte.hu
Olvasószerkesztő: Garai Imre, Szabó Zoltán András, Basch Éva
Technikai szerkesztő: Pethő Villő

Kiadó: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága
Neveléstörténeti Albizottsága

Felelős kiadó:
Németh András, elnök
1075 Budapest, Kazinczy u. 23.

Terjesztési forma: online
ISSN 2415-9093

Pedagógiatörténeti Szemle

4. évf. 1–2. sz.
2018

Tanulmányok

Sáska Géza: *Igény az igazság monopóliumára I-II. A politikai és a világnézeti marxizmus–leninizmus a sztálini kor pedagógia tudományában*
1.

Recenzió

Fizel Natasa: *A „harmadik út”*
53.

Pedagógiatörténeti Szemle • 4. évf. 1–2. sz. 1–52. o. • 2018
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2018.1.1

Igény az igazság monopóliumára I-II.*

A politikai és a világnézeti marxizmus–leninizmus a sztálini kor pedagógia tudományában

Sáska Géza

ELTE

„Az ideológiák csak addig ártalmatlan,
kritikátlan és önkényes vélemények,
amíg komolyan nem hisznek bennük.
Mihelyst totális érvényességi igényüket
szó szerint veszik, olyan logikai rendszerek
magvává válnak, amelyekben [. . .]
az első előfeltevés elfogadásából minden érthetően,
sőt kényszerítő erővel következik."
Hannah Arendt [1]

A harmincas évek közepétől kiépülő sztálini típusú szocialista neveléstudomány 1945 utáni magyarországi egyre gyorsuló térnyerése 1950-ben a totális szovjet alávetettséggel zárult. Az új pedagógiai-hatalmi elit lényegében a szovjet szempontú pedagógia tudományát implementálta, miközben maguk is az állam-, a tanügyigazgatás szereplői voltak. A jelentős politikai fordulatok közepette – a Sztálin halála utáni hatalmi belharc Magyarországra is kiterjedő hatása alatt, az 1956-os forradalom, és leverése után, majd Kádár János hatvanas évek kezdetétől induló konszolidációs és dezideológizáló politikája idején – a nevelés tudomány irányításában betöltött meghatározó szerepük érintetlen maradt, lehetővé téve a szovjet típusú szocialista pedagógia szerves fejlődését. A húsz éven át tartó szocialista neveléstudomány meghatározó ideológiája sztálini, illetve a poszt sztálini értelmezésű marxizmus-leninizmus, amelybe előbb a kelet-európai interpretációk, később nyugat-európai baloldali ideológiai elemek épültek be. Politikatörténeti összefüggésben a sztálini és posztsztálini pedagógiai marxizmus-leninizmus jelentésváltozásait érzékelteti a tanulmány.

Kulcsszavak: politikai marxizmus, sztálini modell kiépülése és romlása, a neveléstudomány politika követő magatartása és ideológiájának végleges elvesztése.

*Az előmunkálatokon (*Sáska*, 2010a,b, 2015, 2016, 2016a,b, 2017) alapuló szintetizáló igénnyel megírt tanulmány teljes terjedelmében e lapszámban jelenik meg, noha az első részét a 2018. évi 2. számban már közölte a Kommentár, ám a második részétől már elállt a folyóirat új főszerkesztője, mert – megítélése szerint – sem a téma, sem a megközelítési mód már nem illik a lap új profiljához. Korábban a Magyar Pedagógia – egyebek mellett terjedelmi okokra hivatkozva – állt el a közléstől.

[1] *Arendt*, 1992, 550.

Pedagógiatörténeti Szemle • 4. évf. 1–2. sz. 1–52. o. • 2018
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2018.1.1

Bevezetés

A halála előtti utolsó öt évével Sztálin elégedett lehetett. Felrobbantották az atombombájukat 1949-ben, az esetleges harmadik világháború már a győzelem reményével megvívhatónak tűnt. Mindegyik elfoglalt államban befejeződött a kommunista hatalomátvétel, ami már 1944-ben, 1945-ben elkezdődött.

Jugoszlávia kivételével már mindegyik kelet-európai államot a kommunista pártokon keresztül Moszkvából irányították.[1] Az elfoglalt országokban megkezdődött az államosítás, az osztályharc, a nyugati neveltetésű, kapcsolatú és az erre tájékozódó csoportok, rétegek kiszorítása, velük együtt a meghaladott rendszer híveinek mint nyilvánvalóan ellenséges elemeknek a megfélemlítése, totális, egzisztenciális megsemmisítése, szakmai, közéleti ellehetetlenítése, internálása.[2] E sötét évek politikáját a régi és a folyamatosan újraértelmezett marxizmus-leninizmus-sztálinizmus ideológiájával igazolták.

Noha az első világháború utáni években a pedagógia tudománya egyremásra elveszítette önállóságát Európában, ahogy Baranyai Erzsébet[3] a német nemzetiszocializmus hatalomgyakorlatára építve általánosított: a politika a neveléstudományt *függeléksorba süllyeszti* (*Baranyai*, 1934. 98. o.). Az 1945, különösképpen az 1948 utáni években a szovjet típusú totalitárius rendszerben a magyar neveléstudomány is minden korábbi mértéket meghaladóan veszítette el önállóságát, amelynek egyik, de csak az egyik részeleme a politikai marxizmus–leninizmus ideológiájának elfogadása és képviselete, pedagogizálása.

Egyértelművé kell tennem, hogy itt és a következőkben nem a filozófia tudományának szempontjai szerint közeledem a marxizmushoz, leninizmushoz – ami számomra nagy kockázatot is jelentene –, hanem politikaiból. Nem azt vizsgálom, hogy e két egymással összefüggő irányzat mennyire kidolgozott, mennyire koherens és így tovább, mert megtehetem, hiszen többnyire az (oktatás) politika szereplői sem ismerték mélységében a forrásaik mibenlétét,

[1] Hannah Arendt szerint a „*Moszkva által dominált kelet-európai kormányok Moszkva érdekében uralkodnak és Komintern-ügynökként cselekszenek. Ezek nem mások, mint Moszkva által irányított totalitárius mozgalom terjeszkedésének példái, és nem belső fejlődés következményei. Úgy látszik, az egyetlen kivétel Jugoszlávia…*" (*Arendt*, 1992. 414. o.). Arendt állításából két dolog következik. Egyfelől a nyugat-európai országok kommunista pártjai is Moszkva utasításait követték, az oktatáspolitikájukban biztosan (*Sáska*, 2016a), de hatalom birtokába sohasem kerültek. Másfelől pedig szervezett, az elitcsere haszonélvezőire óhatatlanul ügynöki szerep betöltésének feladata hullott, még akkor is, ha ennek nem is voltak tudatában.

[2] Ismereteim szerint Magyarországon a pedagógiai elitből egyedül Kiss Árpádot internálták. Az idő előtti nyugdíjazás, majd a nyugdíjmegvonás volt az általános eljárás. Az oktatás területéről többek között Prohászka Lajosnak, Karácsony Sándornak is ez a sors jutott (*Golnhoffer*, 2004. 76. o.), ami korai halálához vezetett (*Lányi*, 2000). Megemlítendő Boda István, Bognár Cecil Pál neve is az 1950 körül elbocsájtottak vagy kényszer-nyugdíjazottak közül.

Megjegyzem, más ágazatokhoz képest a pedagógia képviselőit kevésbé érintette a retorzió – talán a pedagógia csekélynek ítélt politikai jelentősége miatt a MAORT-perhez képest –, mely a részben külföldi tulajdonú vállalatok kommunista államosításának iskolapéldája. http://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/kislex/kislexis.htm

[3] http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/baranyai-erzsebet-748CE/

általában átvett idézetekből dolgoznak. Azt igyekszem feltárni, hogy *eszközként* mire használták, milyen politikai célok eléréséhez vették igénybe ezt az eszmerendszert, a természettudományok egzakt állításaihoz foghatónak tekintett, valójában a totális ideológia uralma miatt megfellebbezhetetlen filozófiai tételekkel mennyiben igazolták tetteiket és tudományosnak tekintett állításaikat.

A másodjára említetteket éppen ezért nevezem *politikai* marxizmus–leninizmusnak, megkülönböztetve az ettől jóval függetlenebb[4] *világnézeti* (vagy *filozófiai*) marxizmus–leninizmustól.[5] A fogalmi különbségtétel fontos, ám gyakorlatilag csak akkor elkülöníthető e kettő mindenképpen a politikai- szakmai elit körében, ha az államban a világnézeti pluralizmus a norma, nincs közéleti vagy tudományos jelentősége az egyén világnézetének. Amennyiben ez nem áll fenn, akkor politikai és világnézeti marxizmus–leninizmus megkülönböztetése aligha lehetséges, *utólag* el nem különíthető.

Az alábbiakban akkor beszélek a neveléstudományi elit művelőinek *politikai* marxizmus–leninizmusáról, ha ezt a pártállami ideológiát oktatáspolitikai céljaik, valamint tetteik és tudományos közegben nézeteik igazolására használják – amelynek karrierjüket köszönhetik – még abban az esetben is, ha köz- és szakmapolitikai szerepük belső meggyőződésükön alapult: őszinte hívei voltak a *világnézeti-filozófiai* marxizmus–leninizmusnak – jelentsen ez bármit –, vagy pedig meggyőződés nélkül, pragmatikus okokból vették fel ezt a szerepet, és gyakorolták a hatalmat.[6] Másképpen: a köz- és szakmapolitikai *szerep* betöltése az elsőleges; az csupán másodlagos, hogy tetteikben a személyes hit vagy a hit tettetése vezette őket.

Azokban az években a politikai marxizmus–leninizmus elfogadása, ami lényegében azonos a bolsevik mozgalom sematizált mintáival, ideológiai értékeivel (*Rainer*, 2011. 31. o.) az önmegvalósítás szinte korlátlan lehetőségét nyitotta meg. Országos léptékű befolyást és hatáskeltést, a szakmai-politikai megfellebbezhetetlenség ígéretét kínálta számukra a fegyelmezettségük cserében a totalitárius rendszer; olyan mértékű kizárólagosságot kaptak a neveléstudomány értelmezésében, amilyen bármelyik plurális polgári demokráciában sem merülhet fel.

Ebből fakadóan a szocialista berendezkedés jellegzetessége a politikai marxizmus–leninizmus és az egyéni világnézet átfedése és a kettő közötti hierarchikus és aszimmetrikus elrendeződés. A kimutatott személyes meggyőződés éppen ezért lehetett mímelt vagy őszinte, a rendszer működőképessége tekintetében e különbség lényegtelen volt, a cselekedet már nem.

[4] Közismert, hogy a marxizmusnak számos értelmezése volt a XX. században. Elég csak a Sztálin halála utáni idők marxi reneszánszára utalni (*Szabó*, 2013).

[5] Lenin épp ellenkezőleg gondolta: a politika és a filozófia teljesen elválaszthatatlan. Minden filozófiának osztálytartalma van, következésképpen politikai jellegű (*Filipovics*, 1970. 387. o.).

[6] A politikai és filozófiai (világnézeti) marxizmus–leninizmus együtteséről és változó hangsúlyáról ír például Golnhofer és Szabolcs (*Golnhofer*, 2016. 45. o.; *Szabolcs*, 2016. 23–28. o.).

Pedagógiatörténeti Szemle • 4. évf. 1–2. sz. 1–52. o. • 2018
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2018.1.1

A kommunista pedagógia forrásvidéke

A társadalom átalakításának, az egyenlőség megteremtésének szakpolitikai hordozói köztudottan a pedagógia-pszichológia képviselői közül kerültek ki, különösen a háború utáni években (*Németh*, 2009). E két tudományág művelői, amennyiben kommunisták voltak, a nyugat-európai jellegű marxizmus–leninizmust képviselték, nem úgy, mint az 1949–1950 után a helyükre lépők. Az utódaikéhoz képest a sztálini pedagógiához (oktatáspolitikához) és a marxizmus értelmezéséhez jóval önállóbb – a párt szempontjából fegyelmezetlenebb – volt a viszonyuk, amelyet a totalitárius államot építő pártjuk már nem tűrt meg.[7] A továbbiakban csupán a későbbi, a sztálini gyökerű, magyarországi kommunista pedagógia marxizmus–leninizmusáról esik szó.

Az oroszból fordított, 1952-es kiadású *Pedagógia* című egyetemi tankönyv adta tudtul, hogy a szovjet pedagógia a kommunista nevelés tudománya, a kommunista világnézet pedig a marxista–leninista pártnak, a munkásosztály pártjának a világnézete. Mindez Lenin *Materializmus és empíriokriticizmus* című munkájában leírtakból fakad: minden filozófia pártszerű. *„Az a pedagógia, amely a marxista–leninista* ***párt vonalát követi*** (a szerző kiemelése), *az igazi, tudományos pedagógia… a nevelés mindig kapcsolatos a politikával* (*Kairov,* 1952. 39. o.).

A marxista–leninista típusú pedagógia gyakorlatias okokból azért agresszív, hogy a történelem kijelölt útjának a végállomását mihamarabb elérjék, ahogy Kairov a tankönyv korábbi oldalain megfogalmazta: *„A proletár szocialista forradalom* ***elkerülhetetlenül*** *megsemmisíti a burzsoá osztálynevelést* (a szerző kiemelése), *hiszen ez fékezi a társadalom további fejlődését, és azt a kommunista neveléssel váltja fel"* (*Kairov*, 1952. 20. o.).

1948 és 1950 között a magyarországi, csakúgy, mint a többi kelet-európai szocialista pedagógiatudomány előtt a párt vonalával megegyezően a teendők sokaságából két, egymással összefüggő részfeladat megoldása állt (*Sáska*, 2010.). Egyfelől létre kellett hozni a szocialista öntudatot megteremtő iskolák munkáját támogató új – kairovi értelemben *igazi* – neveléstudományt. Másfelől pedig, ebből fakadóan, el kellett távolítani a fejlődés útjában álló, az ideológiai, politikai akadályokat állító intézményeket és reakciós személyeket, akik a hidegháborúban a haladó tábor ellenségei.

Kairov a szovjet Pedagógiai Tudományos Akadémia 1949. július 27-i ülésén[8] megismételte a párt álláspontját: *„a demokratikus, haladó tábor, amelynek élén a Szovjetunió áll, és az imperialista, reakciós tábor, amelyet az Egyesült Államok vezet… ellenségeink azzal próbálkoznak, hogy a szovjet tudomány, irodalom, művészet egyes képviselőire kiterjesszék befolyásukat; azon iparkodnak, hogy saját érdekükben aknázzák ki a kapitalizmus olyan csökevényeit, melyek egyes szovjet emberek öntudatában még*

[7] Ezt a folyamatot (benne Mérei Ferenc megítélésének, szerepének változásait) írja le Huszár Tibor (*Huszár,* 1995).

[8] *Szovjetszkaja Pedagogika,* 1949. 9. sz.

megmaradtak" (*Kairov,* 1951. 7. o.) ebből fakad a neveléstudomány képviselőinek megrostálása.

A kitűzött célt különféle államigazgatási eszközökkel lehetett megvalósítani: nyugdíjazással, állásvesztéssel, akadémiai tagság megvonásával, egzisztenciális ellehetetlenítéssel sújtva, ritkábban kitelepítéssel. Margóra szorítandónak, politikai ellenségnek bizonyultak az egyházak képviselőin kívül a magyar faj nagy szaktudású, az egyenlőséget szorgalmazó, a harmincas évek vad jobboldali egyetemi légkörében szocializálódott képviselői közül az 1945-ben kooptáltak (többek között Karácsony Sándor, Kiss Árpád, Simon László), valamint a nem marxista, politikai tekintetben ekkor már inaktív pedagógia-lélektan kiválóságai (sokak közül az MTA-tag Prohászka Lajos, Várkonyi Hildebrand[9], /a bencés rendből kilépése után: Dezső/, talán Bognár Cecil), továbbá, de ez könnyebben magyarázható, Kornis Gyula[10] a két háború között jelentős szerepet betöltő pedagógus professzor a filozófia–pedagógia tanszéken, MTA-tag, szakpolitikus, lényegében közoktatási miniszter kiszorítása a köz- és a tudományos életből. Rajtuk kívül politikai veszélyt vagy kockázatot jelentettek a nyugati értelmezésű marxista-kommunisták, párttagok, közülük Mérei Ferenc és Faragó László a legismertebb (*Golnhofer,* 2004, 1999; *Huszár,* 1995; *Sáska,* 2006; *Szabolcs,* 2006).[11]

Ebben a légkörben és közegben teremtik meg az igazság kizárólagosságára igényt tartó magyar – előbb a kommunista, később a szocialista jelzőt viselő – neveléstudományt, amely elnyerte ugyan önállóságát a filozófiával szemben[12] az egyetemi és tudományos életben, de a politikai filozófiának sohasem látott mértékű és mélységű alávetettségbe került, évekig.

Az, hogy kialakult ez az élethelyzet vagy inkább állapot a szovjet érdekeknek alávetett országokban, Európa sikeres kettéhasítását jelenti, két blokkra bomlott, amelyek külön úton indultak el, szellemi horizontjuk, tájékozódási pontjuk megállt a vasfüggönynél: egymásnak jószerével kölcsönösen ismeretlen (nevelés)tudományok, (oktatás)politikák épültek fel az évtizedek alatt, amelyek – autonómiájukat részben feladva – majd csak a rendszerváltás utáni években egyre nagyobb ütemben oldódnak egymásba.

[9] Várkonyi Dezső életműve alapján kandidátusi címet kapott, vélhetően Tettamanti Béla közbenjárásának köszönhetően. Munkásságát ld. *Pukánszky*, 1999.

[10] Kornis Gyulát a német megszállás alatt a Gestapo letartóztatja, mert a szóbeszéd szerint rektorként a budapesti egyetemen randalírozó turulos diákokra kihívta a rendőrséget a harmincas években. 1947-ben lemond az 1934 óta meglévő egyetemi katedráról – a háború után alig jár be –, majd az MTA-tagságáról is. Poroszlóra 1951-ben kitelepítik, innen Hajdúszoboszlóra kerül, majd Budapestre, itt is hal meg (*Zádor,* 2008a. 96. o.).

[11] Az elitcsere nem, vagy alig érintette a tantárgy-pedagógia, módszertan területét, vagy fordítva: a tantárgy-pedagógia politikai tekintetben érdektelen lehetett, menedéket jelentett, azaz fennállt a kontinuitás lehetősége e területen (*Golnhoffer* és *Szabolcs*, 2018. 62–73. o.).

[12] A tanítóképzőkben nem a filozófiától, hanem a pszichológiától való függőség félelme volt erősebb.

Pedagógiatörténeti Szemle • 4. évf. 1–2. sz. 1–52. o. • 2018
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2018.1.1

A szocialista neveléstudomány politikai kritériumai

Ágoston György[13], az MTA Pedagógiai Főbizottságának[14] 32 éves – akkor már két esztendeje – elnöke és a monopolhelyzetű Pedagógiai Szemle főszerkesztője lapjában ismerteti az 1954. június 12-én, a Magyar Tudományos Akadémián tartott vitaankéton elhangzottakat – az állapotideológiák jellegzetes szófordulatával – a pedagógia tudományának „helyzetéről és feladatairól"[15] (*Ágoston*, 1955).

Ágoston visszatekintése szerint a marxista pedagógiai elit létrejötte közvetlenül a Magyar Dolgozók Pártja döntéséhez köthető, amelynek tartalma megegyezik Kairov akadémikus fentebb idézett útmutatásával. Ágoston szerint *„1950-ig, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének emlékezetes 1950. március 29-i*[16] *határozatáig hazánkban a* ***marxista–leninista pedagógia nem tudott kibontakozni****. Ellenséges elemek* ***a pedagógiát nyugati, imperialista országokból importált pedagógiával helyettesítették. Ugyanakkor tovább éltek a Horthy-rendszer különböző reakciós pedagógiai irányzatai"*** (a szerző kiemelései) (*Ágoston*, 1955. 396. o.). Ágoston voltaképpen Kairov idézett, sztálini ihletésű szavait ismételte meg.

A magyar neveléstudomány és a szovjet marxizmus-leninizmus

A fiatal és tehetséges Lázár György (*Golnhofer* és *Szabolcs*, 2013) Prohászka Lajost váltva a budapesti egyetem pedagógiai tanszékének élén, az 1950-es oktatáspolitikai fordulat főideológusaként világosan kifejtette, hogy az új ne-

[13] Visszaemlékezéseit lásd *Golnhofer* és *Szabolcs* (2014).

[14] A Főbizottság tevékenységéről ld. *Pukánszky*, 2006, 2007.

[15] A 'helyzet és feladat' szókapcsolat az egypártrendszerű szocialista időszak jellegzetes és állandósult szófordulata, az *állapot-ideológia* egyik megnyilvánulása (*Szabó*, 1989). A rendszer lényegét megkérdőjelező programideológia – 1956 néhány hónapjától eltekintve – nem kapott teret az ötvenes években. A rendszer stabilitásának a jegye 'helyzet és feladat' gyakori használata. Lásd pl. Jóború Magda: *Irodalomtanításunk helyzete és feladatai* (*Jóború*, 1952), *A neveléstudomány fejlődése és helyzete a Kínai Népköztársaságban* (*Nagy*, 1957). Ugyanez a gazdaság területéről. Altomáre Iván: *Az élelmiszeripar helyzete és feladatai* 1953-ban megtartott előadásának címét, vagy *'A magyar hajóépítő-ipar külkereskedelmi helyzete és feladatai'*-t (*Selmeczi* és *Birkás*, 1960). Az 1972-ben az MSZMP Központi Bizottsága által kiadott határozat *'Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai'* címet viselte. *Az amatőr művészeti mozgalom ideológiai-politikai helyzete és feladatai mukája* (*Vitányi*, 1977) és Horváth Ferenc *A rézkor- és bronzkor-kutatás helyzete és feladatai Csongrád megyében* további példa. Mindegyik esetben úgy tesznek, mintha csak egyféleképpen lehetne látni a helyzetet, amelyből csak egyféle cselekvési sor adódna, holott a véleményalkotó közösségtől függ a helyzet értékelése és a változtatás irányának meghatározása. *A helyzet leírása és a cselekvés módjának meghatározása maga az ideológia. Mannheim* – erre a helyzetre értelmezhetően – úgy látja, hogy *„az uralkodó csoportok gondolkodásukban oly erősen kötődhetnek érdekeikkel valamely szituációhoz, hogy végül képtelenek meglátni bizonyos tényeket, amelyek hatalmi tudatukra zavaróan hathatnának."* (*Mannheim*, 1996. 52. o.)

[16] Lásd a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége által hozott határozatot a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium munkájával kapcsolatos kérdésekről: *Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai.* Szikra, Budapest, 1951. 175–181.

veléstudománynak – Kairov eszméjét követve – pártszerű tudományként kell kiépülnie. Egyfelől olyképpen, hogy *„szilárdan a marxizmus–leninizmus győzelmes elméletére építkezik"* (*Lázár,* 1950. 64. o.), másfelől úgy, hogy az *„osztályharc konkrét menetével és feladataival állandó szoros kapcsolatban maradjon"* (*Lázár*, 1950. 65. o.). Harmadrészt pedig, hogy kemény kritikával lépjen fel a *„Mérei és klikkje teremtette"* neveléstudománnyal szemben (Lázár, 1950. 66. o.), és végül *„neveléstudományunknak pártszerűnek kell lenni abban is, hogy odaadóan tanuljon nevelni a Párttól"*[17] (*Lázár*, 1950).

Ágoston György 1954-ben, mint a párt vonalát mintaszerűen követő kommunista neveléstudós, az MTA Pedagógiai Főbizottságának elnökeként ismételte meg Lázár György 1950-ben elhangzott szavait.[18] Ágoston szerint az új neveléstudományi elit kiválasztásának egyedüli kritériuma *a marxizmus–leninizmus követése* és az ebből levezetett szocializmus igenlése (*Ágoston,* 1955. 397. o.).

Ebből az esetből is kirajzolódik a kelet-európai oktatáspolitika függőségi lánca – ahogy a többi, szovjet függőségben álló országban is. Sztálin útmutatásait az egyik vezető neveléstudósi tisztséget betöltő Kairov fordítja le a pedagógiai nyelvére – vélhetően a többi hasonló beosztású szaktekintéllyel, többek között Goncsarovval és Jeszipovval együtt – a Szovjetunióban dolgozó pedagógusokon kívül valamennyi csatlóssá tett ország számára, akik a következő lépésében a nemzeti sajátosságok figyelembevételével implementálják az eszmét és a teendőket az országukba.[19]

Egyik kelet-európai ország kommunista pártja, így a Magyar Dolgozók Pártja hatáskörébe sem tartozott a marxizmus–leninizmus mibenlétének megnevezésének, értelmezésének a joga[20], de az már igen, hogy az adott minta szerint az országában ki tekintendő marxistának vagy nem olyannak. E világnézeti különbségtétel alapján választják külön a kurzussal együttműködő híveket és az ellenségeket. E logika szerint egy és ugyanaz a dolog antimarxistának és a rendszer ellenségének lenni. Az új pedagógiai elit tagjai ugyanezt a hatalmi-érvelési sémát alkalmazták az új neveléstudomány építésében.

Minthogy az MDP 1950-ben adta meg a szovjet és a magyar politikai célokhoz illeszkedő marxizmus–leninizmus tartalmát és jelentését, *következésképpen* csak ezt követően bontakozhatott ki az ideológiai értelemben az 'igazi', politikai értelemben releváns marxista neveléstudomány, amely – e tanulmányban nem

[17] A nevelés hierarchikus szervezeti rendszere épült ki. Egyfelől a párt, mint a neveléstudomány nevelője, másfelől a neveléstudomány a pedagógusokat, azaz az iskolákat neveli.

[18] Világos bizonyíték, hogy Sztálin halála után továbbra is meglehetősen virulens a sztálinizmus.

[19] Voltaképpen önkéntelenül az Arendt által leírt ügynökszerepet játsszák el. Ugyanezek a szereplők a mintaadói az ötvenes évek végén is a magyar pedagógusoknak (*Somogyvári,* 2016a. 28. o., 31. o.).

[20] A szovjet típusú totalitárius rendszer politikai cselekvésigazolásának kizárólag egy forrása lehet: Marx, Engels, Lenin munkái, mint a Biblia volt a középkori államokban. Sztálin fenntartotta magának az első értelmező jogát.

említett harminc-negyven év körüli[21], csapatnyi[22] fiatalon kívül – Ágoston felemelkedését is hozta.

Az „igazi" és a „hamis" marxizmus közötti határt az 1950 előtti és utáni időszak között húzták meg, ami alapján pedagógiai elitben is ideológiai, hatalmi, tudományosság tekintetében is megvontak.[23] Noha még 1948-ban a felszámolt Országos Köznevelési Tanácsot felváltó Országos Neveléstudományi Intézet feladata az akkor még releváns marxista szemléletű neveléstudomány kidolgozása[24] volt (*Knausz*, 1994. 45. o.), 1950-ben azonban a pártszempontból már meghaladott marxizmust képviselő Mérei Ferencet fel is mentették, nem volt többé a pedagógiai filozófia marxista képviselője,[25] noha magát továbbra is baloldalinak, marxistának tartotta.

A marxizmusban megesett jelentésátértelmezés tényét és okát ekképpen írja le Ágoston György: *„A legnagyobb jelentőségű tény, hogy 1950-től kezdve a magyar pedagógusok megismerkedhettek a szovjet pedagógia rendszerével, tapasztalataival.* ***Ez az alapvető feltétele volt annak, hogy a marxista–leninista pedagógiai elméleti munka megindulhasson hazánkban…"*** (*Ágoston*, 1955. 397. o.) (a szerző kiemelése). Mindez nemcsak a szovjet pedagógia implementációs kísérletét jelenti, hanem azt is, hogy a párt és a vele szövetséges új elit elvette a marxista–leninista világnézetű neveléstudomány védjegyét korábbi képviselőitől.

Ez a szovjet érdekeket támogató (oktatás)politika minden területre kiterjedt. *Darvas József* VKM minisztersége alatt életre hívták az Ideológiai Tárgyak és az Orosz Nyelvoktatás Ügyosztályát a felsőoktatás munkájának irányítására és ellenőrzésére (*Welker*, d.n. 96. o.). 1951 januárjában Kovács József miniszterhe-

[21] *A neveléstudományi kommunikáció átalakulása az 1945–1975 közötti évtizedekben, MTA PB Neveléstörténeti Albizottságának éves konferenciája*, „Rendszerváltás(ok) a magyar felsőoktatásban és neveléstudományban 1945 után", Szeged, 2015. december 4–5. (Szente Dorinától) elhangzott adat.

[22] A minisztérium és intézetei, a tankönyvkiadás vezetőin, munkatársain, a párt, a szakszervezet, az ifjúsági szervezetek tagjain kívül az egyetem, a főiskolák új képviselőinek számát egy-kétszáz fő körülire becsülöm. Ebből a tudományosnak tekinthető kör nagyságát a Pedagógiai Szemlében – az egyetlen, magát tudományos profilúnak tartó lapban – publikáló személyek száma adja. Bíró Zsuzsa Hanna Pedagógiai Szemlében 1951 és 1956 között magyar nevet viselő 81 publikáló személyt számolt össze, köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta az adatot (*Biró*, 2016). Ezt a számot *felső* becslésnek kell tekintenünk, mert miniszterek és egyéb tisztviselők, pártmunkás beosztásúak írásait is tartalmazza.

[23] Nem csak itt. A Rákosi és köre értelmezte marxizmustól való elhajlás több szervezet, például a NÉKOSZ, a Szociáldemokrata Párt „jobb oldalának", valamint a hazai kommunistáknak a bűne lett.

[24] A Mérei Ferenc vezette Országos Neveléstudományi Intézetben készült – a pedagógiai gimnáziumok III. osztálya számára – Pedagógia tankönyvnek már a tartalomjegyzéke is mutatja az erős marxista–leninista és aktuálpolitikai elkötelezettséget. A 11. fejezet 'A tudományos szocializmus, Marx és Engels tanítása a nevelésről, a 14. 'A szovjet pedagógia 30 éve, 15. Lenin, Vladimir Ilijics, 16. Sztálin, Joszip Viszárjonovics, 17. Krupszkaja, Nagyezsda Konsztantinovna, 16 Makarenko, Anton Szemjonovics, 19. A Szovjetunió iskolarendszere (*ONI (mtsi)*, 1949. 253–254. o.)

[25] Mérei politikai bukása már 1949 októberében befejezett ténynek volt tekinthető. A Magyar Dolgozók Párja Titkársága október 19-i ülésén tárgyalta a Magyar Tudományos Akadémia összetétele és szervezete tárgyában című előterjesztést. Ekkor határozták el, hogy Mérei, másokkal együtt, nem lesz az MTA tagja, holott korábban a Magyar Tudományos Tanács tagja volt (*Huszár*, 1995. 44. o.; 226–251. o.)

lyettes, egyben a Nevelési Főosztály vezetőjének a feladata volt, hogy feldolgozza és a magyar viszonyokra alkalmazza a Szovjetunió irányította szocialista nevelés terén elért eredményeket (*Welker*, d.n. 104. o.).[26] Ez az a feladat, amit Mérei elmulasztott, vagy nem kielégítően teljesített. Az újonnan létrehozott Nevelési Főosztály vette át az Országos Neveléstudományi Intézet feladatait (*Szabolcs*, 2018. 65. o.).

A releváns marxizmus és a szovjet pedagógia Ágoston értelmezésében tehát egy és ugyanaz, amellyel a marxizmus kizárólagos és hiteles forrásának a helyét is megnevezi, a politikai és a szakmai függőség okát sem hagyta homályban, meg is teheti a totális, minden ellenzéki megnyilvánulást elnémító hatalmi berendezkedés védettségében.

Minthogy a magyar párt és kormány (is) elfogadta és követte a szovjet politikát, s ennek elemeként átengedte a magyar oktatáspolitikát is a szovjet félnek, amiből a magyar neveléstudományi elit a részfeladatokra bontott (neveléselméleti, didaktikai, történeti, módszertani stb.) szakma-pedagógiai szempontokra figyelt, a moszkvai (oktatás)politika konkrét célját azonban már haloványabban, vagy egyáltalán nem látta. A hatalomgyakorlás általános szervezeti rendszere és a politikai használatú marxista–leninista ideológia oktatásügyben megjelenő formája elrejtette előttük a szovjet szocialista rendszer összehangolt általános, ágazati, neveléstudományi uralmi lényegét.[27]

A marxizmus–leninizmus pedagógiai intézményesülése

Az MTA Pedagógiai Bizottsága is a szocialista neveléstudomány tudományos intézményeként működött (*Pukánszky*, 2007), amely a marxizmus–leninizmus képviseleti és ellenőrzési jogát gyakorolta a maga tudományterületén. Bizonyíthatóan követte Sztálin útmutatásait: *„a műveltség – fegyver, amelynek hatékonysága attól függ, ki tartja ezt a fegyvert a kezében, és ki ellen akarják ezt a fegyvert fordítani"* – idézi Sztálint *Nagy Sándor (Nagy*, 1953. 88. o.). Az ellenséget és a teendőket, mint fentebb idéztem, Kairov jelölte meg: a *„proletár szocialista forradalom elkerülhetetlenül megsemmisíti a burzsoá osztálynevelést* (*Kairov,* 1952. 20. o.).

Annyi bizonyosnak tűnik, hogy a nyilvánosság előtt a magyar politikai vezetés jelölte ki az ellenséget, írta elő a teendőket a magyar tudomány és ezen belül a magyar pedagógiai elit számára. A Magyar Tudományos Akadémia 1951-ben fogalmazta meg – feltehetőleg a Pedagógiai Főbizottság javaslatára

[26] Az 1200-M-1-IV/1951 K.M. rendelet felsorolja a lényegesnek tartott és olvasandó cikkek, könyvek bibliográfiáját. Zárójelben közlöm a fejezet elemszámát, és ebből a szovjet és a szovjet befolyás alatt álló államokban élő szerzők címeinek előfordulását. A tervszerű munka, munkaterv (53, ebből 31 béketábor eredetű), Az igazgató hatásköre és feladatai, (79-66) A főiskola igazgatójának (rektorának) feladatai, irányító munkája (5-5), Az osztályfőnökök hatásköre és feladatai (83-67). A tantestület munkája (27-14). A tanszékvezető és az oktatószemélyzet feladatai és munkája (22-22). Forrás: Egyetemi Könyvtár leselejtezett példánya, vélhetően központi belső kiadvány. A birtokomban lévő példány száma: C4550

[27] Mindebből csak a nemzeti önállóság hiánya válik nyilvánvalóvá, és nem a szakmaiság sztálini eredete és lényege, az utóbbi éppen ezért tudott évtizedekig sikerrel fennmaradni.

– a neveléstudományra vonatkozó ötéves tudományos terv fő vonalait, amely szerint a teendő: *„köznevelésünk egyes tapasztalatainak elvi feldolgozása; az ellenséges pedagógiai irányzatok, a pedológia, a pedagógiai objektivizmus elleni harc;…"* (*Erdey–Grúz,* 1951. 444. o.).

A neveléstudomány láthatóan szakmásította (azaz adaptálta) a kapott politikai feladatokat, és végső igazságként továbbította a tanügyigazgatás tagjainak és az iskolák pedagógusainak. Azaz követte Lázár György szavait: az új pedagógiai elit valóban megtanult odaadóan nevelni a Párttól.

Székely Endréné (ekkor 44 éves) az MTA Pedagógiai Főbizottságának titkára kijelenti, hogy *„[a] nagy Sztálin szellemében akarjuk a magyar pedagógiatudományt olyan magasra emelni, amint azt népünk érdeke, a magyar ifjúság kommunista nevelésének nagy ügye megkívánja"* (*Székelyné*, 1953. 393. o.).

Ebből a perspektívából könnyen értelmezhető a Pedagógiai Szemle szerkesztésének szempontja: a szovjet Pártkongresszusok határozatainak és a neveléstudomány tekintetében iránymutatónak tartott marxista cikkek közlése.

Az előbb idézett Székely Endréné szavait közli a lap *A marxista neveléstudomány helyzete és feladatai a Szovjetunióban és hazánkban az SZKP XIX. kongresszusa és a sztálini mű* (*Sztálin*, 1952) *fényében* című hozzászólását, amelyet Molnár Erik akadémikus az MTA 1953. évi nagygyűlésén elhangzott, a *Voluntarizmus és fanatizmus (A társadalmi törvényszerűség kérdése Sztálin „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" című művének megvilágításában)* című előadásához fűzött (*Székelyné*, 1953. 385–393. o.). Ugyanebben a (4.) számban közlik a közelebbről nem ismert Protopopov professzor, a Szovjetszkaja Pedagogika 1953. évi 5. számában megjelent vitaanyagának magyar fordítását is, amelyet Sztálin *Marxizmus és neveléstudomány,* valamint *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban* című munkáinak fényében készített (*Protopopov,* 1953).

Az 1950. évi márciusi párthatározat világossá tette, amit Ágoston is érzékeltetett, hogy a marxizmus–leninizmus és a neveléstudomány két különböző, de egymással hierarchikus viszonyban álló dolog. A pedagógiai tudományos gondolkodásnak a marxizmus–leninizmusból – jelentsen bármit is – kell származtatnia mondandóját.

A kor neveléstudományának jellegadó szakmapolitikai személye, *Nagy Sándor* (ekkor 40 éves) az 1955-ben a kandidátusi dolgozata alapján, a védés után egy évvel később kiadott „*Didaktika alapjai*" című könyvének előszavában leírja a politika által kinevezett új pedagógiai elit és a párt kapcsolatának kettős és hierarchikus viszonyát. „*A könyv anyaga*" – írja – „egy fejezet kivételével 1955 januárjában, mint kandidátusi disszertáció megvitatásra került a Magyar Tudományos Akadémián" (*Nagy*, 1956. 6. o.), ami ugyan formálisan szakmai fórum, azonban maga is a pártpolitika erős befolyása alatt élt. A kandidátus az utolsó mondatában tárja fel a szocialista didaktika *közvetlen* politikai függőségét:[28] *„Azt*

[28] Meg kell jegyeznem, hogy a pedagógia alávetettsége már az első világháború után kimutatható (*Sáska*, 2009).

gondolom és remélem, hogy [a könyv SG] ***ebben a jelenlegi formában egy lépést jelent előre azon az úton, amelyen a pedagógia tudományának a*** **[MDP 1954 februári[29] S.G.]** ***párthatározat szellemében haladnia kell*** (*Nagy*, 1956. 6. o.). (A szerző kiemelése.) Vitathatatlan, hogy az egypárti totalitárius politika irányítja a magyar neveléstudományt – és áttételeken keresztül: Sztálin.

A marxizmus–leninizmus mint a politikai tisztogatás eszköze

A Magyar Dolgozók Pártjától a MTA Pedagógiai Főbizottságának tagjai megtanulták, hogy az ideológiát egyaránt fel lehetett használni a pályáról való letaszításnak, illetve az új tagok kooptálásának (*Sáska,* 2016; *Szabó,* 2016) indoklására, valamint a pályán lévők fegyelmezésére is.

A Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatója *Nagy Sándor* dicsérve tessékeli ki[30] az évekkel ezelőtt kényszernyugdíjazott Prohászka Lajost a neveléstudományból, így fogalmaz: *Az oktatás elmélete* című könyve (*Prohászka*, 1937) *„a maga kultúrfilozófia kiindulású* (azaz nem marxista – a szerző megjegyzése) *didaktikai rendszerével, amely a legjelentősebb* ***idealista*** (a szerző kiemelése) *didaktikai rendszerek egyike a Horthy-korszakban"* (*Nagy,* 1956. 34. o.).

Azonos platformról bírálta Prohászka Lajost az 1948-as politikai fordulat, a „nagy rendszerváltás" után, csak az abban az időszakban még marxistának tekintett, később megtagadott Mérei és Faragó is. (Róluk majd később.) Mérei szerint Prohászka Lajos – akkor még az MTA levelező tagja – az új korszaktól idegen kultúrfilozófiát képviseli (*Mérei,* 1948), Faragó úgy látta, hogy a marxizmus elméleti alapjaira épülő szocializmustól idegen Prohászka humanizmusa, aki a Horthy-rendszer különböző reakciós pedagógiai irányzatait képviselte. Prohászka szocialista, humanista alternatívája valójában Makarenko (*Faragó* és *Kiss*, 1949).

A fentebb hivatkozott művében Nagy Sándor a materializmus tagadásának bűne miatt ítéli el az Új Iskola pedagógiáját is, amely köztudottan a magyar pedológia elleni oktatáspolitika egyik célpontja volt (*Németh* és *Sáska*, 2007). Álláspontja alátámasztására idézi az iskola vezetőinek (*Domokos* és *Blaskovicz*, 1934) több mint harminc évvel ezelőtti szavait, jelezve a régi bűnök el nem évülését. A szerzők érvei szerint az Új Iskola pedagógiája *„erőteljes, bátor támadás ez az értelem egyoldalúsága ellen, és alapja egy vitalisztikus világszemléletnek, amely ma már* (1934!) (Nagy Sándor kiemelése[31]) ***erőteljesen küzd a materializmus ellen***" (a szerző kiemelése) (*Nagy,* 1956. 35. o.). Noha a pedagógia ellentétes pólusán

[29] Ld. az MDP Központi Vezetőségének határozata a közoktatás helyzetéről és feladatairól. 1954. február 15. (*Kardos* és *Kornidesz*, 1990)

[30] Zádor Anna szerint Prohászka Lajost az egyetem 1957-ben rehabilitálta, ekkor kapja a nyugdíját. (*Zádor*, 2008b. 21. o.)

[31] Nagy Sándor megismétli Kairov 1949-ben elhangzott érveit. Az 1934-ben megfogalmazott reformpedagógiai gondolatok értelmében a materializmus-ellenesség bűn, mely, mint később látni fogjuk, még 1956-ban is ártalmas, a szerző szemében elévülhetetlen vétek. A témáról lásd még *Mészáros,* 1996; *Nagy,* 2006.

foglalt helyet Prohászka Lajos és Az Új iskola, ám közös bűnük: a materializmus tagadása. Ennyi elegendő kitaszításukhoz, eszméik delegitimálásához.

A neveléstudomány és a pszichológia szakmaisága és Lenin ismeretelmélete

A Marx és Engels által kidolgozott dialektikusmaterializmus-elmélet első és működőképes gyakorlati alkalmazásának – nevezhetjük operacionalizálásának – tartották e szellemi áramlat alapos ismerői az évtizedek alatt feledésbe merült, az emberi megismerést leíró lenini „tükrözési elméletet", amelyet a *Materializmus és az empíriokriticizmus* című könyvében fejtett ki. Voltaképpen a dialektikus materializmust és ez erre alapozott lenini ontológiát a *kormányzás* igazolásának, az olykor véres politikai csaták egyfajta ideológiai fegyvereként forgatták. Sztálin tautologikus megfogalmazásában – idézi Arendt – *„minél pontosabban felismerjük és követjük a történelem és az osztályharc törvényeit, annál inkább engedelmeskedünk a dialektikus materializmusnak.* ***Minél jobban belelátunk a dialektikus materializmusba, annál nagyobb lesz a sikerünk"*** **(**A szerző kiemelése) (*Arendt*, 1992. 429. o.), amely – teszem hozzá – sürgető kényszerként jelentkezett a neveléstudomány képviselői előtt is.

Mindazoknak, akik akkoriban a pedagógia tudomány- és szakterületén a karrierjüket építették a szovjet érdekszférában, elemi érdekük lehetett alkalmazni a dialektikus materializmust, s benne az ismeretelméletet, amelyben vitathatatlan tudományos tényként jelentek meg Sztálin jelentőségteljes szavai után.

Tudjuk, hogy Sztálin a húszas évek végétől pártbéli politikai ellenfelei ellen is felhasználta a dialektikus materializmus elméletét. Többek között[32] Trockij és az általa támogatott pszichoanalízis, illetve Buharin, valamint a védelmét élvező pedológia és az általában nyugat-európai gyökerű pszichológia, pszichiátria ellen vetette be a dialektikus materializmus érvrendszerét. Mindannyiukra az antimarxizmus bélyegét ütötték, megjelölve ezzel a szocializmus sikerének tudományosan igazolt – megsemmisítendő – ellenségeit.

Mindazok, akik – akár elemi érdekből formálisan, akár őszinte elvi meggyőződés alapján – együttműködtek a szocialista rendszerrel, részesülni akartak a szocializmus ígért eredményeiből, illetve úgy ítélték meg, hogy ekképpen kerülhető el a sokaknak jutott sors.

A neveléstudomány figyelmes magyar olvasója az 1951-ben Ágoston György által is üdvözölt követendő szovjet minta egyik képviselőjétől, P. A. Zajcsenko[33] *A tanítási óra színvonalának emeléséért* című tanulmányából is értesülhetett a tükrözési elmélet lényegéről. Lényegkiemelése szerint *„Lenin tükrözési elméletében megállapította, hogy a megismerés útja* – idézi Lenint – *»az élénk megfigyeléstől az elvont gondolkodásig és ettől a gyakorlatig vezet«"* (*Lenin*, 1939. 336. o. idézi

[32] A kiátkozás érintette a hadsereg, a munka szervezését is (*Kovai*, 2016. 21. o.).
[33] Nevét nem tartalmazza a Nagy Sándor (fő)szerkesztette Pedagógiai Lexikon.

Zajcsenko, 1951. 20. o.). Ez a séma adta a didaktika zsinórmértékét, a lenini megismeréselmélet oktatáspolitikai és ideológiai jelentőséget kapott.

A Lenin elméletére épülő sztálini didaktika feladata, hogy *„a felnövekvő nemzedéket felfegyverezze a tudomány alapjaival"* és a környező világ lényegének és fejlődési törvényeinek ismeretével (ez azonos a tudományos kommunista világnézettel), valamint a természet átalakításában megbízható vezető legyen (*Kairov,* 1952. 69. o.).

A didaktika művelője, N. A. Danilov szavai szerint Lenin *„az ismeretelméleti, logikai alaptörvényeknek érvényesülniök (sic!) kell az oktatásban is. A pedagógiai tudományok és főként az általános didaktika, a lélektan és a szakdidaktika fő feladata: kimunkálni a tudományos megismerés módjait az iskolai oktatásra való alkalmazásukban"*[34] (*Danilov,* 1953. 15. o.).

Zajcsenko szerint a fentebb ismertetett „tükrözési elmélet" állításait követve *négy* oktató és ismeretszerző mozzanatot lehet megkülönböztetni a tanítási órákon, amelyek szerint kell megszervezni az oktató-nevelő munkát. a) A konkrét tudományos ismeretek tanulói *befogadása* az érzékelés és a logikus gondolkodás útján. b) Az észlelt ismeretek tudatos és értelmes *megértése.* c) Az ismeretek, szokások, készségek bevésésére, általánosítására és elsajátítására irányuló *pedagógusmunka megszervezése.* És az utolsó: d) a megszerzett ismeretek, készségek és szokások gyakorlati alkalmazása (*Zajcsenko,* 1950. 23. o.). E négy feladatból logikusan adódik a tanóra típusainak feltárása, a tanóra vezetésének és módszertanának kidolgozása, azaz: „milyen a jó óra" (*Zajcsenko*, 1950. 68. o.).

A marxista pedagógia és a pszichológia hivatalos tudománya együtt emelte dogmává a megismerés folyamatának lenini filozófiáját. A sztálini korban legálisan csupán lenini episztemológiára épülő pszichológia létezett, amelynek a kijelölt teendője a pedagógia szakmai támogatása. Ezt az álláspontot a harmincas évektől a marxista pszichológia egyik megalkotója, A. N. Leontyev[35] is képviselte.[36] Szavait a didaktika művelői gyakorta idézték, mint például Danilov is: *„…az új anyag felfogásának aktív és tudatos módja annál hatékonyabb, minél világosabb a tanulók számára a tanulmányozandó anyag jelentősége"* (*Danilov,* 1953. 45. o.).

[34] Danilov szavai jellegzetesek. Lenint idézi herbarti jellegű kijelentéséhez. E gondolatmenet illeszkedik a harmincas évektől kiépülő porosz rendszerű iskolapolitikához és a pedagógia tudományához.

[35] Sztálin hatalomra jutása után 1931-ben Leontyev elhagyta az ekkor már mellőzött Vigotszkij és Lurija társaságát, önálló lett Harkovban. A nevéhez kötődő aktivitásteória vezető pszichológiai doktrínává nőtte ki magát a háború után, a desztalinizáció időszakában a pszichológia – benne Vigotszkij munkássága – rehabilitációjának, a marxizmus reneszánszának képviselője. (Munkásságáról lásd *Pléh,* 1992, 1997, 2010). Leontyev kapcsán csupán annyit emelek ki, hogy a szocializmusban – mint mindegyik tekintélyelvű vagy totalitárius berendezkedésben – a hatalommal való együttműködés képessége sokat segített a magát szakmainak tekintő és ettől tudományos irányzat kizárólagossá válásának.

[36] Lásd Leontyev: A tanulók tudatosságának néhány pszichológiai kérdéséről című cikkét. In: *Szovjetszkaja Pedagogika,* 1946. 1–2. sz.

Az 1917-es forradalom utáni, a gyermeki önkibontakozásra épülő pedológiát felváltó sztálini szovjet neveléstudomány[37] az állami politikai marxizmus és a lenini ismeretelmélet alapján szerveződött és alkotott, amit nemcsak a Pedagógiai Szemle és a fentebb említett Szocialista Nevelés Könyvtára sorozat szovjet szerzőinek munkái bizonyítanak, hanem Nagy Sándor – ekkor a szovjetizáció feladatát ellátó Magyar Szovjet Társaság Központi Pedagógiai Szakosztályának az elnöke[38] – ugyanebben a sorozatban megjelent *'A tanítási óra felépítése és elemzése'* című könyve is (*Nagy,* 1953). Nagy Sándor munkájában a lenini episztemológiára, mint a gyakorlat filozófiájára építette fel didaktikáját, támaszkodva az ugyanarra a filozófiai bázisra építkező és politikai tekintetben is hiteles szovjet kollégák ez irányú szakmai munkásságára. A magyar szocialista didaktika alapvető könyvében a hivatkozások túlnyomó többsége[39] szovjet. A szerzők névsora ábécésorrendben: *Goncsarova,*[40] *Ivanov,*[41] *Ivanova,*[42] *Jeszipov,*[43] *Jeszipov–Goncsarov,*[44] *Kairov,*[45] *Kazancev,*[46] *Komarovszkij,*[47] *Konsztantyinov–Medinszkij,*[48] *Ogorodnyikov,*[49] *Popov,*[50] *Sackij,*[51] *Szkátkin,*[52] *Szombirjev,*[53] *Titkov,*[54] *Tvitov,*[55] *Zajcsenko.*[56]

Az ötvenes évek első felében használt és csak egyféleképpen értelmezhető

[37] Itt csupán arra utalhatok, hogy ugyanaz a kéz ejtette el a pedológiát, amelyik a didaktikát emelte fel. Az SZKP 1931. szeptember 5-ei határozata betiltotta a projektmódszert, és elrendelte a tantervek marxista átdolgozását, hogy biztosítsák azokban a ***rendszeres ismeretek*** (Nagy Sándor kiemelése) pontosan körvonalazott keretét. Idézi Nagy Sándor Konsztantyin–Medinszkij *A szovjet iskola vázlatos története* című munkáját (*Nagy,* 1953. 97. o.). A húszas évek kísérletezésének véget vető KB-határozatról újabban lásd *Somogyvári*, 2016b. 88. o.

[38] Nagy Sándor elnökként tartott ünnepi beszédet a 'Felszabadulásunk 10. évfordulója' alkalmából tartott estjén (*Nagy*, 1955. 1–4. o.).

[39] Nem számítva az önhivatkozásokat, a közelebbről nem ismert Goldhuber nációját és tevékenységét, valamint figyelmen kívül hagyva Pataki Ferenc és a több helyen idézett akkori pártpolitikus, Székely Endréné (esetenként Székely Ilona néven közölt) munkásságát.

[40] *Nagy*, 1953. 94. o.

[41] *Nagy*, 1953. 14, 50.

[42] *Nagy*, 1953. 38, 41.

[43] *Nagy*, 1953. 11, 86, 87, 91, 92, 94, 99, 106.

[44] *Nagy*, 1953. 98, 99, 105.

[45] *Nagy*, 1953. 11, 18, 36, 37, 44, 89, 92, 96, 100, 101, 102, 103.

[46] *Nagy*, 1953. 6–7, 12, 17.

[47] *Nagy*, 1953. 34.

[48] *Nagy*, 1953. 97.

[49] *Nagy*, 1953. 95.

[50] *Nagy*, 1953. 35, 44, 46.

[51] *Nagy*, 1953. 15. A szöveg politikai irányából természetesen felismerhető, hogy nem az ismert kommunista és reformpedagógus *Sztanyiszlav Tyeofilovics Sackijról* (1878–1934) van szó, hanem az ugyanezt a vezetéknevet viselő, különösebben nem ismert didaktikusról, aki a Szovjetszkaja Pedagogika 1953. 3. számában közölte az *Óratípusok az iskolai gyakorlatban* című munkáját (39–51).

[52] *Nagy*, 1953. 87, 88, 93, 95, 108.

[53] *Nagy*, 1953. 87.

[54] *Nagy*, 1953. 87.

[55] *Nagy*, 1953. 90.

[56] *Nagy*, 1953. 39, 54.

marxizmus voltaképpen magyar és szovjet politikai és szakmai ideológia, amelynek nyelvén érveltek a neveléstudomány reprezentánsai, ez pedig azt jelenti, hogy kikerült a tudományos vita, a nézetkülönbségek ütköztetése a pártpolitikától távol álló szakmai diskurzus keretei közül. Itt államérdekekről van szó, bel- és nagypolitikai szinten. Következésképpen csak az azonos világnézetűek, azonos ideológiát követők között lehetett szakmainak tekinthető diskurzus. E korszak jellegzetes vonásának tűnik, hogy az új neveléstudományi elit körében a szakmai és tudományos diskurzus határai légiessé váltak, a politikai és filozófiai marxizmus egybeolvadt.

A politikai marxizmus posztsztálini első értelmezési kísérletei

Sztálin halálát követően az örökösök közötti harcnak hatalmi következményei ideológiai jellegűek is. Itt csak annyit említek meg, hogy *Malenkov* lett a miniszertanács elnöke, s rémesen leegyszerűsítve antisztálinista, életszínvonal- növelő, a terrort leállító, a hidegháborút befejező – ausztriai kivonulással is jellemezhető – megbékélési politikát folytatott. 1955-ös bukásához a berlini felkelés nagyban hozzájárult. Ezt a váltást követte a magyar belpolitikai fordulat: *Rákosi* megalázó körülmények közötti leváltása, *Nagy Imre* hatalomra kerülése, az „Új szakasz" politikájának meghirdetése, amelynek az egyik eleme, ugyanakkor oka az 1954. februári, oktatásról szóló párthatározatban megfogalmazott fordulatnak, amely visszaveszi a sztálini oktatáspolitikát.

Nagy Imre marxizmusa két táborra osztotta a politikai baloldalt. Az egyikbe a mélyen antisztálinista baloldaliak tartoztak, akik – témánk szempontjából lényeges – a Petőfi Kör Pedagógus[57] vitája (*Pukánszky*, 2004) és a balatonfüredi Pedagógus Konferenciájának[58] iránya meghatározói voltak, és részben a hatvanas évek szocializmusának bázisát adták. A másik nagy csoportot a sztálinizmushoz kötődő „konzervatívok" alkották a hetvenes évek közepéig.

A „liberális" *Malenkov* bukása után kialakult helyzet konzervatív fordulatot eredményezett, a „keményvonalas" *Bulganyin* februári miniszterelnöksége után visszakerült *Rákosi* a hatalomba, a „liberális" *Nagy Imre* lemondott, s kizárták a pártból[59].

Az MDP Központi Vezetősége a Rákosi szellemében készített 1955. február 2-i határozatában *Nagy Imre* oktatáspolitikáját bírálta: az ifjúság körében tapasztalható *„nacionalizmus és a sovinizmus"* visszaszorításáról döntött. Március 2–4., majd november 9–11-i ülésén elfogadta *Rákosi* határozati javaslatát, amelyben jobboldali elhajtásnak minősítette *Nagy Imre* politikáját, oktatáspolitikájával együtt.

Erdei-Grúz Tibor oktatásügyi miniszter az új politikának megfelelően az oktatás, a pedagógusok fölötti totális kontroll igényét jelentette be: *„Előléptetések,*

[57] `http://mek.oszk.hu/12000/12099/12099.pdf`
[58] `http://mek.oszk.hu/04200/04283/04283.pdf`
[59] A terjedelmes irodalomból lásd pl. *Furet*, 2000. 765–766. o.

kitüntetések, jutalmazások alkalmával világosan kifejezésre kell juttatni azt – mondta –, *hogy* **nem közömbös számunkra a pedagógusok világnézete, iskolán kívüli magatartása, társadalmi munkája**." – idézi *Knausz Imre* (*Knausz*, 1994. 119. o.), (a szerző kiemelése). A miniszter az 1950-beli, az állami ideológiai kontroll politikájához tért vissza, ahhoz, amelyet az 1954-es határozat tett félre.

Amint megváltozott a párton belüli hatalmi viszony, következésképpen a politika iránya, olyképpen módosult a marxizmus–leninizmus hivatalos értelmezése is, amelyet a pedagógiai elit vezéralakjai átvettek, és az új politikai elvárásokat be is építették a pedagógia elméleteikbe (ld. *Kardos* és *Kornidesz*, 1990). Az új kurzus az ágazat minden részében, így a tanítóképzésben is megjelent (*Donáth*, 2006. 461. o.; *Knausz*, 1994). A politikai marxizmus–leninizmus is feléledt. Az MDP szakpolitikusa, *Székely Endréné* (1954 óta már – Szovjetunióban védett – kandidátus) értelmezésében a Központi Vezetőség 1955. évi két határozata „*a márciusi határozatban leleplezett a jobboldali nézetek és jelenségek hatása megmutatkozott a közoktatás terén is* [. . .]. *Az 1953. júniusi határozat utáni irányító dokumentumok nem beszéltek a tanulók marxista–leninista világnézeti-politikai neveléséről*" (*Székelyné*, 1956. 79. o.).[60]

Székely Endréné közli „*A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia tudományban*" című írásában – a Pedagógiai Szemlében, ami ekkor már a Pedagógiai Tudományos Intézet folyóirata –, ahol megbélyegzi „*a polgári pedagógia képviselőjét*", az amnesztiával 1953 szeptemberében kiszabadult, ekkor 48 éves Kiss Árpádot (*Székelyné*, 1955).[61] Székelyné a dolgozatát a MTA Pedagógiai Főbizottságának ülésén fel is olvasta (*Kiss*, 1955). A szakmapolitikai vita súlyát, az MTA hatalmi szerepét mutatja, hogy ezek után *Kiss Árpádot* a budapesti tanítóképzői állásából azonnal el is bocsátották (*Donáth*, 2008).

Ugyanebben az időben jelentette meg két részletben a Pedagógiai Szemle szerkesztősége a szakmapolitikai tekintetben példamutatóan rugalmas *Kairov „A szovjet pedagógiatudomány jelenlegi helyzete és feladatai"* című tanulmányát, amelyet nyomban meg is vitattak a Pedagógia Tudományos Intézet munkatársai (*PTI*, 1955a; *PTI*, 1955b).

Ez a munka, valamint *Marx* és *Lenin* szavai (*Sztáliné* már nem) adták a szakmapolitikai alapját Nagy Sándor előadásának, aki a neveléstudományok

[60] A teljes idézet a következőképpen hangzik: „*a márciusi határozatban leleplezett a jobboldali nézetek és jelenségek hatása megmutatkozott a közoktatás terén is. Mind az irányító munkában, mind az iskolai gyakorlatban érezhető volt a párt vezető szerepének háttérbe szorítása, az osztálypolitika gyengülése. Elhomályosodott az ifjúság nevelésének határozott, világos, a szocializmus perspektíváját szem előtt tartó célkitűzése, a nevelőmunka pártossága. Sokan kezdték hangoztatni, hogy a kommunista nevelésről, kommunista világnézetről és erkölcsről korai beszélni a mi fejletlen viszonyaink között. Különösen nagy eszmei zűrzavar támadt a szocialista hazafiság nevelése kérdésében. az 1953/54. évi tanévnyitó utasításban a szocialista hazafiság tartalmi jegyei közül éppen a munkásosztály, a párt szeretetére irányuló nevelés maradt ki. Az 1953. júniusi határozat utáni irányító dokumentumok nem beszéltek a tanulók marxista–leninista világnézeti-politikai neveléséről.*" (Székelyné, 1956. 79. o.)

[61] Székelyné a balatonfüredi Pedagógus Konferencián már szégyellte ezt a cikkét (*Szarka*, *Zibolen* és *Faragó*, 1957. 39. o.).

kandidátusaként és a Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatójaként a pedagógia szakos tanárok országos ankétján tartott előadást *„Harcban az antimarxista pedagógiai nézetek ellen"* címmel (*Nagy*, 1955). Nagy szerint a szakmai viták érvrendszerét továbbra is a korábbi évek marxizmusában és leninizmusában kell keresni, miként a Nagy Imre előtti időkben is. Hibásan gondolkodik az, aki polgári eszméket képviselő neveléstudósok nézetei és a marxizmus–leninizmusnak közös elemei lennének. Arról beszélt, hogy egy meg nem nevezett szerző tanulmányában, még *Nagy Imre* idejében, állíthatta, hogy az oktatás folyamatára vonatkozó *Fináczy Ernő* formális fokozatai megegyeznek 'az eleven szemlélettől az elvont gondolkodáshoz és innen a gyakorlathoz' a lenini tétellel. A kettő azonban nem lehet ugyanaz, amelynek egyik oka a marxista–leninista ismeretelméletben való járatlanság (*Nagy*, 1955. 236. o.). Mindez súlyos hiányosság, sőt ellenséges cselekedet, amelyet a Pedagógiai Intézet igazgatója szerint a marxista ismeretelmélet birtokában sikerült *„legyőzni azokat az ellenséges pedagógiai nézeteket, amelyek a gyakorlatból kiindulás ürügyén a gyakorlatban fel akarják oldani az elméletet (sic!) mint a szubjektív idealista Dewey és a burzsoá munkaiskola sok híve* (*Nagy*, 1955. 237. o.).

Nagy Sándor határozottan elhatárolja magát a Rákosi visszatérése előtti időszaktól: *„hallottunk olyan hangokat a* [1955] *márciusi párthatározat előtti időben, amely időszakban – kétségtelen összefüggésben a jobboldali torzításokkal – helyenként előfordult a múltbéli iskola pozitívumainak túlértékelése, hogy állítólag a munkára nevelést már a múltbeli népiskola és polgári iskola megoldotta. Azt gondolom, hogy ez súlyos* ***ideológiai tévedés***" (a szerző kiemelése) (*Nagy*, 1955. 239. o.).

Elhangzik, hogy az új szakasz másfél évében a pedagógia területén is többfajta téves nézet jelent meg, rossz kérdések fogalmazódtak meg, mint például *„jogosultak vagyunk-e egyáltalán burzsoá erkölcsről és szocialista erkölcsről beszélni"*, amelyek *Rákosi* visszatérte után valójában pártatlanok és pártellenesek, tehát tudománytalannak és ellenségesnek bizonyultak (*Nagy*, 1955. 245. o.).

Amint a Szovjetunióban megbukott a sztálini külpolitikát felpuhító *malenkovi* külpolitika, nyomban megjelenik a magyar pedagógiában az események „időszerű" értelmezése. Ami Nagy Imre idején még üdvözlendő volt, azt később, a márciusi fordulat után már „a helyére kell rakni".

Piaget 1955-ben – közelebbről nem azonosított helyen és időpontban, a jelek szerint Budapesten – a szovjet irányítás alatt álló Békevilágtanács ülésszakán[62] *„a béke ügye mellett nyilatkozott"* (ebben a bekezdésen valamennyi idézet *Nagy*, 1955. 245. o.). Azonban – Nagy szavai szerint – akadtak olyanok, akik mindebből azt a téves következtetést vonták le, hogy *„nálunk is rehabilitálni kell pszichológiai vonalon Piaget-t"* (akit még a pedológia elleni kampányban, mint nyugat-európai pszichológust, diszkreditáltak). *Nagy Sándor* szerint *„ezek az elvtársak teljesen fél-*

[62] A Békevilágtanács minden harmadik évben más és más városban tartotta Közgyűlését. 1955-ben Budapesten, közelebbi dátum nem ismert: `http://en.wikipedia.org/wiki/World_Peace_Council`. A WPC díját ebben az évben Bartók Béla poszthumusz kapta: `http://en.wikipedia.org/wiki/World_Peace_Council_prizes`

reértették" a helyzetet. Noha valamennyien együttműködünk mindazokkal, akik hajlandók erőfeszítéseket tenni az emberiséget fenyegető pusztító háborúk ellen, „*ez azonban jelentheti azt, hogy a tudományban* ***feladjuk a marxizmus–leninizmus álláspontját*** *és a szocialista társadalom iskoláinak funkciójával és a mi dolgozóink gyermekeinek nevelésével szemben* ***ellenséges pedagógiai és pszichológiai álláspontokat akceptálunk*****"** (a szerző kiemelése).

E szavak forrása előtt feltehetőleg ismert volt, hogy *Jean Piaget* 1948 előtt meglátogatta a Fővárosi Gyermeklélektani Intézetet, az ekkor róla készült fényképen a 37-38 éves *Mérei Ferenccel* mosolyog, nem is tudván, hogy hamarost burzsoá elhajló lesz belőlük (*Horváth*, 2000). Nagy Sándor jól emlékezhetett[63] Lázár György ismét érvényessé váló szavaira, amelyeket fel is idézett: a pedológus Piaget valójában, másokkal együtt, a burzsoá-imperialista áltudomány, a pedológi képviselője (*Lázár*, 1950b. 35. o.).

Nagy Imre fellépésével, pontosabban Sztálin halála után megszűnt a marxizmus kizárólagos értelmezése, s ettől kezdve a felek egymást *is* vádolhatták antimarxizmussal, amely nemcsak szitokszó, hanem az ők és mi közötti egymásba mosódó politikai és szakmai különbségtétel kifejezésmódja is. *Nagy Sándor*, a fentebb többször idézett előadásának egy pontján, elítélően utalt – nevének említése nélkül – egy proszocialista pedagógiai elitbéli társa, *Tettamanti Béla* 71 éves kandidátus világnézetére (Nagy, 1955. 469. o.). A sértett ugyanebben a lapban, a Pedagógiai Szemlében felfedi magát, és megkérdi indignálódva: „*az antimarxista pedagógia egyik képviselője vagyok-e*?" (*Tettamanti*, 1955a. 424–425. o.). A befeketített neveléstudós okkal háborodott fel, hiszen, ahogy akkor mondta a „felszabadulásunk 10. évfordulójára" éppen az ő válogatásában jelent meg a sztálini korszakkal való azonosulás bizonyítékaként a „*Marx, Engels, Lenin, Sztálin a nevelésről*" című könyv (*Tettamanti*, 1955b). A nyilvános vita itt abba is maradt, de az látszik, hogy legalább két marxi értelmezés élt egymás mellett, s közülük csak az egyik, *Nagy Sándoré*, a Nagy Imre alatt életre hívott Pedagógiai Tudományos Intézet igazgatójáé volt politikai tekintetben a hivatalos.

A *Sztálin* halála utáni és a forradalom előtti bel- és külpolitikai helyzetben a neveléstudományi elit meghatározó alakjai számára komoly gondot okozhatott, hogy az adott helyzetben *melyik* marxizmust kell követniük, hiszen csak egy lehet igaz, csakis az, amelyiket a Magyar Dolgozók Pártja bármilyen tartammal hirdetett, a másik értelemszerűen antimarxista. *Szabó Miklós* bon mot-ja „*a jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal*" (*Szabó*, 2013). Megnyugvást hozhatott számukra a forradalom leveretését követő évek politikai stabilitása.

A neveléstudományi fordulat lényegét abban látjuk, hogy az állítások igazságtartalmának vizsgálata ismét nem tárgyi-szakmai, hanem politikai-ideológiai kérdés lett.

[63] Minden bizonnyal ismerte, hiszen az 1950-es párthatározat a pszichológia és a pedológia ellenében emelte ki a didaktikát, mint a szocialista-marxista pedagógiai diszciplínát, amely szakmai karrierjét indította el ld. *Lázár*, 1950b. 109–126. o., *Sáska*, 2009.

Most pedig térjünk vissza *Ágoston György*, az 1950-es párthatározat első oldalakon idézett indoklásához: kik azok az antimarxista elemek, akiknek nincs helyük a pedagógiai elitben?

A politikai marxizmus harmadik jelentése

A szakmai kibékülés a forradalom után meg is szakadt, és a középkorias jellegű nyilvános gyónás ideje jött el. Az elméleti-hivatali pedagógia területén a Pedagógus Tudományos Intézet vezetői által összehívott „összevont értekezleten" a nevelés szakemberei 1957. május 14-én bűnbánóan beismerték, hogy „*nem ismertük fel idejében az októberi események ellenforradalmi jellegét, és így tévesen értelmeztük a szovjet katonai segítség tényét is*" (*szn*, 1957a. 95. o.)[64] [65] – közli a forradalom után 1957 júliusában a hosszabb, több mint fél éves szünet után megjelenő Pedagógiai Szemle.

A Pedagógiai Szemle forradalom utáni legelső száma két, politikai szempontból fontos cikket közölt. Az egyik „*Sokrétűen és alaposan tanulmányozzuk a gyermeket*"[66] címmel a pszichológia tudományának, a gyermektanulmányozás – nem teljes – rehabilitálását jelentő Szovjetszkaja Pedagógikában még forradalom előtt megjelenő állásfoglalás magyar fordítása volt. Noha a Szovjetunióban már korábban megjelentek tiltást megszegő tanulmányok, Magyarországra később érkeztek a hírek. Moszkvából nézve Magyarország periféria, ahová lassabban ér el az enyhülés.

A másik pedig egy közlemény, oktatáspolitikai iránymutatás volt *Szarka József*, a folyóirat harmincnégy éves főszerkesztője tollából *„Folytatva és mégis újrakezdve"* címmel. A jövő irányvonalának felvázolását követően leszögezi, hogy „*szeretnénk elhatárolódni magunkat, mindattól, ami dogmatikus, szolgai, gondolatszegény, ami elferdítése vagy* ***megcsúfolása a marxizmusnak–leninizmusnak a pedagógia területén"*** (a szerző kiemelése) (*Szarka*, 1957. 1. o.). Voltaképpen a Pedagógiai Szemle a sztálini szocializmussal azonosuló kiadásaitól határolja el magát a szerző, amelynek maga is részesen volt. A marxizmus ismét új értelme-

[64] A Pedagógiai Tudományos Intézet összmunkatársi értekezlete előtt két héttel az MTA Pedagógiai Bizottsága május 3-án B. *Suchodolski* 'a szocialista pedagógia fő problémái' című tanulmányát vitatták meg *Kiss Árpád* vitabevezetőjét követően, aki sikeresen beilleszkedett az 1956 utáni viszonyok közé. A tanulók eltérő egyéni képességeiből fakadó fegyelmezési problémákat, a munkáltató módszer fontossága mellett a jó tankönyv iránti szükséget, valamit a politechnikai oktatásban a műhelyek fontosságát emelte ki (*sz.n.*, 1957b. 99–103. o.). A vitában felszólalt *Tettamanti Béla, Jausz Béla, Zibolen Endre, Ágoston György, Faragó László, Szokolszky István, Bárczi Gusztáv*. Az újjászervezett Pedagógiai Bizottság, amelyről később esik szó, Ágoston György kivételével elkerülte a politikai kérdéseket. Önrehabilitációs éllel említette meg, hogy *„1952-ben felvetette a szavak és a tettek közötti antagonizmus problémáját. A baj az volt, hogy ezt akkor csak pedagógiai síkon lehetett felvetni"* (*sz.n.*, 1957b. 103. o.).

[65] A közlemény a Pedagógiai Szemle Krónika rovatban jelent meg szerző nélkül. Elképzelhető, hogy a folyóirat főszerkesztőjeként Szarka József jegyezte

[66] Sok pedagógus és pszichológus hibásan értelmezte az SZ(b)P 1934. július 4-i határozatát *„A pedológiai elhajlások s Közoktatási Népbiztosságok rendszerében" címet viselőt… .Dogmatikusan idézgettek a határozat szövegéből kiragadott tételeket, szavakat…. értelmetlen módon tilalmassá vált már a „teszt" szó használata… Pavlov fiziológiai tanainak dogmatikus kezelése.*

zést kapott a neveléstudományban, most már a Rákosi második bukása előtti korszak is megkapta a magáét. Szarka József híven követte az antisztálinista szovjet és magyar fordulatokat.

Valószínű, hogy a forradalom utáni első lapszám tartalma még a forradalom előtt elkészülhetett, talán csak a főszerkesztői állásfoglalás reflektál a levert forradalom utáni helyzethez, s nem tudjuk, hogy Szarka József miképpen jutott az idézett álláspontra.

Az viszont bizonyos, hogy a lap következő számában a főszerkesztő már a megszilárduló hatalom szavát követte. Értelmezi, vagy inkább lebontja a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. februári határozatát (*Vass* és *Ságvári*, 1973. 33. o.) a neveléstudomány és a Pedagógiai Szemlét olvasó tanügyigazgatási szakemberek, pedagógusok számára. Kádár János középre helyezi a politikáját, elhatárolja magát a dogmatizmustól és a revizionizmustól.

A párthatározatban a dogmatikus irányt a „sztálinizmust" és magyar megfelelőjét, a „rákosizmust" és revizionizmust pedig a Nagy Imre – Losonczy politika jelentette. A neveléstudomány terén e különbség megtétele és értelmezése szakmapolitikai feladat: *„Kétfrontos harcot"* címmel jelenik meg a főszerkesztő új üzenete a nevelés munkásaihoz: *„A dogmatizmus és a revizionizmus ellen kell kétfrontos harcot vívni a neveléstudomány pedagógiában is."* – jelenti ki (*Szarka*, 1957) Voltaképpen a párthatározatot implementálja. Vele együtt ugyanezt tette *Nagy Sándor* is, a Pedagógia Tudományos Intézet igazgatója. Július 5-én az intézet vezetősége egész napos értekezleten tárgyalta meg az igazgató előadásában a balatonfüredi konferencia értékelését és a pedagógiai revizionizmus és dogmatizmus kérdéseit (*sz.n.*, 1957c. 92. o.).[67]

Ezt a harcot az 1950-es párthatározat után szerveződött új pedagógiai elitbe tartozók az ötvenes évek elejéről már megismert hangnemben vívták meg a Pedagógiai Szemlében 1958-ben[68], az úgynevezett „füredi vitában", amely valójában két korábbi szakmapolitikai esemény értékeléséről szólt: a Füreden történtekről és a Petőfi Körben elhangzottakról (*Hegedűs* és *Rainer*, 1992; *Szabolcs*, 2006; *Szarka*, *Zibolen* és *Faragó*, 1957).

A vitát *Ágoston György* cikke indította el (*Ágoston*, 1958), aki 1956 forrongó hónapjaiban még önkritikus szerepet vett fel, majd az MSZMP-t balról – sztálinista oldalról – támadó Táncsics Kör[69] tagjaként az eltiprás híve lett. Az

[67] A közlemény a Pedagógiai Szemle Krónika rovatban jelent meg szerző nélkül. Elképzelhető, hogy a folyóirat főszerkesztőjeként Szarka József jegyezte.

[68] A füredi konferencia értékelését egy évvel korábbra, 1957-re tervezték. A forradalom után 1957-ben először megjelenő Pedagógiai Szemle közli a következő szám tervezet tartalmát, köztük Nagy Sándor *„A balatonfüredi konferenciáról"* című cikkét is, amely azonban a 2. számban nem jelent meg. Valószínű, hogy Nagy Sándor a vezetői értekezleten elhangzott előadása volt a megjelenésre szánt cikk alapja, de ez mellékes. A lényeges, hogy Nagy Sándor mindkét esetben teljesítette a politikai megrendelés pedagógiai adaptációját.

[69] Az 1956-os forradalom idején *Hevesi György* (1890–1970) szervezte meg a Petőfi Kör sztálini alternatíváját, a Táncsics Kört, szerkesztette az 1957. március 3-tól induló MSZMP-t bíráló *Magyarország* című lapot. A kört még 1957 végén feloszlatták a kétfrontos harc jegyében. (A Táncsics kör

eljátszott szerep jellege *Lázár Györgyére* emlékeztetett, bár a hangja kevésbé volt durva.

Az ideológiai-pedagógiai rendrakás összegzését és értelmezését a lapban *Szarka József* zárszava adta meg (*Pedagógiai Szemle*, 1958. 418. o.), amely szerint, a régi – teszem hozzá: szakmai és politikai tekintetben felettébb rugalmas – gárda képviseli az új és helyes ideológiai offenzívát. Ahogy *Szarka* fogalmaz a Köznevelés c. lapban:[70] ők a „*Füred tárgyilagos marxista bírálói*" (*Szarka*, 1958. 270. o.; *Bence*, 1958; *Nagy*, 1957, 1958; *Szarka*, 1957, 1959; *Szarka*, 1957).

A dogmatikusoknak tekintettek közül elsősorban *Lázár György* nevét említették, ráosztották a bűnbak szerepét, ő azonban már 1954-ben[71] is bukott angyal volt, a Petőfi Kör Pedagógus vitáján elmondott bűnbánata karrierje szempontjából már nem osztott és nem szorzott. Az egri főiskola tanszékvezető adjunktusa, *Berecz János* – bár a füredi konferencián önnön korábbi munkásságában is talált „dogmatikus hibákat" (*Szabolcs*, 2006. 261. o.) – a forradalom értékelésében[72] már dogmatikusnak nevezte *Tettamanti Bélát* (*Berencz*, 1957. 21. o.), ám a sértett, egyedüliként a megtámadottak közül, visszavághatott e lapban, immár másodjára. Ő (mármint Tettamanti) távolról sem sztálinista, a *Kairov* Pedagógia című könyve elé eredetileg írott bevezetője más volt, mint ami megjelent, mert cenzúrázták a szöveget, másfelől pedig meggyőződésével kellett a dogmatikus elvárásoknak engedelmeskednie (*Tettamanti*, 1957). Innen a sztálinizmus látszata.

Az újraértelmezett marxizmus talajáról indított kétfrontos harc főként a revizionisták ellen irányult. *Szarka József* szerint *„tragikus lenne még egyszer* (sic!) *beleegyezni abba, hogy a dogmatizmus elleni harc címén teret engedjünk a revizionista nézetek szélesköru burjánzásának"* (*Szarka*, 1957). Ugyanis, ahogy a szerző kifejtette a Köznevelésben, az ötvenes évek minden torzulása ellenére nem lehet negatívan értékelni: „*Végül is ez a szakasz a pedagógiában a marxizmus hódításának időszaka ez pedig pozitív jelenség"* (*Szarka*, 1958. 269. o.), következésképpen a sztálini

mellett a Partizánszövetség volt a sztálinista baloldal jelentősebb szervezete.) A Magyar Filmhíradó 1957/6. számában bemutatta, hogy a *Táncsics Kör* pedagógus nagygyűlést rendezett a Központi Tiszti Ház nagytermében. *Gyalmos János*, ekkor már a Fővárosi Tanács Oktatási Osztályának vezetője előadásában a nevelők legfontosabb kérdéseivel foglalkozott. A Táncsics Körben, *„már ketten is egyoldalúnak tartották a pedagógiai revizionizmust Füredre lokalizálni"*, tehát többen csak a Füreden történteket bírálták (*Kronstein*, 1958. 116. o.). A kör pedagógus tagjai nem ismertek.

[70] A szocialista hatalom koncentrációját kell látnunk abban, hogy összehangolt a Pedagógiai Szemle és a Köznevelés publikációs politikája (*Géczi*, 2005). *Szarka József* mindkét helyen ugyanazt az üzenetet tudja elküldeni a pedagógiai elmélet munkásainak és a pedagógusoknak.

[71] Lakatos-Lipsitz Imre habitusa, életútja számos tekintetben rokon Lázár György, azaz Lám Leóéval. Nagyon okos, gyermeki morálú személy volt mindkettő, útjuk a zsidó közegből a kommunista párt legmagasabb szintjéig vezetett, s amint nem volt rájuk szükség, eltaszították őket. Lakatos Révai József koncepciós peréhez gyűjtött anyagot, ami okafogyottá vált. Lázár Györgyöt azonban a pedológia perében felhasználták. Lakatos Recskre került, Londonban világhírű tudós lett, Lázárt a felejtés és megvetettség övezte haláláig (*Bándy*, 2014).

[72] Álláspontját 1959-ben némileg módosította, de a Füredi konferenciát többször is bírálta (*Berecz*, 1959).

értelmezésű marxista pedagógia megalapítói képviselik 1956 után a helyes irányt. Ők harcolnak a dogmatikusnak tekintett társaik, főként a kis ideje az őket támadó revizionisták ellen. A csapat: *Ágoston György, Bence Gyula, Nagy Sándor, Szarka József, Székelyné, Szokolszky István*.

Az ötvenes évtized valamennyi, 1957 után immár a harmadik marxizmus–leninizmusát híven képviselő neveléstudomány válogatott tagjainak dühe elsősorban az általunk egyszer már megbélyegzett *Mérei Ferencre*[73] és *Faragó Lászlóra*[74] irányult. A revizionizmus bélyegét az antimarxizmussal együtt a negyvennégy éves *Zibolen Endrére*[75] és az 1950 előtti Kossuth-díjas ONI-munkatárs, az 1950 után középiskolában tanárként dolgozó *Ravasz Jánosra*[76] (ekkor 43 éves), valamint a Szovjetunióban pedagógia–pszichológia szakon végzett *Pataki Ferencnére* (*Sós Máriára*[77]) és a harmincegy éves *Surányi Gáborra*[78] sütötték. Nem tudjuk, hogy akartak-e válaszolni, vagy – jól felmérve a szakmapolitikai helyzetet – nem, vagy félmagánlevélben próbálkozhattak. Annyi bizonyos, hogy szavaik nem jelentek meg a Pedagógiai Szemlében. A válaszadás lehetősége csak az 1950 környékén szerveződött elit tagjait illette meg.

A bírálatok nem a megsemmisítés, mint 1949/50-ben, hanem a fegyelmezés szándékával fogalmazódnak meg. A megbélyegzettek maradhattak az oktatási ágazatban: *Faragó László* 1957-től előbb a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium matematika tanszékének vezetője, és szerződéssel a Pedagógiai Tudományos Intézet (PTI) félállású tudományos munkatársa, majd az Országos Pedagógiai Intézet (OPI) matematika tanszékének vezetője lett. *Zibolen Endre* 1957 és 1963 között az Országos Pedagógiai Könyvtárban tevékenykedett, *Ravasz János* 1959 és 1968 között ismét középiskolai tanár volt. A tudományos jellegű pedagógia-pszichológia intézményébe visszakerülni néhányuknak megadatott,[79] a tudományos minősítés megszerzésére legalább egy évtized elmúltával nyílt lehetőség *Zibolen Endrének* például, aki 1966-ban lett kandidátus. *Ravasz János* soha.

Miután elhallgattatták az antisztálinista és szovjetellenes nézetek képviselőit, a szakmapolitikai represszió okafogyottá tette az 1956-ban felmerült pedagógiai problémák megvitatását, a politikától továbbra is elválaszthatatlan maradt a

[73] Bírálta *Ágoston György* és a fiatal és radikális *Kronstein Gábor* (*Kronstein*, 1958), valamint *Nagy Sándor*.

[74] Szarka József Köznevelésben megjelent szavai szerint: „nagy visszatetszést keltett" Faragó Pedagógiai Szemlében megjelent mondandója (*Szarka*, 1958. 270. o.). Szarka szerint a Pedagógiai Szemlében *Pálffy Zoltán* hozzászólása élesen és határozottan mutatott rá Faragó hibáira (*Szarka*, 1958. 270. o.; *Pálffy*, 1958. 212. o.).

[75] Bírálta *Nagy Sándor, Szarka József* és *Kronstein Gábor*, akik szerint revizionista ugyan, de nem ellenforradalmi.

[76] *Nagy Sándor* bírálta.

[77] A szovjetellenesség azonos a revizionizmussal, ekként bírálta a volt szovjet ösztöndíjast *Nagy Sándor* és *Szarka József*.

[78] *Szarka József* bírálta.

[79] Mint például *Szebenyi Péternek* és *Ravasz Jánosnak*, a Petőfi Körös *Tánczos Gábornak*, *Pataki Ferencnek*, aki pszichológusi pályát futott be.

neveléstudomány. Mindazok a dolgok, amelyek *Sztálin* halála és a szovjet csapatok bevonulása, illetve Nagy Imre kivégzése között történtek, a későbbiekben tabusodtak. *Szarka József* Köznevelésben megjelent szavai látnokiak voltak: a *„füredi konferenciáról **nyilvánosan*** (a szerző kiemelése) *ezután már valószínűleg nem fogunk vitatkozni"* (*Szarka*, 1958. 270. o.).

Igaza lett, harminckét évig a balatonfüredi konferenciáról vagy a Petőfi Kör pedagógusvitájáról szó sem esett,[80] s hogy ez így történt, abban Szarka Józsefnek is oroszlánrésze lehetett. Jóval később, a rendszerváltás első éveiben, 1990-ben *Zibolen Endre* a Petőfi Kör Pedagógusvitájának első kiadásához írt bevezetőjében azonban már arról írhatott, hogy *„1956 pedagógusvitáit, ezeknek a vitáknak még az emlékét is, mindmáig mélységes hallgatás – afféle szellemi Sipka-szoros*[81] *– dermesztő csendje veszi körül."* (*Zibolen*, 1990. 13. o.) Minden úgy alakult, ahogy azt az első generációs és sztálini értelmezésű marxista pedagógiai elit többségének erkölcse-érdeke diktálta.

Ebben az időszakban a marxista–leninista ideológiának nem a tartalma volt az elsődleges, hanem az iránta való hűség. A háromszor is új jelentésű marxizmus–leninizmus–sztálinizmus követése a lényeges, tulajdonképpen ez a politikai megbízhatóság és nem az intellektus vagy a szakmaiság próbája az elsődleges szempont. Ez az új (neveléstudományi) elit magatartásának és kvalitásának fontos jellegzetessége.

A marxizmus hegemóniájának felbomlása és a kommunista pedagógia utolsó nagy fellángolása

„Az öreg Ádám haldoklik, az első halál a földön, nem mindennapi dolog, különben is elkerülhető lett volna, ha nem eszik az élet fájáról, de hát evett. . . , ezért büntetésül után pusztul el, nem tudja, hogy mi volt az egésznek az értelme. . . "
Szentkuthy Miklós[82]

A posztsztálini időszak gyakorlati értelemben vett kezdetét az ötvenes évek végére tehetjük, a Nagy Imre kivégzésével kezdődő és az 1963-ban az 56-osok amnesztiájához köthetjük, amely nem érintette a szovjet típusi totalitárius politikai berendezkedés – 1989-ig fennmaradó – változatlan alapvonásait, azonban felhagytak a sztálini örökség legdurvább eszközeinek használatával, élhetővé tették a szocializmust.[83]

[80] A szerző 1986-ban, az évforduló alkalmából sikertelenül javasolta az OPI igazgatójának, *Szabolcsi Miklós*nak konferencia szervezését.

[81] Szállóige: Vaszilij Vasziljevics Verescsagin orosz festő triptichonjának címe *„A Sipka-szorosban minden csendes"*. A kép az 1877–1879-es bolgár– török háború egyik epizódjára utal. 1877 telén a Sipka szorosban kialakuló hosszú állóháborúban a katonák ezrei fagytak meg. *Radeckij* tábornok két értelmezést megengedő, a főparancsnoknak küldött helyzetjelentése vált szállóigévé: egyfelől a katonai (nincs hadi esemény), másfelől a civil (az emberek tömegei halnak meg). Erre utal Verescsagin címadása. A képet 1883-ban Budapesten is kiállították (*Tóth*, 1906. 19. o.).

[82] *Szentkuthy*, 1962. 313. o.

[83] A Kádárról és korszakáról ld. *Huszár* (2003, 2006) a legfrissebbet (*Rainer*, 2011).

Az ideológia azonban továbbra is marxista–leninista maradt, azonban az ebből az ideológiából fakadó célok elérése egye távolabbi időre tolódott. A marxista–leninista ideológia voltaképpen az állam kül- és belpolitikai szempontból megbízható működtetéséhez elengedhetetlen ideológiaként élt tovább, amely az ókonzervatív, a sztálinista és a tiszta, az eredeti marxista és az új balos eszmék egymással ütköző képviselőit addig tartotta össze, amíg csak lehetett. A korszak legvégén az állami marxista–leninista ideológiából semmiféle politika nem fakadt. Mindazonáltal a sztálini és a posztsztálini időszak legvégét a Szovjetunió felbomlása, a kelet-európai államok berendezkedésének váltása hozta el. (A sztálini gondolkodásmód és eszme azonban mélyen beépült a rendszerbe, de erre itt nem tudok kitérni.)

Ez a fejezet főként a hetvenes évek legelejéig, a jól ismert, 1972-ben született Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatairól szóló, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága határozata *előtti* időszakban tárgyalja a politikai és a neveléstudományi marxizmus viszonyát. A következő húsz esztendő elemzése egy másik tanulmány tárgya.

A marxista–leninista neveléstudomány ideológiai alapjainak megingása

Az ötvenes évek neveléstudománya főszereplőinek, ha korábban nem, legkésőbb a hatvanas évek közepétől érzékelniük kellett a dialektikus materializmus, benne a lenini ismeretelmélet monopolhelyzetének megszűnését. Azt látták, hogy a sztálini berendezkedés lassú és szakaszos erodálása[84] az ötvenes évek elejétől épített neveléstudomány filozófiai alapjait is kikezdi.[85] Mindez a kádári politika hatása: a dialektikus materializmust kormányzati eszközként a Kádár-korszakban – egy időszak, az Új Gazdasági Mechanizmus leállítása és

[84] Elegendő megemlítenem, hogy egy szovjet munkatábor életét bemutató irodalmi alkotás, Szolzsenyicin *'Ivan Gyenyiszovics egy napja'* című kisregénye 1963-ben jelent meg a Nagyvilág 3. számában. A hruscsovi desztalinizációs politika hazai elfogadottságának mértékét mutatta, hogy a Szovjetunión kívül (1962) csak Magyarországon merték kiadni, jelentős vihart kavarva. A szovjet kritika élesen bírálta a művet, mondván, a kisregény túlzottan pesszimista, és a kommunizmus bírálata alaptalan. Vélhetően voltak ilyen magyar hangok is. Hruscsov bukását követően Szolzsenyicin szinte kizárólag külföldön tudott publikálni.

[85] Ahogy változott a párt álláspontja, hasonlóképpen a neveléstudományé. A vezető neveléstudósok szoros pártkövető magatartása is rombolta az eszmei tartásukat és ezzel a neveléstudomány hitelét. Az 1956-os forradalom okán elítéltek amnesztiájának az évében, 1963-ban, a Magyar Pedagógia neveléstudományi elitből álló szerkesztősége (Ágoston György, Faludi Szilárd, Földes Éva, Jausz Béla, Kiss Árpád, Nagy Sándor [főszerkesztő], Révész Imre akadémikus, Szarka József) közölte nekrológként és egyben rehabilitációként Prohászka Lajos – a nevét fekete keretben – *„Humanizmus és forradalom. Töredék a szofisztika történetéből"* című tanulmányát. A tanulmány lábjegyzetében olvasható: „A Magyar Pedagógia szerkesztő bizottsága megemlékezése a folyóirat 1963-ban elhunyt tudós volt szerkesztőjéről." (*Prohászk*a, 1963. 405–424. o.).

Ugyanebben a számban kapott helyet a sztálini gyökerű szakmapolitikai kontinuitást képviselő, a korábban megismert Danyilov tanulmánya is, amely a Budapesten 1962. október 4-én és 5-én megtartott nemzetközi pedagógiai munkaértekezletre készült (*Danyilov*, 1963. 25–33. o.).

a marxista társadalomkutatók megbélyegzése kivételével[86] – általában nem használták. Ennek következménye a dialektikus materializmus ideológia egységességének fellazulása, majd az ideológiátlanság állapotának létrejötte igencsak nehéz helyzetbe hozta a mélyen normatív neveléstudományt.

A bomlás folyamata[87] a marxizmuson belüli polémiával indult, Marx humanista[88] újraértelmezésével, amely opponálta a szovjet politikai marxizmust (*Kis*, 2013). A neveléstudomány területén is hasonló történt, elég itt[89] Gáspár László, Faludi Szilárd, Loránd Ferenc és Mihály Ottó nevét felidézni, ők alkották a sztálini kor marxista neveléstudomány képviselőinek[90], azaz a szocializmus talaján álló, antikapitalista, rendszerkonform ellenzékének a nagy publicitásnak és népszerűségnek örvendő magját.

A hidegháború „békés egymás mellett" élés Sztálin utáni szakaszában lényegében megszűnt a marxizmus a haladó és az összes többi retrográd eszme éles szembeállítása a magyarországi állami politikában. A közeledés nagy ideológiai fejtörést okozott a marxizmusra hivatkozó szocialista állameszme híveinek, hiszen már el kellett fogadniuk a nem marxista, de progresszívnek, baloldalinak tekinthető nyugat-európai polgári filozófiákat, követőikkel, intézményeikkel[91] együtt. A politikai töréspontot a nyugati eszmék sokasága között

[86] Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. június 14-15-i ülésén határozott *„Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatairól"*, az 1972. novemberi MSZMP KB ülés felszámolta az új gazdasági mechanizmust, meghirdette a "rendcsinálást". Kádár kijelentette, nincs "sajátos magyar modell", s ezzel lényegében a reformok felszámolására utalt. Az 1973. januári országos ideológiai konferencián az ideológiai-kulturális kérdésekben megfellebbezhetetlen Aczél György súlyos, elítélő kijelentéseket tett, név szerint is említve néhány filozófust. Ezt követően született a Kultúrpolitikai Munkaközösség 1973. márciusi *„Néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről"* címet viselő állásfoglalása (*Vass*, 1978. 456–469. o.), amelynek alapjául Hegedűs András, Heller Ágnes, Márkus György, Márkus Mária, Kis János, Bence György és Vajda Mihály néhány, cím szerint is említett írása szolgált. (`http://mult-kor.hu/20090526_amikor_az_mszmp_elhatarolodott_onmagatol`) (Lásd még: *Vajda* és *Dérer*, 1973).

[87] A bomlás további jele a központi ideológiai továbbképzés rendszerének felszámolása a hatvanas évek elején. Az Országos Pedagógiai Intézetben meg is szűnt a Marxizmus–Leninizmus Tanszék.

[88] Főként a korábban homályban hagyott, nem, vagy kevesek által ismert *A német ideológia*, *Gazdasági-filozófiai kéziratok* és a *Grundrisse* című könyvekből kirajzolódó marxi filozófiára építkeztek Magyarországon.

[89] Az antisztálinista, a tudományos tanügyigazgatási szférába integrálódott reformszocialista körökről többet ld. *Trencsényi*, 2018.

[90] A létező szocialista rendszer illegális, következésképpen a rendszeren kívüli ellenzékének többsége azonban a hetvenes évek legelején feladta a politikai rendszer marxi alapú reformjának gondolatát, az utolsó kísérletet lásd *Bence*, *Kis* és *Márkus* (1993).

A szovjet érdekszférában a hatalom gyakorlatias működtetői és ideológusai körében már 1970-ben sem volt egységes a marxizmus politikai és filozófiai ideológiája, olyannyira, hogy létezését is kérdésesnek tekinthetjük. A *Béke és szocializmus* című lap szerkesztősége 1970-ben nyolc ország képviselőinek kerekasztal-beszélgetést szervezett a szocializmus fejlődésének kérdéseiről (vö. 1970. 12. sz. 61–101. o.). Tőkei Ferenc szerint a résztvevők *„részben eltérő terminusaival is egy cél felé törekedtek: a mai szocializmus mivoltának és a kommunizmussal való viszonyának realista felfogása felé – **sajnos nem igazán megalapozott gondolatmenetekkel, nem perdöntő érvelésekkel**"* (a szerző kiemelése, *Tőkei*, 1974. 62. o.). A lap a kommunista munkáspártok elméleti és tájékoztató folyóirata volt, amelyet Prágában, 1958-ban alapítottak.

[91] Magyarország részvétele a nemzetközi tudásszint merésében (International Association for

kellett meghúzni, s nem lehetett már valamennyit egy kalap alá véve reakciósnak, ellenségesnek tekinteni. (Piaget immár haladó pszichológus[92], az UNESCO egyik vezetője, 1963-ban Magyarországon is elismeréssel fogadták, a szubjektív idealista megítélésű Deweyt mindmáig továbbra sem vették fel a szocialista kánonba.) Másfelől pedig a magyarországi marxizmusértelmezésen belül is meg kellett különböztetni a dogmatikus, fejlődésképtelen, sztálini értelmezésű filozófiát a moderntől, a haladótól. (Szem előtt tartva, hogy még a legrosszabb marxizmus is a polgári felfogás, filozófia fölött áll továbbra is, a módszertana, szemlélete, politikai üzenete mindenképpen.) Következésképpen a marxizmusnak kétfajta képviselője élt egymás mellett: az egyik a dogmatikusnak nevezett, amely a sztálini hagyományokhoz, ideológiához, érveléshez kötődik, a másik pedig modern, haladó szemléletűnek tartott, ahogy világosan kifejti, a neveléstudósok előtt is ismert és becsben[93] álló Elekes Lajos (is), az MTA levelező tagja, a Felsőoktatási Kutató Központ igazgatója (*Elekes*, 1969). A neveléstudományban is, mint a kor társadalmi elitjében is, empirikusan megkülönböztethető e két csoport.

A konzervatív kommunista eszmei vonulat magyar híveinek igencsak ismerős lehetett a prágai bevonulást követő, keményedő moszkvai ideológia, az ötvenes évek hangulata. A demokratikus szocializmus kísérletét, a Prágai tavaszt eltipró erők a sztálini kor marxizmus–leninizmushoz nyúltak vissza.

A csehszlovák neveléstudósok, a szovjet tankokkal a hátuk mögött a nyugat-európai pedagógiai eszmékben, a szociológiában, pszichológiában a szocializmus gyengítésének tudatosan használt eszközeit látták (*Matuśťâk*, 1973. 28. o.), mint Sztálin a hidegháborúban. Nyílt antiszemita támadást intéztek Dubcek támogatója, Eduard Goldstücker[94] ellen „Vigyázz cionizmus" címmel (*Matuśťâk*, 32–33. o.), a reformpedagógiát ismét polgárinak tekintették (*Matuśťâk*, 1973. 50–59. o.). A cseh demokratikus szocializmus kísérletét ellenforradalmi cselekedetnek tekintették, amely – a vádak szerint – a nevelés marxista–leninista alapelveit számolta volna fel. Ezt a politikai kultúrát Doc. Phdr Miroslav Matuśťâk neveléstudós 1971-ben Pozsonyban magyarul megjelent könyvének címe is érzékelteti: *'Harc a revizionizmus ellen a pedagógia elméletében és nevelési*

the Evaluation of Educational Achievement-ben (IEA) is az európai elkülönülés gyengüléseként értelmezhető, a szovjet mintát követő pedagógiában a teljesítményt mérő tesztrendszer elfogadását jelentette, amit még a Szovjetszkaja Pedagógiai 1956-os száma nem rehabilitált, tehát polgári terméknek tekintette. Ld. *„Sokrétűen és alaposan tanulmányozzuk a gyermeket"* Pedagógiai Szemle, 1957. Tíz évvel később ez már nem számított. (*Halász* és *Lukács*, 1988). A nemzetközi kapcsolat létrejöttében fontos szerepet játszott Kiss Árpád, az internált neveléstudós politikus.

[92] Piaget munkássága francia–orosz közvetítéssel érkezett Magyarországra. A húszas évektől a frankofón és az orosz világban volt munkássága elismert, csak a hatvanas évektől vált a Britszigeteken s Amerikában a fejlődésgondolat vezető teoretikusává (*Pléh*, 2010).

[93] Elekes Lajos a Felsőoktatási Kutató Központ igazgatója volt 1966 és 1969 között, ugyanebben az időben az ELTE BTK dékánja. Felesége Földes Éva, neveléstörténész.

[94] Goldstücker Csehszlovákia izraeli nagykövete volt 1950-ben. A sztálini koncepciós perben elítélik. A hatvanas években elfogadottá teszi Franz Kafka munkásságát. Dubcsek támogatója, az Írószövetség elnöke, 1968 után emigrált. (`https://sk.wikipedia.org/wiki/Eduard_Goldstücker`)

gyakorlatában' (*Matuśťâk*, 1973).

Ami a csehszlovákoknak a demokratikus szocializmus eszméje volt, az Magyarországon az Új Gazdasági Mechanizmus, a lassú ideológiai nyitás, a nyugat-európai kultúrát követő fiatalok magatartása jelentette, amelyekre a választ a konzervatív erők restaurációs politikája adta, amely azonban az ötvenes évekhez és a csehszlovák politikai kultúrához képest jóval konszolidáltabb nyelven fogalmazódott meg, simább modorban és kisebb léptékben történt.

A legmagasabb pártfórumokon a konzervatív, az 1968-ban bevezetett szocialistapiacgazdaság-ellenes, az egységes marxista–leninista ideológia alapú politikát sürgető hangokat lehetett hallani az MSZMP X. Kongresszusán (1970. november 23–28.). A marxizmus–leninizmus elsődlegességének hangsúlyozása mellett elhangzott, hogy társadalmi egyenlőtlenséget, kispolgáriságot szül a gazdasági hatékonysághoz kapcsolódó bérek rendszere, valamint az is, hogy a munkások és a parasztok szocialista államában a továbbtanulás tekintetében miképpen kerülhetnek egyre növekvő hátrányba e két osztály gyermekei.[95] Ráadásul a pártban a fizikai munkások részaránya csökkent, állapította meg az MSZMP Politikai Bizottsága 1970 januárjában (*Vass*, 1974a. 460. o.). A Központi Bizottság ifjúságpolitikai kérdésekben[96] hozott állásfoglalásában (február 18–19) aggódott az ifjúság erkölcsi és világnézeti állapota és magatartása miatt, főként a fiatalok kritikátlan Nyugat-rajongását, a társadalmi áldozatkészség hiányát nyilvánította aggasztónak (*Vass*, 1974b. 491. o.). Mindezek mellett politikai veszélyt látott e kör abban, hogy a fiatalok *„fogékonyak a 'baloldali' kispolgári (maoista, anarchista stb.) áramlatok iránt is. Elégtelennek tartották a szocialista hazafiságra nevelés hatékonyságát, módszertanát."* (*Vass*, 1974b. 491. o.). Álláspontjuk szerint egyesek egyéni érdekeiket követik, hiányzik belőlük a szocialista munkaerkölcs, nem igazodnak a munkásosztály érdekeit képviselő makrogazdasági szempontokhoz, gyengítik a tervezhetőséget, azokat bírálták, *„akik nem dolgozzák le becsületesen a nyolc órát, a legcsekélyebb előnyökért is munkahelyet változtatnak, anyagiasak"* (Vass, 1974b. 492. o.).

E nézetek nagypolitikai képviselői és a sértett és elbizonytalanodott konzervatív neveléstudományi elit, az oktatási ágazat vezetői egymásra találtak a hatvanas évek második felében, egy politikai tömböt alkottak, közös fellépésüket az évfordulókban gazdag 1970-re időzítették, Lenin születésének 100. és „hazánk felszabadulásának 25." évfordulójára. E szimbolikus jelentőségű eseményeken kívül ugyanebben az évben tartotta a belpolitikai jelentőségű kongresszusát az MSZMP, a tizediket.

[95] Az MSZMP KB Politikai Bizottsága érzékeli 1970-ben, hogy *„újra – némileg erőteljesebben – jelentkeznek az alábbi nézetek: …az egyetemi és főiskolai felvételeknél a származási különbségek megszüntetésének (sic!) korai volta… Az 1965-66-os iskolai évben a felvettek 31 százaléka munkás, 13,3 százaléka parasztszármazású, 1968-1969-ben 28,8 százalék, illetve 11,9 százalék* (*Vass*, 1974. 464. o.).

[96] Az ifjúság mint politikai probléma a Német Demokratikus Köztársaság és Lengyelország felől érkezett a neveléstudományba. Ld. Fridrich és Manszurov-Lunkov, valamint Gurycka 1967-ben megjelent tanulmányainak 1969-es magyar fordítását, Petrikás Árpád előszavával az Ifjúságkutatás c. kiadványban.

E a pártkongresszus elé időzítették az V. Országos Nevelésügyi Kongresszust (ONK) (1970. szeptember 28–30.). A politikai szándékot a pártelit egyik tagja, Péter Ernő, MSZMP Központi Bizottságának 1962-től a tagja,[97] itt azonban a Pedagógus Szakszervezet elnökeként világosan kifejtette: [Országos neveléstudományi] *. . . a kongresszust meghirdető szervek a kongresszus célját és módszereit a következőkben látják: 1. Mutasson rá a kongresszus a* ***nevelésügy mai helyzetére****, valóságára, komplex problémáira. Vázolja fel a közoktatás közeli és távolabbi* ***fejlesztésének perspektíváit****, s mindezzel adjon segítséget a pártnak, a kormánynak és a művelődésügyi szerveknek a nevelésügy problémáinak megoldásához* (*Péter*, 1971. 17. o.). Magyarán azt szerették volna elérni, hogy az ágazati-neveléstudományi-szakszervezeti oktatáspolitikát fogadja el, vagy legalább kiindulópontja legyen a pártkongresszusnak.

A terv azonban minden tekintetben kudarcba fulladt. Kádár János pártkongresszusi, jobboldali irányú beszédében[98] szó sem esett a szocialista embertípusról, továbbra se a származás legyen a továbbtanulás szempontja, hanem a tehetség és a szorgalom számítson. Szó nincs a kommunista utópia eléréséről és pedagógiai módszertanáról, csak a hétköznapi, gyakorlatias teendőkről. Nem nyitott vitát a gazdaság vagy a nevelés elsőbbségéről. Ezeket a szavakat tekinthetjük az V. Nevelésügyi Kongresszus általános politikai iránya elutasításának, a Gáspár Sándor nevével leírható baloldali csoport kudarcának.[99]

[97] Péter Ernő politikai szerepét és súlyát mutatja. hogy hivatalból megkapta MSZMP Agitációs és Propaganda bizottsága jegyzőkönyvét, amely Lukács György elvtárs egyes politikai megnyilvánulásai című előterjesztés tárgyalását tartalmazta. A jegyzőkönyvet Aczél György és Pullai Árpád írta alá. (MSZMP APO, 1968). Köszönöm Révész Bélának a forrást.

[98] A célt nem sikerült elérni, a helyzet értékelésének és a megoldásának lehetősége kikerült az V. Nevelésügyi Kongresszus irányítóinak a kezéből. Kádár János, az MSZMP X. kongresszusi beszédében az oktatási rendszer elé jóval prózaibb célokat tűzött ki, mint az V. Nevelésügyi kongresszus fő szónoka. A főtitkár szerint *„az oktatási rendszerünktől azt várjuk, hogy kötelességtudó, jól képzett, művelt, világnézetileg szilárd, szocialista erkölcsű szakembereket képezzen az ország számára. Nálunk a művelődés intézményei,* ***mindenféle megkülönböztetés nélkül****, nyitva állnak valamennyi fiatal előtt,* ***aki szorgalmas és tehetséges****"* (S.G. kiemelése) (*MSZMP*, 1971. 130–131. o.).

A vizsgálat eredményét két évvel később, *'Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai'* címmel fogadta el az MSZMP Központi Bizottsága 1972. június 14–15-i ülésén (*Tomori*, 1972, szerk.). A kiadvány tartalmazza Kádár János: *'Az oktatás fejlesztése – közügy'*, Aczél György: *'Az állami oktatás helyzetéről '* beszédét, valamint zárszavát.

Itt jegyzem meg, hogy az 1972-es párhatározatot Kelemen Elemér az V. Nevelésügyi Kongresszus munkáját és a közoktatás helyzetének feltárásnak folyamatát megakasztó aktusaként értékeli (*Kelemen*, 2003). Megjegyzem, hogy az 1967 óta tartó, ötéves bizonytalanságot, azaz az oktatási rendszer stabilitását kikezdő reform-előkészítő tevékenységet az uralmi helyzetben lévők lezárják vagy kifullasztják.

[99] Gáspár Sándor többé már nem játszik szerepet az oktatásügyben, a X. kongresszusi beszédében (*MSZMP*, 1971. 311–324. o.) meg sem említi a kis idővel ezelőtt tartott Nevelésügyi Kongresszust; főleg a szakszervezetek érdekvédelmi tevékenységéről és az üzemi demokráciáról beszél, itt már helyesli az anyagi ösztönzést. A párt és szakszervezet szoros kapcsolatának elemzése során kijelenti: *„A proletárdiktatúra államát és a szakszervezeteket azonos elvek és célok vezérlik"* (*MSZMP*, 1971. 316. o.). Az V. Nevelésügyi Kongresszus ügye – úgy látszik – elveszített egy fontos támogatót. A Pedagógusok Szakszervezete és a Magyar Pedagógiai Társaság a maga erejére kellett támaszkodjon, védtelen lett a politikai támadásokkal szemben. Kiszorult a döntéseket hozó oktatáspolitikai arénából. A

Az V. Nevelésügyi Kongresszus képviselte, szakmainak beállított politika teljes vereségét Aczél György MSZMP X. kongresszusi hozzászólásában jelentette be az MSZMP Központi Bizottság határozati javaslatát: *„a közeli jövőben pártunk tűzze napirendre az állami oktatás kérdéseit"* (*MSZMP*, 1971. 370. o.) (amelyet a X. Kongresszus el is fogadott (*MSZMP*, 1971. 485. o.) Azaz nem az V. Nevelésügyi Kongresszus állapította meg a „nevelésügy helyzetét", hanem majd az MSZMP fogja, s ennek alapján dől el, hogy mi a teendő.[100]

Minthogy mondandónknak a tárgya politikai-szakmai eszme-, illetve mentalitás-, de nem eseménytörténet, ezért az előbb említett három eseményen elhangzott különböző álláspontokra térünk ki. A résztvevők mindhárom alkalommal mérlegre tették az ötvenes évek marxista ismeretelméletét, a dialektikus materializmust, és nyilvánvalóvá tették viszonyukat a hatvanas évek második felének magyarországi reformosaihoz. Mindezekre gyanakodva tekintettek Moszkvában, Magyarországon, az okok különböztek.

Moszkvában teljes joggal tartottak a Sztálin teremtette érdekszféra bomlásától, bármelyik és akármilyen reformszocializmusoktól, a magyar neveléstudományi szakma pedig a részben hruscsovi, részben sztálinista, részben kádárista szellemű, az 1961-es oktatási törvénnyel leírható megvalósult szakmapolitikai eredmények és befolyásuk elvesztését fájlalhatta. Mindemellett el kellett viselniük, hogy az iskolarendszer 1964-65-ös – ahogy nevezték – radikális korrekciója váratlanul érte elsősorban a szakképzés iskoláinak szervezeti életét, a felnőttképzés drámai lefékezését, az oktatási ágazat az ágazati minisztériumot és az Országos Pedagógia intézet vezetőt, akiknek a többsége fegyelmezetten hallgatott.[101] Mindezek mellett a gimnáziumi és a felsőoktatási felvételi keretszámok egyenlőtlenségeket eredményező összehangolását. E sérelem okozóinak a politikáját azonban már nem nevezték többé revizionizmusnak, amivel alig tíz évvel korábban Nagy Imre politikáját és követőit vádolták. A megbélyegzés elmaradása az eltérő nézetek, szándékok iránti tolerancia, azaz a legitim politikai mozgástér-bővülésének, nem is annyira végső soron a sztálini rendszer romlásának a jele.

Pedagógus Szakszervezet a jövőben értelemszerűen nem irányító, hanem végrehajtó szerepet játszott.

[100] A „szakmai" és a „politikai" csoport különböző volta talán ehhez az eseményhez kötődik. A pedagógusok, az iskolai, és nem a rendszerszintű nevelés és az oktatás területe ettől az időponttól kezdte meg az emancipálódását a makro- és az oktatási szemponton kívüli szempontokat képviselő politikák alól, amely végül is elvezetett az önszerveződő iskolákig, a Nemzeti Alaptantervig, az oktatás, mint közügy fölötti pedagógus értékrend uralmát ld. *Báthory Zoltán* (2001) Maratoni reform című könyvét.

[101] Ismereteim szerint nyilvánosság előtt egyedül *Bakonyi Pál*, az OPI igazgatóhelyettese emelte fel a szavát. Az V. Nevelésügyi Kongresszuson az „új típusú szakközépiskolai rendszer" létrehozásának kritikáját fogalmazta meg: „… az iskolarendszeren belül iskolatípusokat csak a tartalom, a szerkezet és a metodika egységében kívánatos létrehozni. Lássuk a célt, az ennek megfelelő tartalmat, ennek az iskolarendszer egészében elfoglalt helyét" (*Kiss*, 1971. 20. o.)

Pedagógiatörténeti Szemle • 4. évf. 1–2. sz. 1–52. o. • 2018
DOI:10.22309/PTSZEMLE.2018.1.1

A Lenin születésének 100. évfordulójára szervezett megemlékezések

1970-ben ismét megerősödött a Lenin-kultusz. Születésének 100. évfordulóján a Moszkva befolyása alatt álló UNESCO és a Szovjet UNESCO Bizottság közös szervezésében ünnepi szimpóziumot tartott a finn Tamperében *Lenin és a tudomány, kultúra és nevelésügy fejlődése* címmel, amely egyaránt jelezte a lenini ideológia kitüntetett területét és kontinuitását a függő helyzetben lévő Magyarország és a semleges Finnország helyzetét.

A lenini ideológia ekkor már nem olyan kényszerítő erővel és végső és fegyelmezetten követendő egyedüli igazságként jelent meg, mint Sztálin idejében, hanem egy nagy gondolkodó és államférfi képében, akinek a nevéhez a létező szocializmus létrejötte köszönhető.

Lenin kultusza voltaképpen a Szovjetunió és az érdekszférájába tartozó országok ideológiai összetartozását, egységét erősítette, talán ez volt a kül- és belpolitikai cél, a centenárium csak az alkalom. Lenin szerepét, szellemi munkásságát egyik népi demokratikus országban sem vonták kétségbe, mindenhol megtartották, azonban úgy tűnik, hogy a szólam távolról sem volt egybecsengő, sem azonos léptékű a kultusz mértéke.

A tamperei konferencián a Magyarországot képviselő Mátrai László akadémikus *Lenin és a filozófiai tradíció* címmel adott elő, a szervezők szempontjaitól el nem térve (*Mátrai,* 1971), ismertetését ld. *Hunyady*, 2017.

A romániai Korunk 1970. 3. számát[102] Leninnek szentelték, benne a *Materializmus és empíriokriticizmus* ideológiai alapvetés méltatását találjuk. (*Apostol,* 1970). Szófiában kiállítást rendeztek az évfordulóra (*Scarboro*, 293. o.). A Jugoszláviában megjelenő Híd 1970. évi 4. számát is az évforduló jegyében szerkesztették[103], mindegyiket különböző hangnemben és nézőpontból.

A Magyar Tudományos Akadémia és az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete az Akadémia Dísztermében Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére tudományos ülésszakot rendezett, amelyen a pedagógia tudományának képviselői nem kaptak szót (*Pritz,* 1970).

[102] A Korunk 1970. 3. számának tartalma: Lukács György: *Forradalmi reálpolitika;* Alexandru Ivasiuc: *Lenin* (Kántor Erzsébet fordítása); Hutira Ervin: *A lenini elmélet gazdaságpolitikánk vezérelve;* Kallós Miklós: *Lenin és a szociológia;* Lucreþiu Pătrăºcanu: *Leninről* (Farkas László fordítása); Gáll Ernő: *Az értelmiség lenini felfogása;* Szegő Katalin: *Lenin portréjához;* Pavel Apostol*: Lenin és a tudományos megismerés dialektikája;* Saszet Géza: *Beszélgetések* a *forradalomról* (vers); Balogh Edgar: *Nemzeti egyenlőség és nemzetköziség;* Georges Labica: *Az imperializmus lenini elmélete;* Louis Aragon: *Ami egy történelemkönyvből kimaradt...;* Gyurkó László: *Fejezetek Leninről* (dokumentumoratórium).

[103] A Híd szerkesztősége ezzel a szerény válogatással szeretne hozzájárulni a Lenin-évforduló megünnepléséhez. Tartalomjegyzék: *Bevezető helyett;* Veljko Vlahovic: *A forradalmi gondolat és akció óriása;* Huszár Tibor: *Lenin: A gyakorlat filozófusa;* Predrag Vranicki: *Lenin és a filozófia kérdései;* Muhamed Filipovic: *A lenini filozófiai nézetek történelmi sorsa és hatása*; Lukács György: *Lenin és az átmeneti korszak kérdései;* Andrija Kreslc: *Lenin a szovjet bürokratizmusról;* Ernst Fischer – Franz Marék: *Mit mondott Lenin valójában;* Dr. Rehak László: *Lenin és a nemzeti kisebbségek helyzete;* Bálint István: *Lenin a párt megteremtője és teoretikusa;* Lőrinc Péter: *Lenin portréja az 1920-as évek vajdasági magyar sajtójának tükrében.*

Azonban a Magyar Pedagógia Nagy Sándor főszerkesztésében tematikus számot adott ki a centenárium tiszteletére, a részletekről alább lesz szó.

Az V. Országos Nevelésügyi Kongresszus

Az MTA Pedagógiai Bizottsága ugyanebben az évben, 1970-ben az V. Nevelésügyi Kongresszusra (ONK) készült. Három évvel korábban, 1967-ben – vélhetően nem önkezdeményezéséből – a Pedagógusok Szakszervezete kezdeményezésére ismét életre hívott, a Rákosi időszakban egyszer már feloszlatott Magyar Pedagógiai Társaság (MPT) adta meg formálisan a jelet a Kongresszus összehívására. Úgy tűnik, hogy az ONK létrehozásában *ágazaton kívüli* szempontok voltak a meghatározóak (*Darvai,* 2016). Az viszont biztos, hogy az V. Nevelésügyi Kongresszus az országos szintű politikai küzdelmek tudatosan felhasznált eszköze volt, ugyanis ezt a tényt megnyitó beszédében Gáspár Sándor közölte a Parlamentben ülő kongresszusi hallgatósággal: *„Az V. Nevelésügyi Kongresszussal egy időben folynak pártunk X. kongresszusának – egész közvélemény által nagy figyelemmel kísért – előkészítő munkái.* ***Tanácskozásunk szervesen beleillik ebbe a folyamatba****"* (a szerző kiemelése, *Kiss* 1971. 14. o.). [104]

Meglehetősen valószínűtlen, hogy az MPT önerejéből, támogatás nélkül csatlakozni tudott volna a MSZMP X. Pártkongresszus által hozott határozat tartalmát befolyásoló – ahogy Gáspár Sándor bürokratikus nyelven fogalmazott – előmunkálataihoz. Inkább tudatosan szervezett nyomásgyakorló eseménynek tekinthetjük az V. Nevelésügyi Kongresszust, ennek megfelelően a Magyar Pedagógiai Társaságot pedig e cél szolgálatára létrehozott szakmapolitikai szervezetnek.

Az MTP az elnökségi döntések előtt minden lényeges kérdésben közvetlenül is kikérték Ilku Pál művelődési miniszter, valamint az illetékes MSZMP K B -titkár, Cseterki Lajos véleményét. (Kelemen 2017: 75). A napjainkban is hallható szakmai önállóság fals ígérete az agitációs és propaganda arzenál egyik,évtizedekre kiható eleme volt ekkor is Péter Ernő főtitkár „a pedagógia elméleti és gyakorlati művelőinek önkéntes társulásaként" – határozta meg nyilván nem naivitásból az újjáalakítandó társaság jellegét (Pedagógusok Lapja, 1966. 7. sz., 3. idézi (*Kelemen*, 2017. 75. o.).

Az MPT Az MPT szinte a megalakulásának pillanatában[105] meghirdette az V.

[104]Magyarul az MSZMP Központi Bizottság beszámolója tartalmáról folytatott politikai alkuban kaphattak szerepet a kongresszuson elhangzottak, az ajánlásban foglaltak, azon az akkor lényegtelen dolgon kívül, amit Gáspár említett: *„Elősegítheti, hogy társadalmunk figyelmét más fontos tennivalókkal együtt felkeltsünk a* ***közigazgatás****, a nevelés iránt."* (a szerző kiemelése, *Kiss*, 1971. 14. o.).

[105] Nem kizárt, hogy a Magyar Pedagógiai Társaság 1967-es újjáalakításának éppen ez volt az oka. Az is lehet hogy ha a konkrét terv nem is, de mint politikai eszköz megteremtésének szándéka korábban megszülethetett .A megalakítás lehetőségéről szóló hivatalos döntés bejelentése a Pedagógusok Szakszervezete Központi Vezetőségének már 1965. októberi ülésén történt meg .Kelemen idézi hogy MPT újjászervezésének gondolata 1965 nyarán kapott először nyilvánosságot Zibolen Endrének (*Zibolen*, 1965), az 1949/50-ben felszámolt szervezet utolsó titkárának a Köznevelésben megjelent írásában, amit Bakonyi Pál – néhány hónappal később – a „közóhaj" megfogalmazásának minősített (*Kelemen*, 2017. 75. o.). Azt viszont mi nem tudjuk, hogy Zibolen Endre és Bakonyi Pál

Nevelésügyi Kongresszus három évig tartó, tudatosan szervezett és tervezetten kommunikált,[106] önbecslésük szerint hatvanöt-hetvenezer pedagógust érintő mozgalmát,[107] amelyet Eötvös népiskolai törvényének 100. évfordulóján indítottak el, és *„hazánk felszabadulásának huszonötödik évfordulóján"* zártak le (*Péter,* 1971). A kongresszus megnyitó beszédét Gáspár Sándor[108], a Szakszervezetek Országos Tanácsának elnöke, az MSZMP Politikai Bizottságának a tagja tartotta, az előadók sorában elsőként követte programadó beszédével az ágazati szakszervezeti vezető: Péter Ernő (*Péter*, 1971. 15–34. o.). Noha a kongresszuson a vezérszónok Péter Ernő volt, s formálisan neki, valójában Gáspár Sándornak, a Politikai Bizottság tagjának, a Szakszervezetek Országos Tanácsa elnökének választ Aczél György, az MSZMP Központi Bizottságának titkára, aki csak a kongresszus harmadik napján kapott szót (*Aczél*, 1971). Ugyanezen a napon Orbán László a Művelődésügyi Minisztérium nevében Aczél György beszédével azonos terjedelemben (kb. 10 oldal) fejtette ki a konzervatív vonal érveit, amelynek lényege: *„az Ajánlások és Péter elvtárs referátuma fő mondanivalójával egyetértek"* (*Orbán*, 1971. 275. o.)

Csupán a szembenállás érzékeltetésére: Péter Ernő szavai szerint: *„Olyan fiatalokat akarunk nevelni, akik képesek a tudományos és technikai forradalmat végigvinni hazánkban, akik képesek a termelékenységet és a gazdaságosságot az eddigiekhez képest is*

szerepe mi volt ebben a hatalmi játszmában.

[106] A neveléstudomány – elsősorban – fiataljai alig érzékelték, hogy a keményvonalasok politikai játszmájának akaratlanul a statisztái voltak, nem is tudhatták, hogy mire használták őket. Számukra a szocialista viszonyok közötti példátlan nyitottság, reformszellő, a monolit rendszer felbomlása, szabályozott civil szerveződés élménye és emléke maradt meg a kongresszus három évéről, amelyben a rendszerváltás utáni évek forrásvidékét látták, a maratoni sereg egyik táboralapító helyének tartották (*Darvai,* 2016. 50–51. o.).

[107] A Pedagógus Szakszervezet főtitkára, Péter Ernő a kongresszuson tartott előadói beszédében ismertette a kampányban részt vevő állami szereplők körét, a mozgalomba vont állami intézményeket: a kongresszus témáit megtárgyalta a *Magyar Tudományos Akadémia* két alkalommal, *pedagógiai bizottsága* és *albizottsága; Pedagógusok Szakszervezete* elnökségi és központi vezetőségi ülésein; a *Magyar Pedagógiai Társaság* húsz szakosztályában és a tizennégy területi tagozatán; a *Művelődésügyi Minisztérium* főosztály-vezetői értekezletén; az *Országos Pedagógiai Intézet* két összintézeti vitában; a *Pedagógiai Könyvtár* munkabizottsági ülésein; a *KISZ Intéző Bizottságá*nak és *katonai főiskoláinak tanárai* kétnapos szimpózium keretében; a *Munkaügyi Minisztérium* szakmunkásképző intézetei igazgatói értekezletén; a *Magyar Nők Országos Tanácsának Végrehajtó Bizottságá*nak vita keretében. A fenti szervezetek tevékenységének eredményeként hatvanöt-hetvenezer pedagógus vett részt ezekben a vitákban, továbbá *„véleményt mondtak a szülők és különféle fórumokon az ifjúság"* (*Péter,* 1974c. 100. o.) aktuális helyzetét illetően.

[108] Valószínű, hogy az Új Gazdasági Mechanizmus (UGM)-ellenes, ideológiai indíttatású, rend- és restaurációpárti szakszervezeti vezető Gáspár Sándor Péter Ernőn keresztül jutott el az oktatási ágazathoz, s gyűjtötte össze a hatalmukat vesztett tudóssá lett (*Sáska,* 2016), az 1961. évi III. törvény megrekedése miatt sértetteket, és igyekezett megnyerni a jövő döntéshozóit, kutatóit. Vélhetően a szereplők észre sem vették, hogy mire használták őket. Darvai Tibor hívja fel a figyelmet PhD-disszertációjában (*Darvai,* 2017), hogy az V. Nevelésügyi Kongresszuson el sem hangzott az UGM neve, a szakmai beszédmód iránya és tartalma azonos volt a reform párpolitikai bírálóinak érveivel. Ezt a jelenséget azonban lehet szűkebben, ágazati érdek- összeütközésekként is értelmezni. Halász Gábor elsőként írja le az oktatási expanzió következtében egymás mellé kerülő szakmunkás- és az általános képzés érdekkülönbségéből fakadó politikai feszültségeket. (*Halász*, 1984).

jelentősen emelni. Olyan ifjakat kell nevelnünk, akik alkalmasak a szocialista demokrácia kibontakoztatására, akik a szocialista erkölcs birtokában vannak [. . .] Azoknak a fülében, akik az ember fejlődésének ezt a vonzó képét vállalják, prózainak hangzik, amikor valaki ***a képzésről, mint munkaerő-utánpótlásról beszél"***[109] **(**S. G. kiemelése) (*Péter*, 1971. 29. o.).

Aczél válasza: „*Ma is vannak, akik nyíltan vagy burkoltan azt mondják* ***pusztán szavakkal is elővarázsolható az új ember*** (S. G. kiemelése). *E nézetek hirtetői a gazdasági fejlesztésben tett lépéseinek is kizárólag ebből a szempontból vizsgálják [. . .] Az e nézetek által felvázolt képlet valahogy így áll: bevezették az anyagi ösztönzést a termelésben, s ez szükségképpen magával vonzza a kispolgári önzést, a szocialista ember kialakításának előfeltétele a társadalmi-gazdasági alapok megteremtése. Aki azt mondja, hogy előbb neveljük ki az új embereket, s majd azok létrehozzák a szocializmust,* ***az sem a politikához nem ért, sem az emberekhez"*** (*Kiss*, 1971. 252–254. o.). Kijelenti: „*Objektíve könnyebb jobb körülmények között nevelni, és mindent meg kell tenni, hogy állandóan javítsuk a körülményeket* (*Kiss*, 1971. 251–252. o.). Ez az üzenet Péter Ernőnek és az erős ideológiai alapon álló, a régi, a politikai marxizmusban nevelkedett pedagógiának is szólt.

Péter Ernő ugyanis – aki Aczél szemében nem ért a politikához – azt mondta a kongresszusi programbeszédében, hogy: *„A nevelésügy korszerűsítése, fejlesztése a szocializmus felépítésének egyik* ***alapkérdésévé*** *vált"* (eredeti kiemelés) (*Péter*, 1971. 16. o.). A nevelés ügye a szocializmustól elválaszthatatlan, és ebből fakadóan függetlennek kellene lennie a gazdasági-társadalmi feltételektől, ami az 1961-es III. oktatási törvény után nem teljesült. Az erőltetett beruházási politika okozta gazdasági válság (*Bauer*, 1981) kezelői félresöpörték az új iskolaszerkezetet, s vele együtt elértéktelenítették az oktatási reformot legitimáló, nevelésalapú *magyar* szocialista pedagógiát„ amely pedig 1958 után alkotta meg a III-as törvény három ideológiai tételét: az iskola életközelsége, a korszerű műveltség színvonalának emelése, az erkölcsi és világnézeti nevelés céltudatossága (*Bakonyi*, 1967. 229. o.).

Az iskola életközelsége a a Hruscsov értelmezte szovjet termelőmunkára felkészítő szocialista munkaiskola, a politechnikai oktatás lényegében megszűnt A fizikai munka már nem jelenik meg mindegyik iskolatípusban, főként a gimnáziumokban Az új tankönyvek, módszerek a régi, a meghaladni szándékozott formában jelentek meg (*Bakonyi*, 1967. 229. o.) A világnézeti és erkölcsi nevelés tudatossága a neveléselmét retorika szintjére szorult.

A szovjet típusú szocialista tudományos pedagógia rugalmasságát az tette lehetővé, hogy a neveléstudósok el tudták egymástól választani az emberek, a pedagógusok, a diákok életét meghatározó központi intézkedéseket az ezeket indokló marxista–leninista érvelésektől. Ez a kettősség tette lehetővé, hogy a dolog természetéből fakadó politikai változásokat – különösen az olykor száz-

[109] Péter Ernő a tervhivatali szemléletre, a Huszár István, a KSH elnöke vezette Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottsággal leírható körre utalt; arra, amelyik veszélyeztette a nevelésügy autonómiáját és autoritását.

nyolcvan fokos fordulatok magyarázatát – nem a politikai okokban, hanem a marxista–leninista tanok téves értelmezésében látták. E logika szerint a politikai fordulatok után az ideológiai alapok még szilárdabbakká váltak, következésképpen a korábban épített ideológiai alapokon nyugvó pedagógiai érveket és módszertanokat indoklását át kellett hangolni, vagy el kellett vetni, ahogy a politechnika esetében a meghaladott felfogás szakmai képviselői az egyik napról a másikra háttérbe szorultak.

A Kongresszus I. témabizottsága (A gazdasági-társadalmi és tudományos technikai fejlődésnek az iskolai nevelésre és oktatásra kiható fő tényezői) ezt az utat járta. Téziseiben olvasható: „*Marx és Lenin elgondolásainak* ***vulgarizálása*** (S. G. kiemelése) volt az, amikor a politechnikai képzést meghatározott szakmára való előkészítésként fogtuk fel…" (*Kiss*, 1971. 58. o.). Az eddig képviselt politechnikai koncepció elvetésének oka Marx és Lenin „*bizonyára* helytelen *értelmezésével*" (*Kiss*, 1971. 58. o.) magyarázható.

A reform iskolaszerszerkezeti elemeinek elvetésének további oka – érvelésük szerint – sem az extenzív gazdaságpolitika kudarcában, nem is a szocialista embertípus megvalósíthatatlanságában keresendő, hanem az előre nem látható objektív körülmények, jelesül a tudományos technikai forradalom kényszerítette ki, megfogalmazásukban „*a koronként változó technikai kultúra*" (*Kiss*, 1971, 58. o.).

A neveléstudomány képviselői 1970-ben visszatérve a XIX. századi szocialista mozgalmak marxi ideológiájában találták meg a korszerű szocialista munkaiskola mibenlét. Petrikás Árpád, a debreceni egyetem tanszékvezetője a 'Korunk nevelési feladatai és a nevelési tényezők együttműködése' szekció vitájában hívta fel a figyelmet szakszerű megfogalmazásában „*A munkaiskola klasszikus értelmezésének megfelelő tevékenységváltás és széles társadalmi viszonyrendszer együttes fejlesztésének elodázása veszélyezteti a szocialista nevelés eszményeinek – a közösségi embernek, a szocialista állampolgárnak – a megközelítését* (S.G. kiemelése) (*Kiss*, 1971. 62. o.).[110] Ha jól értem szavait, Marx és Lenin helyes értelmezéséből a jó értelemben vett munkaiskola és a társadalmi berendezkedés együttes fejlesztésének elmulasztása lehetetlenné teszi a szocialista nevelés eszmei alapjait. Magyarán: a tanszékvezető szerint, részéről az általa képviselt marxista–leninista ideológiát követő neveléstudomány kész alkalmazkodni a marxizmus–leninizmus új értelmezéseihez.

Nagy Sándor az V. Nevelésügyi Kongresszus IV. témabizottságának az elnöki vitaindítójában (A neveléstudomány helyzete, feladatai, intézményei, kapcsolatai más tudományokkal) egyértelművé tette, hogy melyik oldalon áll. Azon, amelyik 1945-től számítva a sztálini és a hruscsovi kor szocializmusából vezeti le az 1970-ben is érvényes nevelésközpontú neveléstudományt, az, amelyik

[110] A hruscsovi értelmezésű politechnikai oktatást felváltó, „klasszikus értelmezésű munkaiskola" koncepcióját és gyakorlatát, mint köztudott, ekkor Gáspár László dolgozta ki és valósította meg Szentlőrincen, ami a létező szocialista oktatáspolitikának reális alternatívája sohasem lett. Nem úgy, mint a nyolcvanas években „az önigazgató iskola" lett.

továbbra is a jövő szükségleteiből indul ki. Következésképpen elutasítja azt a fajta gyakorlatias utat, amelyet Aczél György és a gazdasági reform képviselői követtek. Kijelentette: a neveléstudományi kutatások témái *„történelmileg most először (. . .) a pedagógia tárgyának legátfogóbb értelmezését"* [adják], amely *„megfelel köznevelésügyünk negyedszázados általános fejlődésének, s annak a* ***nevelésközpontú szemléletnek is, amit az 1961. évi III. törvény képvisel*** (S.G. kiemelése) (*Nagy*, 1971. 166. o.). Ezek a megállapítások azonosak Péter Ernő szavaival: az 1945 utáni oktatáspolitika iránya pozitív – nem számít se a pedológia pere, a honi kommunisták és a háború előtti neveléstudomány élbolyát alkotó személyek durva kiszorítása, a szovjet politika befogadása, se az 1956 utáni reformkommunisták margóra szorítása, csak le ne térjünk erről az útról. [111]

A nyílt ideológiai összeütközések hatalmi harcokra utalnak, amelyben azonban a felek már nem használták a politikai marxizmus fegyverét. Jelentős esemény, de hol lesz akkor a dialektikus materializmus, a lenini megismeréselmélet helye, ha egyáltalán?

Az V. Nevelésügyi Kongresszus és hazánk felszabadulásának huszonötödik évfordulója

Az V. Nevelésügyi Kongresszus keretében tartott tudományos emlékülést az MTA Neveléstudományi Bizottsága a Magyar Pedagógiai Társasággal közösen (*Mészáros*, 1970), *„hazánk felszabadulásának huszonötödik évfordulójának"* alkalmából. A hatvanas évek neveléstudományának és az oktatáspolitika központi intézményeinek összehangolt együttműködésének vagyunk tanúi.

A szoros ideológiai és tartalmi kapcsolatrendszer létére utalnak Péter Ernő, a Pedagógus Szakszervezet vezetőjének, Lenin születésének 100. évfordulója tiszteletére a moszkvai tanácskozáson mondott szavai. Úgy látja, hogy a tananyag kiválasztásában, a tananyag tudományosságának elve mellett, a tananyag marxista irányultsága a meghatározó.[112] Kijelenti, hogy *„örvendetes, hogy vezető didaktikusaink* ***a világnézeti elvben*** (a szerző kiemelése) *az alapvető szelektáló és rendező elvet ismerték fel"* a tananyagkiválasztásban (*Péter*, 1994b. 79. o.).

Lenin munkássága és a neveléstudomány

A neveléstudomány a Magyar Pedagógia tematikus számában méltatta Lenin munkásságát (*Földes, Illés, Nagy* és *Mihály*, 1970).

Az ünnepi év első számának bevezető tanulmányában a lap főszerkesztője, Nagy Sándor tényként és örömteli dologként állapítja meg, hogy *„Lenin*

[111] Ezt a konzervatív ideológiai álláspontot olyan fontosnak tartotta a Magyar Pedagógiai Társaság, hogy a kongresszust követő ötödik évben, stílszerűen a felszabadulás 30. évfordulójára kiadott, fontosnak tartott beszédeket, tanulmányokat tartalmazó, azaz a szocialista neveléstudomány folyamatosságát reprezentálandó dokumentumában helyet kapott Péter Ernő az V. Nevelésügyi Kongresszuson elhangzott beszéde (*Horváth* és *Zibolen*, 1975. 225–238. o.).

[112] Péter Ernő harmadik elvként a céltudatos pedagógiai beállítottságot említi meg (*Péter*, 1974. 79. o.), ami a szövegkörnyezet szerint a marxizmus–leninizmus alapú oktatást és nevelést jelenti.

gnoszeológiai munkássága és öröksége, mindenekelőtt a »Materializmus és empíriokriticizmus« című nagy műve, közvetlenül és áttételeken keresztül szinte felmérhetetlenül fontos hatást gyakorol a modern didaktikai gondolkodás formálódására, a didaktikai koncepció fejlődésére" (*Nagy*, 1970. 1. o.). Noha vitatható, hogy a lenini episztemológia filozófiai tekintetben – a "tükrözési elmélet" – modern lett volna 1970-ben, politikai értelemben azonban reneszánsza volt.

Csakhogy a hetvenes években már – a szocializmus két korszakának megfelelően – két Lenin-kép élt egymás mellett. Kérdés, hogy a főszerkesztő melyiket választotta: azt, amelyik a Sztálin interpretálta „államosított" Lenint ábrázolta, amihez alapvetően a *Materializmus és empíriokriticizmus*t használták fel, vagy pedig a másikat, az eredetinek vélt, a tiszta, az emberi Lenint – mint például Gyurkó László nagy hatású *Lenin, Október-ét* (*Gyurkó*, 1968).

A könyvet író Lenin e művének egyes tételeit maga is elavultnak, azaz nem véglegesnek, tehát nem végső marxista álláspontnak tekintette. Ez Sztálin műve, nem is Leniné, aki a könyv írása idején maga is elismerte, hogy az ismeretelmélet területén nem is otthonos (*Filipovic*, 1970. 391. o.). Lenin a hatvanas években az igazi, de az elárult szocializmus hőse lett az antisztálinista baloldal kultuszában.[113]

Nagy Sándor pontosan látta, hogy a didaktika korábbi monopolhelyzetéből fakadóan a tanítás-tanulás folyamatára kidolgozott elméleti magyarázóerőt a Sztálin halála utáni években gyengítette a rehabilitált nyugati eszmeiségű Vigotszkij-iskolára épülő és marxizáló filozófiai pszichológián, valamint szociológián[114] kívül a végérvényes és vitathatatlan megismeréselmélet egyre növekvő hiánya. Nagy Sándor írja: *„újabban [...] az örvendetesen erősödő szociológiai és pszichológiai vonatkozások mellett a* ***didaktika ismeretelméleti háttere*** *mintha esetenként* ***háttérbe is szorulna****"* (kiemelés S.G.) (*Nagy*, 1970. 1. o.).

A neveléstörténész, Földes Éva is a régi, szocialista példaképek fakulását érzékeli. Az V. Nevelésügyi Kongresszuson jegyezte meg, hogy *„nem ismerik el hazánkban mindenütt Makarenko tekintélyét"* (*Kiss*, 1971. 187. o.). Tapasztalata szerint *„egyes nyugati országokban igen nagy az érdeklődés Makarenko és elvei iránt [...]* ***most nálunk nem mindig és nem egyforma intenzitással nyilvánul meg****"* ugyanez (a szerző kiemelése) (*Kiss*, 1971, szerk. 187. o.).

[113] A pedagógia szocialista jellegét támogató neveléstörténeti kutatások bázisát Lenin történelmi és dialektikus materializmusában látja a Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottsága és a Magyar Pedagógiai Társaság közös szervezésében 1968. május 13 és 14 között tartott nemzetközi munkaértekezlet nyitó előadásában Földes Éva is. (*Földes*, 1969. 9–21. o.). A meggyőződéses kommunista neveléstörténész életútjából tudható, hogy őt is félreállították az ötvenes évek elején, majd az évtized végén került vissza a neveléstudományba (*Sáska*, 2016).

[114] A hatvanas években az oktatást érintő, szociológiai szempontú kutatást az elsősorban politikailag támogatott, az ún. „ifjúsági probléma" NDK eredetű vizsgálata jelentette (*Petrikás*, 1969. 5–22. o.). Ide sorolható Gazsó Ferenc, Pataki Ferenc és Várhegyi György diákéletmód-kutatásai, Tímár János és Erdész Tiborné a pályaválasztás és elhelyezkedés, családi háttér hatásának a vizsgálata. A szociológia térnyeréséről és a forrásokról ld. *Lukács* (1991. 70. o.) Mindegyik terület közvetlen politikai kérdés, amelyekről párthatározat született, a munkásosztály helyzetéről 1970. január 20-án, az ifjúságról 1970. február 18-19-én (*Vas*, 1974a, 1974b).

Földes Éva szerint továbbra is érvényesek Kairov fentebb már idézett gondolatai, mint mondja: *„az a pedagógia, amely* ***a marxista–leninista párt vonalát*** *követi, igazi, tudományos pedagógia…"* (a szerző kiemelése, *Kairov,* 1952. 39. o.). Szemében a politikai marxizmus húsz év múltán is változatlan és meghatározó: *„a neveléstörténet egyfelől* ***kiszolgálja*** *a neveléstudomány szempontjait*[115], *ugyanakkor* ***harci eszköz, amelyet a párt ideológiai harcaiban mindenkor fel lehetett és kellett használni****"* (a szerző kiemelése) (*Kiss,* 1971. 187. o.).

A neveléstörténész lényegében megismétli [A] *„neveléstörténeti kutatások szerepe a szocialista pedagógia fejlesztésében"* az 1968. május 13-14. között Budapesten, az MTA Pedagógiai Bizottság szervezésében tartott Nemzetközi Munkaértekezlet megnyitó beszédében mondottakat, mintha állna az idő. Továbbra is hangoztatja, hogy [a pedagógus tömegek] *„szocialista meggyőződésük és tudatuk* [a mi S.G.] ***elveink*** *eredményes megvalósításának előfeltétele, felnövekő fiatalságunk kommunista emberré válásának záloga*." (*Földes*, 1969. 11. o.)

Mintha nem érzékelné a szerző, hogy a párt 1970-ig többször is átértékelte a marxizmus–leninizmust, sokszor irányt váltott a szovjet és benne a magyarországi pártállam politika iránya. Mintha jelentéktelen dolog lenne a „Prágai tavasz" eltiprása, az, hogy a szocialista piacgazdaság kísérletére vetül Moszkva sötét árnyéka, az 1968-as nyugat-európai baloldali robbanás, valamint az a tény, hogy a sztálini korban született neveléselmélet, neveléstörténet, valamint a didaktika mögül kifarolt az állami ideológia. Ezek a tények nemcsak a pedagógusok szocialista tudatát kezdte ki, akár ezért is csökkent a kommunista embertípus kialakításának hatékonysága, hanem magának a neveléstudománynak a harci ereje is óhatatlanul megroppant. E helyzet súlyát a morális vereséget szenvedő konzervatív kommunista pedagóguskör nem érzékelte, önmaga meggyőződésébe, ideológiájába zárkózott. Továbbra is abban a meggyőződésben élt, hogy az oktatás a szocialista tudat kialakításában a marxista szemléletű (történelem)oktatás meghatározó. Következésképpen harci fegyver, ahogy Sztálin értelmezte.

Nagy Sándor 1970-ben önfejlődése során, vagy érzékeny politikaihelyzetfelismerő-képessége miatt lényegében feladta a lenini episztemológiát, mint mondja, többé már nem a karrierje elején a sztálini értelmezésű Lenin megismerési tételei az érvényesek, hanem *„az idevonatkozó korszerű filozófiai felismerések, Lenin megismerési tételeinek* ***mai*** (S.G.) *interpretálásai… nagy biztatást jelent[ene]k a didaktikai kutatásnak…"* (*Nagy,* 1970. 9. o.). Jól látja az előadó, hogy a dialektikus materializmus, benne a lenini ismeretelmélet, nem vitathatatlan tudományos tétel, s már nem is kormányzati eszköz, amelynek képviselője és alkalmazója hajdan maga is volt.

[115] Földes Éva felfogásában a neveléstörténetnek nincs, nem lehet önálló logikája, mert egyfelől az agitációs propaganda szempontjait kell követnie, másfelől pedig a pedagógusképzés normatív célját, voltaképpen példakép, a követendő minták keresése a dolga: *„ a pedagógusképzésben erősíteni kell a hivatásra nevelést,* ***fel kell használni, értékesíteni kell mindazokat a példákat, hagyományokat, szellemi értékeket, amelyeket a magyar és az egyetemes neveléstörténet megőrzött és amelyeket a szocialista nevelés elvei és gyakorlata jelentősen gazdagított"*** **(***Kiss,* 1971. 187. o.).

A figyelemre méltó fordulat magyarázatával élt a szerző, kijelentette, hogy noha *„az ismeretelméleti álláspontot, melyet a didaktikai kutatás és gyakorlat képvisel, alapvetőnek kell tartanunk"* (*Nagy*, 1970. 1. o.), azonban ahogy az idők múlásával változik az álláspont, olyképpen a didaktika is. Mint mondja: *„Amiképpen a mindenkori didaktikai koncepció magán viselte a mindenkori gnoszeológia ismérveit, nem lehet ez másként a szocialista pedagógia rendszerén belül művelt didaktikával sem"* (*Nagy*, 1970. 1. o.). Azaz a változó szocialista politikában legitimmé emelt ismeretelmélet, legyen az bármilyen, a didaktikának arra kell épülnie. A didaktika, e felfogás szerint nem és nem is lehet önálló diszciplína. Ez az új belpolitikai hatalmi helyzethez illeszkedő érvelés alapvetően más, mint az ötvenes évek elején a politikai tisztogatás érveiben használt kizárólagos felfogás.[116]

E függőségi rendszerben értelmezhető a szerző politikai és filozófiai marxizmusa–leninizmusa; a didaktika, a pedagógia tudományos önállóságának megteremtése azonban számára az elsődleges, a többi másodlagos, rugalmasan kezelhetőnek mutatkozott. Ezzel magyarázható, hogy a szocialista didaktika magyar megalkotója nem adta fel fiatalkori álláspontját, továbbra is érvényesnek tekintette a Herbarttal és a reformpedagógiával szembeni, az ötvenes évek állami politikai irányával egybeeső szakmai és politikai fenntartásait. Az ötvenes években még úgy látta, hogy a *„herbarti pedagógiában teljesen a burzsoá idealista filozófia függvénye volt, mögötte az u.n. etikai formalizmus volt"* (*Nagy*, 1952. 35. o.). 1970-ben az elutasítás indoka már nem politikai, hanem az általa képviselt pedagógia autonómiájából következett. A filozófiától és a pszichológiától független, önálló és – ha jól értem – az oktatás-nevelés céljait szolgáló pedagógia létrejöttének az akadályát látta Nagy Sándor a herbartianizmusban, amint körülményesen írja le: a *„herbartianizmus abból indult ki, hogy a nevelés célját az etika, a célhoz vezető utat pedig a pszichológia mutatja meg. Így azonban — végső soron — nemcsak* ***a pedagógia valódi, autochton tárgya maradt ki*** *a számvetésből s egy speciális pedagógiai teleológia (s még inkább egy differenciált nevelésfilozófia) igazi lehetősége…"*[117] (a szerző kiemelése) (*Nagy*, 1970. 2–3. o.).

A reformpedagógiával szembeni fenntartása is a céltételezés hiányából és a pedagógia pszichológiának való alávetettségéből fakadt, szerinte, ami *„a herbartianizmus ellen felvonuló ún. modernista áramlatokat illeti, melyek már* ***a nevelés célja iránt sem érdeklődtek*** *(s így még az etikán keresztül a filozófiához történő kapcsolódásukat sem igyekeztek manifesztálni), közismerten mindenestől egyféle* ***pszichológiai***

[116]Nem tudjuk, hogy okozott-e morális problémát a korábban megfellebbezhetetlenül képviselt lenini ismeretelmélettől az eltávolodás, amely a politikai marxizmus kizárólagosának megkérdőjelezését jelentette. Számos esetről tudunk, amelynek szereplői korai sztálinizmusokat feladva – mint Mérei Ferenc – radikális ellenzékiekké lettek. Kevesebb olyan eset került azonban nyilvánosságra, amelyben elmaradt a kádári kor előtti durva és visszás tettek feldolgozása. Későbbi korszakokban szakmai tevékenységük erős fénye eltakarta a totalitárius gépezetben játszott aktív szerepüket. : Ez a titkokkal terhelt kettősség nemcsak az érintettek személyiségét terhelte, hanem – főként – a társadalom- és bölcselettudomány egészét, benne a neveléstudományt

[117] Az idézet így folytatódik: *„de voltaképpen az etika kivételével magának a filozófiának is jelentős része."*

koncepció függvényévé tették a pedagógiát" (a szerző kiemelése) (*Nagy*, 1970. 3. o.). Azaz a reformpedagógia bűne, hogy nem teleologikus, illetve a lélektanból és nem a pedagógiából indul ki, ahogy ezt már évtizedekkel ezelőtt Sztálin is felrótta a pedológia képviselőinek. Ezt az összefüggést azonban 1970-ben már homály fedte. Visszatekintve úgy tűnik, hogy csak a fejlett totalitárius állam keretei között lehetett elképzelni egy mindenre magyarázatot adó pedagógiát, didaktikát, amiről Hannah Arendt a mottóban idézett szavai szólnak, s ami szükségszerűvé tette a korábbi pedagógiai nézetek, mint a herbartianizmus vagy a modernista áramlatok diszkreditálását és e nézetek képviselőinek egzisztenciális ellehetetlenítését.

A kommunista didaktika desztalinizációja

Az sztálini neveléstudomány másik két meghatározó személyének, Székely Endrénének és Szokolszky Istvánnak a hatvanas években megjelent, több kiadást megért *Didaktika* tankönyve[118] meg sem említi sem a lenini ismeretelméletet, sem Sztálin nevét, nélkülük esik szó a szükségszerű szocializmusról. Szavaik szerint a kommunista nevelés különösebb indoklást nem kívánó természetes adottság, amelyben az autonóm didaktikának fontos részfeladat jut. A szerzők szerint a didaktika tudományának dolga a *„kommunista nevelés egész cél- és feladatrendszerén* ***belül*** *a képzés céljának, feladatának és tartalmának tisztázása"* (a szerző kiemelése) (*Székely* és *Szokolszky*, 1973. 10. o.). Ha jól értelmezem az idézett gondolatot, a nevelési célt egy majdani, de még nem létező állapot megelőlegezett szükségleteiből vezetik le a szerzők. Állásfoglalásuk szerint: *„a nevelés célját… a kommunista társadalom teljes felépítésének szükségleteiből, valamint a társadalmat és önmagát tudatosan, tevékenyen, felelősségteljesen alapítani képes és kész ember fejlődési igényéből vezetjük le"* (*Székely* és *Szokolszky*, 1973. 69. o.). Ez a fajta metafizikai empirizmus teszi lehetővé a neveléstudomány szakmai-technikai emancipációját, ami abból is látható, hogy a didaktika összetevőinek kifejtése során ekkor már nem hivatkoznak a marxizmus–leninizmusra, s a szovjet szerzők idézése sincs már túlsúlyban. Nincs fenyegetés, nem kapott helyet a tankönyvben a közvetlen – instrumentális – politikai marxizmus, marxista a teleologikus történelemszemlélet alapján szükségszerűen bekövetkező állapotot tényként kezelik a szerzők, amelyhez vezető út pedagógiai részét írják le a szerzők. Azt hiszem, hogy a két szerző közül az egyik biztosan mélyen hitt a kommunizmus majdani eljövetelének kikerülhetetlen szükségszerűségében és a

[118] Az a tény, hogy Nagy Sándorén kívül egy másik Didaktika tankönyv is megjelent, annak a bizonyítéka, hogy a neveléstudományon belül is megszűnt az értelmezés monopóliuma. Ez nem a tudományos elméletek versenyét jelenti, hanem a sztálini totalitárius modell romlását, hogy a legitim szocialista neveléstudományon belül áramlatok jelenhettek meg. A szocialista neveléselmélethez és didaktikához képest a kevésbé ideologikus területeken korábban megkezdődhetett romlás, a matematika tantárgy oktatásában például a pszichológus Lénárd Ferenc és a pedagógus Vargha Tamás eltérő logikán alapuló koncepciója ütközött. Az utóbbiról lásd Darvai Tibor doktori disszertációját.

szocialista embertípus szakmai kialakíthatóságában.[119]

Ez az a pedagógiai szellemi irányzat, amit a V. Nevelésügyi Kongresszus vezetői is képviseltek: a megfelelően nevelt ember fogja a kommunizmust felépíteni, az, amelyet ugyanott Aczél György naivitásnak tartott. Szerinte csakis a jó és javuló körülmények teszik elfogadhatóvá a szocialista politikai berendezkedés elfogadását, és nem más. A neveléstudománynak a hétköznapi problémákból, és nem az ideológiákból kellene kiindulnia.

A nyolcvanas évek ideológiátlan világában a rugalmasabb elmék követték az állampárti trendet, elszakadtak az ötvenes évek elején gyakorolt és vallott politikai és világnézeti marxizmusuktól (*Nagy*, 1988; *Szabolcs*, 2016), s szakmaibbak, tárgyszerűbbek lettek a rendszerváltás előtti években, hegemón helyzetük azonban továbbra is fennmaradt. Ebből a neveléstudományban kialakult hatalmi helyzetből fakadt a továbbiakban is csupán egy, mindenek feletti[120] speciális pedagógiai teleológia vagy még inkább egy differenciált nevelésfilozófia megteremtésének az igénye. Ez a nevelésfilozófia éppen olyan kizárólagos, következésképpen erős integráló és magyarázó erővel rendelkezne a közoktatás területén, mint amilyen az univerzális marxizmus–leninizmus volt korábban. Voltaképpen a totalitárius rendszer aggkorában a rendszerimmanens szakmai autonómia megszületésével találkozunk. A politikai marxizmus megüresedő helyét a politikai neveléstudomány igyekezett elfoglalni, szerény sikerrel.

Paradox módon, ahogy a neveléstudomány emancipálódott a politikától – vagy fordítva: a párt engedte el azt –, a diktatúrában született, főként az egyetemeken, főiskolákban gyökeret vert neveléstudományi elit számára lassan, nagyon lassan egyre sötétebb idők jöttek el. Az oktatáspolitikai befolyásuk szinte teljesen elveszett, mindemellett a szocialista neveléstudomány birodalmában a pszichológia, a szociológia, a történettudomány, a politológia, legkésőbb az antropológia[121] kért helyet magának. E tudományágak – a korábban üldözött módszereikkel – sikerrel művelték a hosszú ötvenes években elvett tudományterületüket; olyannyira, hogy évtizedekkel később velük szemben a korábbi neveléstudományi elit tagjai által képviselt pedagógia tudománya többnyire izolációba, az önreflexió világába szorult, identitása jelentősen meggyengült. A bajt csak tetézte, hogy politikai támogatásuk is elenyészett,[122] szervezeti hátterük

[119] A valóra vált kommunizmus megvalósításának az ideje a politikai ideológiában a nyolcvanas évek második felében már fel sem merült A szocialista embertípust valójában sohasem sikerült oktatni-nevelni, amit a rendszerváltással szembeni teljes ellenállás hiánya mutat.

[120] Az elméletek versenyének állása látható a HOTEL kutatási tervben. Huszonnégy általánosan elterjedt tanulási elméletet mutat be. Lásd `http://hotel-project.eu/content/learning-theories-map-richard-millwood`. Letöltve: 2017. február 13.

[121] E folyamat leírása természetesen külön tanulmány tárgya. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a pszichológia emancipációs küzdelmeinek, önfejlődésének a leírása tűnik a legkidolgozottabbnak, mintha a neveléstudományhoz képest ezen a tudományterületen dolgozták volna fel a múlt konfliktusait és történéseit. A legfrissebbek közül lásd Kovai (2016) tanulmányát és Pléh Csaba (2016) recenzióját.

[122] A Pedagógusuk Szakszervezetének Központi Vezetősége lényegében feladta korábbi álláspontját, a '72-es határozat végrehajtására buzdított Ugyanezt teszi a KISZ és a Hazafias Népfront is. (*Kálmán*,

súlyát veszítette: 1972-ben létrehozták az MTA keretei között ifjúságkutatás és távlati tervezést szolgáló kutatási célokkal a Pedagógiai Kutatócsoportot. Ennél súlyosabb politikai vereségnek tekinthető, hogy 1973-ban az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága, a minisztériumi függésben álló Országos Pedagógiai Intézet műveltségkijelölési hatalmát – tantervkészítés – törte meg.[123] Az általuk javasolt új műveltségeszmény a 'Fehér Könyvben' *„A műveltségkép az ezredfordulón, tanulmányok az akadémiai távlati műveltségkoncepció alapján"*[124] címmel jelent meg (*Rét*, 1980).

Az egyetemi, főiskolai világon kívüli világból, főként, de nem szükségképpen az intézetekből kiindulva új pedagógiai felfogások, s ennek megfelelően oktatáspolitikák nyertek teret,[125] a makroszintű oktatáspolitikának korlátait továbbra is a központi pártpolitika húzta meg.[126] A következő generáció[127] szemlélete és munkássága az új, egyre nagyobb hatékonyságú oktatáspolitikák ideológiáját dolgozta ki.

Kitekintés

A nyolcvanas évekre a magyar baloldali értelmiség túlnyomó többsége már eltávolodott a marxizmustól, másfelé tájékozódott. Az akadémiai neveléstudományban azonban megállt az idő: a sztálini légkörben szocializálódottak mellett vagy inkább velük szemben a megújulás eszméit továbbra is a Marx-reneszánsz, az önigazgató iskola eszmei talaján állók többsége hordozta. Ők

1972. 191–330. o.).

1973-ban leváltják Ilku Pál minisztert, utódja Nagy Miklós lett, aki korábban 1970–73 között az MSZMP Központi Bizottságának Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának vezetője volt. 1973–74 között volt művelődésügyi miniszter.

Orbán Lászlót 1967. április 18-án a művelődésügyi miniszter első helyettesévé, 1973. augusztus 3-án – a tisztség létrehozásakor – a minisztérium államtitkárává nevezték ki. 1974. június 21-től 1976. július 23-i nyugdíjba vonulásáig a Művelődésügyi Minisztérium kettéválasztásával létrehozott Kulturális Minisztériumot irányította. Emellett 1974-től az Országos Közművelődési Tanács alelnöke, 1976-tól nyugdíjasként elnöke volt.

Gosztonyi János lett a Művelődésügyi Minisztérium oktatás ügyeivel foglalkozó miniszterhelyettese 1970 decemberétől.

[123] Báthory Zoltán szerint *„a minisztérium akkor 'illetéktelennek' nyilvánította magát ennek az új műveltségnek a meghatározásában"* (*Báthory*, 2001. 23. o.).

[124] Az MTA megjelenése az oktatáspolitikai térben azt is eredményezte, hogy a szovjet és magyar népiskolai kultúrát ötvöző pedagógia csoportja jelentős teret veszített: 1945 után először ekkor jelent meg Magyarországon a nagy belpolitikai vihart kiváltó, a hagyományos gimnáziumi értékrendet követő irodalom tankönyv (*Pála*, 1991), épp, amikor az OPI élén az akadémikus, irodalomtudós Szabolcsi Miklós állt.

[125] Egyfelől a tantárgy-pedagógiában, mint Vargha Tamás, vagy iskolaszervezésben, mint Zsolnai József.

[126] A pártpolitikai változásokból jelzésszerűen csak annyit emelünk ki, hogy Gáspár Sándor és Orbán László részt sem tudott venni az 1972-es határozat előkészítésben. E határozat végrehajtása azonban az Új Gazdasági Mechanizmus megszüntetését elérő konzervatív kommunista politikai vonal kezébe került a hetvenes évek közepéig.

[127] Báthory Zoltán, Kozma Tamás, Nagy József, Szebenyi Péter s talán Ballér Endre nevét szükséges kiemelni. Itt jegyzem meg, hogy az Aczél Györgynek tulajdonított politika láthatóan sikeresen leválasztotta a 'fiatalokat' az első generációs neveléstudósokról.

adták nemcsak a rendszerváltás előtti államszocialista, hanem utáni, a piacgazdasági berendezkedés egyik meghatározó erejét és ideológiáját, amelyből ekkor egyaránt hiányzott a kommunizmus elérésének távlati célja és a kapitalizmussal megbékélt nyugat-európai szociáldemokrata szemlélet.

A meghatározó oktatáspolitikai eszme az 1985-ben kiadott Oktatási törvény szemléletét követte: az állam nélküli, alulról építkező, önigazgató szocializmusé, amelyben az oktatási rendszer egésze, benne valamennyi iskola és pedagógus emancipálódott minden függőségi helyzettől.

Ebben az összefüggésben válik érthetővé, hogy az utódok az elődök szakmapolitikai életútjából miért csak a *világnézeti-filozófiai* marxizmus–leninizmusukat, a szocializmus igenlését emelik ki, és miért hagyják homályban a letűnt korszak *politikai* marxizmus–leninizmusának gyakorlóit a neveléstudományban.[128] Ezzel a szakmai korporációs magatartással is magyarázható, hogy a baloldali rendszerváltók politikai tekintetben nem zárták le a szocialista korszakot, ami által lehetetlenné tették a polgári demokratikus viszonyok között élő baloldali, szociáldemokrata oktatáspolitika és benne a neveléstudomány létrejöttét (*Sáska*, 2002). Ez persze oktatáspolitikai gondolkodást kívánt volna, csupán a szocialista viszonyok közötti szerves fejlődés során kialakult neveléstudományi volt kéznél.

Irodalom

Aczél György (1971): Kongresszusunk a szocialista nevelés szolgálatában. In: Kiss Árpád (szerk.): *Ötödik nevelésügyi Kongresszus. Budapest, 1970. szeptember 28–30. II. kötet*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.

Ágoston György (1950): Harc a magyar szocialista neveléselméletért. *Köznevelés*, 479–483.

Ágoston György (1955): Magyar Tudományos Akadémia vitaankétja a pedagógia tudományának helyzetéről és feladatairól 1954. június 12. *Pedagógiai Szemle*, 4–5. sz.

Ágoston György (1958): Küzdjük le az ellenséges, revizionista nézeteket! *Pedagógiai Szemle*, 1. sz. 1–15.

Altomáre Iván (1953): *Az élelmiszeripar helyzete és feladatai A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen.* 1953. április 25-én megtartott előadás, MITE Kiskönyvtár sorozat, Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Tudományos Egyesület kiadása.

Apostol, Pavel (1970): Lenin és a tudományos megismerés dialektikája. *Korunk*, **29.** 3. sz. 347–356.

[128] Mérei Ferenc az egyetlen jelentős kivétel, aminek az (az egyik) magyarázata, hogy Mérei 1950 előtti politikai és filozófiai marxizmusa nem volt sztálini gyökerű, nem úgy, mint az őt követő pedagógiai elit tagjainak, ám valamennyien a kommunista párt irányvonalát követték (*Hunyady*) olyannyira, hogy az 1945 utáni pártpolitikus Méreit, aki már az 1956 körüli események fontos ellenzéki szereplője, másodjára is ugyanazok bélyegezték meg, akik 1950 után egyszer már megtették. Érdemes az 1958 utáni 'humanista marxizmust' követő neveléstudomány Méreihez való viszonyát közelebbről megvizsgálni.

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei.* Európa Könyvkiadó, Budapest.

Bakonyi Pál (1967): Az oktatási törvény végrehajtásának pszichológiai problémái. In. Gegesi Kiss Pál (szerk.): *Pszichológiai Tanulmányok X. kötet*. A Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottsága, Budapest. 229-233.

Baranyai Erzsébet (1934): A német neveléstudomány legújabb alakulása. *Magyar Pedagógia*, **43.** 97–106.

Báthory Zoltán (2001): *Maratoni reform*. Önkonet, Budapest.

Bauer Tamás (1981): *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

Bence György, Kis János és Márkus György (1993): *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* T–Twins, Budapest.

Bencze Gyula (1958): Néhány megjegyzés a balatonfüredi pedagógus-konferencián elhangzottakhoz. *Pedagógiai Szemle*, 2. sz. 99–113.

Berencz János (1957): A dogmatizmus és revizionizmus jelenségeiről a magyar pedagógiában. *Pedagógiai Szemle* 3. sz. 14–29.

Berencz János (1959): A pedagógia tudományelméletének alapvető kérdései. In: Bakos József (szerk.): *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1959.* (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis; Tom. 5) 365–387.

Berencz János (1949): Adatok a népoktatás helyzetének meghatározásához. *ONI Értesítője.* 2. sz. 8.

Biró Zsuzsa Hanna és Németh András (2016): A magyar neveléstudomány diszciplína jellemzőinek és kognitív tartalmainak változásai a 20. század második felében. In: Németh András, Garai Imre és Szabó Zoltán András (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Gondolat, Budapest. 77–118.

Bóka László (1949): *„Népieség" és népnevelés. A Magyar Dolgozók Pártja kultúrpolitikai akadémiája 2. füzet.* Szikra Kiadó, Budapest.

Danilov, M. A. (1953): Az új tananyag aktív felfogása és tudatosítása a tanórán. In: Kardos Lajos (1953, szerk.): *Az oktatás lélektanának kérdései*. Szocialista Nevelés Könyvtára, 66. sz. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest. 5–46.

Danyilov, M. A. (1963): Az oktatási folyamat időszerű kutatási problémái. *Magyar Pedagógia*, **63.** 1. sz. 25–33.

Darvai Tibor (2016): Szakmai-politikai nézetek és ideológiák az V. Nevelésügyi Kongresszuson. *Neveléstudomány*, **4.** 3. sz. 49–59.

Darvai Tibor (2017): *Oktatáspolitika és a Tanító című folyóirat a hatvanas években Magyarországon.* PhD-disszertáció, kézirat.

Domokos Lászlóné és Blaskovicz Edit (1934): *Alkotó munka az Új iskolában.* Gyermektanulmányi és Nevelésügyi Társaság, Budapest.

Elekes Lajos (1969): *Korszerű műveltség, történelmi gondolkodás.* Korunk Tudománya. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest.

Erdey-Grúz Tibor (1951, szerk.): *Akadémiai Értesítő.* November, LVIII. kötet.

Falus Iván és Kálmán Orsolya (szerk.): *Nagy Sándor nyomdokain.* Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 41–52.

Faragó László és Kiss Árpád (1949): *Az új nevelés kérdései.* Egyetemi Nyomda, Budapest.

Filipovic, Muhamed (1970): A lenini filozófiai nézetek történelmi sorsa és hatása. *Híd*, 4. sz. 386–395.

Földes Éva (1969): A neveléstörténeti kutatások szerepe a szocialista pedagógia fejlesztésében. In: Kiss Árpád (szerk.): *Neveléstörténet és szocialista pedagógia*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 9–21.

Földes Éva (1970): A pedagógus Lenin. *Magyar Pedagógia,* **70.** 1. sz. 13–25.

Fridrich, Walter (1969): A marxista ifjúságkutatás elméleti problémái. In: Illés Lajosné (szerk.): *Ifjúságkutatás. Pedagógiai Időszerű kérdései külföldön.* Tankönyvkiadó, Budapest. 23–60.

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2013): Lázár György és a magyar pedológia – mítosz és valóság. *Magyar Pedagógia,* **113.** 3. sz. 133–151.

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2014): Adalékok egy neveléstudományi életúthoz: Ágoston György 1945–1959 között. In: Fizel Natasa és Nóbik Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 67–80.

Golnhofer Erzsébet (2004): *Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949.* Iskolakultúra, Pécs.

Golnhofer Erzsébet és Szabolcs Éva (2016): Az 1945 utáni korszak neveléstudományának kutatása: kutatásmetodológiai megfontolások a személyes dokumentumok forrásértékéről. In: Német András, Garai Imre és Szabó Zoltán András (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Neveléstudomány-történeti kiadványok. Gondolat Kiadó, Budapest. 185–202.

Gurycka, Antonina (1969): Az érdeklődés differenciálásának tényezői az 5–7. Osztályos tanulóknál. In.: Illés Lajosné (szerk.): *Ifjúságkutatás.* Tankönyvkiadó, Budapest, 71–81.

Gyurkó László (1968): *Lenin, Október.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Halász Gábor (1984): Az oktatáspolitika szerkezete a hatvanas-hetvenes években. *Medvetánc*, **4.** 2–3. sz. 73–96.

Halász Gábor és Lukács Péter (1988): Az IEA magyarországi hatásáról. *Köznevelés*, 3. sz. 18–21.

Horváth Ferenc: *A rézkor- és bronzkor-kutatás helyzete és feladatai Csongrád megyében.* `http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/muzeumok/Csongrad_megye/Muzeumi_kotetek/pages/mukucsom_1983/003_regeszet.htm`

Horváth Márton és Zibolen Endre (szerk.): *30 év neveléstudomány és művelődéspolitika. A Magyar Pedagógiai Társaság gyűjteménye felszabadulásunk 30. évfordulója alkalmából*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest. 225–238.

Hunyady György (2017): Mátrai László kortársai között. In: Hunyady György (szerk.): *Értelmiségi válaszutak 1945 után*. Kossuth Kiadó, Budapest.

Huszár Tibor (1995): *A hatalom rejtett dimenziói. A Magyar Tudományos Tanács 1948-1949.* Akadémiai Kiadó, Budapest.

Huszár Tibor (2003): *Kádár János politikai életrajza 1956–1989.* 2 kötet. Szabad tér, Budapest.

Huszár Tibor (2006): *Kádár, A hatalom évei 1956–1989.* Corvina, Budapest.

Illés Lajosné (1970): Lenin, a kulturális forradalom és korunk. *Magyar Pedagógia,* **10.** 1. sz. 26–41.

Kairov, I. A. (1952, szerk.): *Pedagógia*. Egyetemi tankönyv. V. javított kiadás, Tankönyvkiadó, Budapest.

Kairov, I. A. (1951): Az iskolai oktató-nevelő munka eszmei és politikai színvonalának emeléséről. In: *A kommunista nevelés kérdéseiről*. Cikkgyűjtemény. II. kötet. Szocialista Nevelés Könyvtára, 37. sz.

Kardos József és Kornidesz Mihály (1990, szerk.): *Dokumentumok a magyar oktatáspolitika történetéből, 1945–1972.* I. és II. kötet, Tankönyvkiadó, Budapest.

Kelemen Elemér (2003): Oktatáspolitikai irányváltások Magyarországon a 20. század második felében (1945–1990). *Új Pedagógiai Szemle*, **53.** 9. sz. 9–25.

Kelemen Elemér (2017): A Magyar Pedagógiai Társaság újjáalakulása és tevékenységének első évtizede (1967–1976) Új Pedagógiai Szemle 9-10. sz.

Kerékgyártó Imre (1955): A „népies-karácsonyista" társadalomfelfogásról. *Társadalmi Szemle*, **X.** 2–3. sz. 117–138.

Kis János (2013): *Az összetorlódott idő – Második nekirugaszkodás.* Beszélő online. `http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/az-osszetorlodott-ido-%E2%80%93-masodik-nekirugaszkodas`. [Letöltve: 2017. január 25.]

Kiss Árpád (szerk.): *Ötödik Nevelésügyi Kongresszus,* II. kötet, Budapest.

Knausz Imre (1994): *A közoktatás Magyarországon 1945–1956.* `http://mek.oszk.hu/10000/10080/10080.pdf` [Letöltve: 2017. október 1.]

Kovai Melinda (2016): *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970.* KRG–L'Harmattan, Budapest.

Kronstein Gábor György (1958): Pedagógus-gondolatok Balatonfüredről. *Pedagógiai Szemle* 2. sz. 114–118.

Lányi Gusztáv (2000): *Magyarság, protestantizmus, társaslélektan*. Osiris, Budapest.

Lázár György (1950a): *A magyar neveléstudomány feladatai a szocialista építésben. A magyar nevelésügy általános helyzete és neveléstudományunk általános feladatai*. Szikra, Budapest.

Lázár György (1950b): A magyar pedológia visszavonulási taktikája. *Társadalmi Szemle*. március–április.

Lukács Péter (1991): *Színvonal és szelekció,* Educatio, Budapest.

Mannheim Károly (1996): *Ideológia és utópia*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Manszurov N. Sz. és Lunkov J.G. (1968): A tanulóifjúság politikai tudatának kialakítása. In: Illés Lajosné (szerk.): *Ifjúságkutatás*. Tankönyvkiadó, Budapest, 61–70.

Mátrai László (1970): Lenin és a filozófiai tradíció. In: Mátrai László (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi osztályának közleményei.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 153–158.

Matušťâk, Miroslav (1973): *Harc a revizionizmus ellen a pedagógia elméletében és nevelési gyakorlatában.* Slovenské pedagogické nakladeųstvo, Bratislava.

Mérei Ferenc (1948): A falakon belül. A neveléstudomány feladata. *Köznevelés,* **4.** 22. sz., 549–552.

Mészáros István (1970): Az MTA Pedagógiai Bizottságának felszabadulási emlékülése. In: Mátrai László (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi osztályának közleményei.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 187–191.

Mészáros István (1996): *Ateista nevelés iskoláinkban*. Eötvös József Kiadó, Budapest.

Mészáros István (1999): *Mindszenty és Ortutay: iskolatörténeti vázlat: 1945–1948*. Magánkiadás (Mészáros István), Budapest.

Mihály Ottó (1970): Az embereszmény pedagógiai funkciójáról. *Magyar Pedagógia,* **70.** 1. sz., 42–64.

MSZMP APO (1968): Lukács György megnyilatkozásai. MSZMP Központi szervei Agitációs és Propaganda Bizottság 1968. február 27. ülés 1. napirendi pont. (MNL OL M-KS 288-41/90. ő. e.)

MSZMP (1971): *A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve, 1970. november 23–28.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Nagy Péter Tibor (2006): Világnézeti nevelés az ötvenes évek Budapestjén. *Educatio,* **14.** 3. sz. 566–592.

Nagy Sándor (1952): „Az új tananyag közvetítésének néhány kérdéséről" (A kombinált óra az általános iskola felső tagozatában). *Pedagógiai Szemle,* 29–63.

Nagy Sándor (1953): A tanítási óra felépítése és elemzése. *Szocialista Nevelés Könyvtára,* 80. sz. Tankönyvkiadó Vállalat, Budapest.

Nagy Sándor (1953): Pedagógia néhány kérdése az akadémiai vita tükrében. *Pedagógiai Szemle*. 137–149.

Nagy Sándor (1955): Harcban az antimarxista pedagógiai nézetek ellen. *Pedagógiai Szemle*, 233–248.

Nagy Sándor (1955): Ünnepi beszéd a Magyar–Szovjet Társaság Központi pedagógiai Szakosztályának felszabadulásunk 10. évfordulója alkalmából tartott estjén. *Tanuljunk a Szovjet Pedagógusoktól,* **IV.** 4. sz. 1–4.

Nagy Sándor (1956): *A didaktika alapjai*. Kandidátusi értekezés. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Nagy Sándor (1958): A neveléstudomány mai helyzetéről. *Társadalmi Szemle*, 4. sz. 68–73.

Nagy Sándor (1958): Még egyszer a balatonfüredi konferenciáról. *Pedagógiai Szemle* 5. sz. 407–415.

Nagy Sándor (1970): A lenini ismeretelmélet és a modern didaktikai koncepció. *Magyar Pedagógia*, **70.** 1. sz. 1–12.

Nagy Sándor (1971): Vitaindító az V. Nevelésügyi Kongresszus IV. szekcióban. A neveléstudomány helyzete, feladatai, intézményei, kapcsolatai más tudományokkal. In: Kiss Árpád (szerk.): *Ötödik nevelésügyi Kongresszus.* Budapest, 1970. szeptember 28–30. II. kötet, Budapest. 165–175.

Németh András és Sáska Géza (2008): Veränderungen des Wesens der Reformpädagogik nach dem Zweiten Weltkrieg und in den ersten Jahren des Baus des Sozialismus. In: Andreas Pehnke: *Widerständige sächsische Schulreformer im Visier stalinistischer Politik (1945 - 1959. Biografische Skizzen, neue Befunde und eine tschechische sowie ungarische Vergleichsstudie*. Peter Lang Verlag, Frankfurt. 229-246.

Németh András (2005): *A magyar neveléstudomány tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Németh András (2009): A magyar egyetemei neveléstudomány szocialista paradigmájának kialakulása 1945–1953 közötti időszakban. In: Németh András és Biró Zsuzsanna Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében.* Gondolat Kiadó, Budapest. 26–56.

Németh András (2016): A magyar neveléstudomány diszciplína jellemzőinek és kognitív tartalmainak változásai a 20. század második felében. In: Német András, Garai Imre és Szabó Zoltán András (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában.* Neveléstudomány-történeti kiadványok. Gondolat Kiadó, Budapest. 7–118.

ONI (mtsi) (1949): *Pedagógia a pedagógiai gimnáziumok számára.* Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletére kiadja a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat, Budapest.

Orbán László (1971) Hozzászólása a V. Nevelésügyi Kongresszuson. In: Kiss Árpád (szerk.): *Ötödik nevelésügyi Kongresszus.* Budapest, 1970. szeptember 28–30. II. kötet, Budapest. 274–285.

Pála Károly (1991, szerk.): *Irányított irodalom. Tankönyvháború Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*. Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézet-Argumentum Könyvkiadó, Budapest.

Pálffy Zoltán (1958): Néhány megjegyzés Faragó László: „Amiben Füreden megegyeztünk…" című cikkéhez. *Pedagógiai Szemle* 3. sz. 416–417.

Péter Ernő (1971): Az V. Nevelésügyi Kongresszus feladata és módszerei. In: Kiss Árpád (szerk.): *Ötödik nevelésügyi Kongresszus.* Budapest, 1970. szeptember 28–30. I. kötet, Budapest. 15–34.

Péter Ernő (1974a): A pedagógia elméletének és gyakorlatának egységéért. Megnyitó beszéd a Magyar Pedagógiai Társaság alakuló közgyűlésén. (1967. április 21.) In: Péter Ernő: *A szocialista közoktatásért*. Táncsics Könyvkiadó, Budapest. 13–20.

Péter Ernő (1974b): Lenin és a világnézeti nevelés. Felszólalás a Lenin születésének 100. évfordulóján rendezett nemzetközi tanácskozáson. (Moszkva, 1969. november 25.) In: Péter Ernő: *A szocialista közoktatásért.* Táncsics Könyvkiadó, Budapest. 77–82.

Petrikás Árpád (1969): Ifjúságkutatás a felnövő nemzedék nevelésének szolgálatában. In: Illés Lajosné (szerk.): *Ifjúságkutatás*. Tankönyvkiadó, Budapest. 5–22.

Pléh Csaba (1992): *Pszichológiatörténet. A modern pszichológia kialakulása*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Pléh Csaba (1997): Leontyev, Alekszej Nyikolajevics. In: *Pedagógiai Lexikon.* 2. köt. Keraban, Budapest. 359–360.

Pléh Csaba (2010): *A lélektan története*. Osiris Kiadó, Budapest.

Pléh Csaba (recenzió) (2016): *Kovai Melinda (2016): Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970.* KRG–L'Harmattan, Budapest, BUKSZ, 3–4 sz. 192–196.

Pritz Pál (1970): Tudományos ülésszak Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából. In: Mátrai László (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi osztályának közleményei.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 159–170.

Prohászka Lajos (1963): Humanizmus és forradalom. *Magyar Pedagógia*, **63.** 4. sz. 405–424.

Protopopov (1953): A neveléstudomány néhány kérdése. *Pedagógiai Szemle*, 4. sz., 397–408.

Pukánszky Béla (1999): Várkonyi Hildebrand. In: *A Szegedi Tudományegyetem múltja és jelene: 1921–1998*. JATE, Szeged. 219–221.

Pukánszky Béla (2004): Schulpolitische Debatten während der Revolution in Ungarn 1956. In: Häder, Sonja és Wiegmann, Ulrich (szerk.): *„Am Rande des Bankrotts…" Intellektuelle und Pädagogik in Gesellschaftskrisen der Jahre 1953, 1956 und 1968 in der DDR, Ungarn und der ÈSSR*. Schneider Verlag, Hohengehren, 2004. 93–106.

Pukánszky Béla (2006): *Az MTA Pedagógiai (Állandó) Bizottságának befolyása a neveléstörténet-írás tartalmának alakulására 1950–1956 között*. Előadás: Az ötvenes évek nevelésügye – új irányzatok a korszak neveléstörténetének értelmezésére. Az MTA PB Neveléstörténeti Albizottságának konferenciája, 2006. dec. 8–9. Pécs.

Pukánszky Béla (2007): Das Pädagogische Komitee an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in den Jahren 1950–1956. In: Häder, Sonja és Wiegmann, Ulrich (szerk.): *Die Akademie der Pädagogischen Wissenschaften im Spannungsfeld von Wissenschaft und Politik*. Frankfurt a.M. u.a.: Peter Lang. 2007. 91–105.

Rainer M. János (2011): *Bevezetése a kádárizmusba.* 1956-os Intézet-L-Harmattan, Budapest.

Rét Rózsa (1980, szerk.): *„A műveltségkép az ezredfordulón, tanulmányok az akadémiai távlati műveltségkoncepció alapján"*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sáska Géza (2002): Az autonómiák kora. *Educatio*, **11.** 1. sz., 28–48.

Sáska Géza (2010a): A szocialista neveléstudomány kialakulása és függősorba süllyedése – a didaktika példáján. In: Németh András és Biró Zsuzsanna

Hanna (szerk.): *A magyar neveléstudomány a XX. század második felében*. Gondolat, Budapest. 98–130.

Sáska Géza (2010b): Normal and Abnormal. Scientific foundation of 50's Soviet-style socialist education. In: Attila Nóbik és Béla Pukánszky (szerk.): *Normalität, Abnormalität und Devianz, Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in de Moderne*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main. 39–49.

Sáska Géza (2015): A neveléstudományi elit viszonya a politikai marxizmushoz az ötvenes években. In: Németh András, Biró Zsuzsanna Hanna és Garai Imre (szerk.): *Neveléstudomány és tudományos elit a 20. század második felében*. Gondolat Kiadó, Budapest. 177–213

Sáska Géza (2016): A kommunista oktatáspolitika a II. világháború utáni években a kettéhasított Európában. *Pedagógiatörténeti Szemle*, **2.** 3–4. sz. 65-85.

Sáska Géza (2016a): Az oktatási rendszer reformja a negyvenes években és a kommunista identitáspolitika. In: Német András, Garai Imre és Szabó Zoltán András (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában*. Neveléstudomány-történeti kiadványok. Gondolat Kiadó, Budapest. 235–284.

Sáska Géza (2016b): A szocialista neveléstudomány rekrutációja 1952–1962 között. In: Tóth Péter és Holik Ildikó (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. Pedagógusok, tanulók, iskolák – az értékformálás, értékközvetítés és az értékteremtés világa*. MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága, Budapest. 255–262.

Sáska Géza (2017): Embernek lenni sötét időkben. A neveléstudományi marxizmus–leninizmus a sztálini korban. In: Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *Gyermekek, tanárok, iskolák – egykoron és ma. Tanulmányok a 90 éves Mészáros István tiszteletére.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 165–176.

Scarboro, Christofer A. (1995): *Living Socializmus: The Bulgarian Socialism Humanist Experient.* Urbana, Illinois.

Selmeczi Vilmos és Birkás József (1960): A magyar hajóépítőipar külkereskedelmi helyzete és feladatai. *Külkereskedelem*, **4.** 2. sz.

Somogyvári Lajos (2016a): Oktatáspolitikai irányváltás a Szovjetunióban: egy iskolareform anatómiája (1958–1960). *Pedagógiatörténeti Szemle*, **2.** 1–2. sz. 23–39.

Somogyvári Lajos (2016b): Munkára nevelés a szocialista pedagógiában: az orosz–szovjet előtörténet (1917–1958). *Iskolakultúra*, **26.** 1. sz. 82–92.

Szabó Miklós (2013): *A jó kommunista szilárdan együtt ingadozik a Párttal. Előadások a kommunista pártok történetéből és a fekete-piros-fehér zöld színre festett sztálinizmusról*. Szerkesztette és a jegyzeteket összeállította: Jankó Attila, JATE Press, Szeged.

Szabó Zoltán András (2016): A jogalkotói szándék egy lehetséges feltérképezési útja a tudományos minősítési szabályozás rendszerében – az előterjesztői indoklások köre (1949–1988). In: Német András, Garai Imre és Szabó Zoltán András (szerk.): *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus idő-*

szakában. Neveléstudomány-történeti kiadványok. Gondolat Kiadó, Budapest. 203–234.

Szabolcs Éva (2006, szerk.): *Pedagógia és politika a XX. század második felében Magyarországon*. Eötvös József Kiadó, Budapest.

Szabolcs Éva (2016): „Mába nyúló történelem" – Nagy Sándor és a magyar didaktika hagyományai. In: Falus Iván és Kálmán Orsolya (szerk.): *Nagy Sándor nyomdokain*. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 23–28.

Szabolcs Éva és Golnhofer Erzsébet (2018): A Szocialista Nevelés Könyvtára: törekvés a szocialista pedagógiai kialakítására. In: Fehérvári Anikó (szerk.): *A Borsszem Jankótól Bolognáig. Neveléstudományi tanulmányok.* ELTE-PPK-L' Harmattan, Budapest.

Szarka József, Zibolen Endre és Faragó László (1957, szerk.): *Balatonfüredi pedagógus konferencia, 1956. október 1–6.* Rövidített jegyzőkönyv. Pedagógiai Tudományos Intézet, Kézirat-sokszorosítás.

Szarka József (1957): Hogyan tovább? *Pedagógiai Szemle*, **7.** 6. sz. 1–3.

Szarka József (1958): A szovjet pedagógiáról. *Pedagógiai Szemle*, **8.** 4. sz. 301–309.

Szarka József (1958): Vitánk a revizionista nézetekkel. *Köznevelés* 12. sz. 269–270.

Székely Endréné és Szokolszky István (1973): *Didaktika.* Budapesti Műszaki Egyetem Gépészmérnöki Kar, Tankönyvkiadó Budapest, Kézirat.

Székely Endréné (1953) „A marxista neveléstudomány helyzete és feladatai a Szovjetunióban és hazánkban az SZKP XIX. kongresszusa és a sztálini mű fényében". *Pedagógiai Szemle*, **3.** 4. sz. 385–393.

Székely Endréné (1953): A marxista neveléstudomány helyzete és feladatai a Szovjetunióban és hazánkban az SZKP XIX. kongresszusa és a sztálini mű fényében. *Pedagógiai Szemle,* **3.** 4. sz., 385–393.

Székely Endréné (1956): A marxista pedagógiatudomány helyzete és feladatai hazánkban. *Társadalmi Szemle,* 2. sz. 66–82.

Székely Endréné (1955): A szovjet pedagógia tudományos eredményeinek alkotó felhasználása a magyar pedagógia tudományban. *Pedagógiai Szemle*, **5.** 4. sz.

Szentkuthy Miklós (1962): *Arc és álarc.* Magvető Kiadó, Budapest.

Tettamanti Béla (1949): A nevelés szocialista fogalma. (Kritikai megjegyzések Faragó László és Kiss Árpád, Az új nevelés kérdései c. könyvéhez.) *Köznevelés*, **5.** 19. sz. 533–534.

Sztálin: *A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban*. Szikra, Budapest, 1952.

Tettamanti Béla (1955a): Az antimarxista pedagógia egyik képviselője vagyok-e? *Pedagógiai Szemle*, **5.** 424–425.

Tettamanti Béla (1955b): *Marx, Engels, Lenin, Sztálin a nevelésről.* Tankönyvkiadó, Budapest.

Tettamanti Béla (1957): Válasz Berencz János „kritikai" megjegyzéseire. *Pedagógiai Szemle* **7.** 6. sz. 87.

Tomori Lajos (szerk., 1972): *Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Az MSZMP Központi Bizottsága 1972. június 14–15-i ülése.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Tőkei Ferenc (1974): *A szocializmus dialektikájához.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Trencsényi László (2018):'68 az oktatásban, pedagógiában. *Educatio*, **27.** 3. sz. 440–456.

Vajda Mihály és Dérer Miklós (1973): *Filozófus-per 1973.* Világosság 1973. Különkiadás. Hírlapkiadó Vállalat, Budapest.

Vass Henrik (1974a, szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970, Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, Kossuth Könyvkiadó, Budapest. In: *MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának állásfoglalása a munkásosztály helyzetéről szóló 1958-as KB-határozat végrehajtásáról, a munkásosztály jelenlegi helyzetéről 1970. január 10.* 459–475.

Vass Henrik (1974b, szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1967–1970, Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, Kossuth Könyvkiadó, Budapest. In: *MSZMP Központi Bizottságának állásfoglalása ifjúságpolitikai kérdésekben 1970. február 18–19.* 488–524.

Vass Henrik (1978, szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975, Az MSZMP Központi Bizottságának Párttörténeti Intézete, Kossuth Könyvkiadó, Budapest. In: *MSZMP Központi Bizottsága Kultúrpolitikai Munkaközösségének állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézeteiről 1973. március.* 456–469.

Vass Henrik és Ságvári Ágnes (sajtó alá rendezte) (1973): Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. februári határozata az időszerű kérdésekről és feladatokról, 1957. február 26. In: *A magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962.* Kossuth Kiadó, Budapest.

Vitányi Iván (1977): *Az amatőr művészeti mozgalom ideológiai-politikai helyzete és feladatai. Művészetpolitikánk időszerű kérdései.* Népművelési Intézet, Budapest 23–245.

Welker Ottó: *A művelődésügyet irányító minisztériumok szerkezete, ügybeosztása és vezető tisztviselői 1945–1984.* Kézirat, ismert példányok az Országgyűlési Könyvtár, az OPKM és Sáska Géza birtokában.

Zádor Anna (2008a): "Ezek az emberek intézmények feladatára vállalkoztak". Beszélgetés Zádor Annával. *Enigma*, **XV.** 54. sz. 87–132.

Zádor Anna (2008b): „Az építészek farkasok". Beszélgetés Zádor Annával. *Enigma*, **XV.** 57. sz. 15–42.

Zajcsenko P. A. (1951): A tanítási óra színvonalának emeléséért. *Szocialista Nevelés Könyvtára*, 23. sz. Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest.

Zibolen Endre (1965): A Magyar Pedagógiai Társaságról. Emlékek, feladatok, javaslatok. Köznevelés, **20.** 13—14. sz. 514—516.

Zibolen Endre (1990): Bevezetés. In: Hegedűs B. András és Rainer M. János összeáll. (1992): *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján* VI. Pedagógusvita Múzsák. 1956-os Intézet, Budapest. 1–13.

Pedagógiatörténeti Szemle • 4. évf. 1–2. sz. 53–56. o. • 2018

A „harmadik út”

Fizel Natasa

SZTE JGYPK

Németh András és Ehrenhard Skiera (szerk, 2018): *Rejtett történetek – Az életreform-mozgalmak és a művészetek*. Műcsarnok, Budapest.

2018. október 6-án nyitotta meg kapuit a Műcsarnokban a *Rejtett történetek – Az életreform-mozgalmak és a művészetek* című kiállítás, amely 2019. január 20-áig fogadta a látogatókat. A kiállítás a Műcsarnok és az ELTE PPK Neveléstudományi Intézet Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport valamint az ELTE Neveléstudományi Doktori Iskola együttműködésével jött létre.

A kiállítást Pressing Lajos pszichológus, buddhista tanító, mesekutató nyitotta meg, aki így foglalta össze a kiállítás témáját: *„A tárlat a 19. század utolsó harmadától világszerte kibontakozó, a közép-európai országokban is virágzó életreform-mozgalmat, illetve annak a korabeli művészetekre gyakorolt hatását mutatja be. Az elnevezés (Lebensreform, life-style reform) azoknak a „fin de siècle” időszakában virágkorukat élő modernizációkritikai mozgalmaknak a nemzetközi összefoglaló elnevezése, amelyek közös jellemzője a természethez való visszatérés, az öngyógyítás, valamint az elveszett kozmikus teljesség és a spiritualitás keresése. Ezek a mozgalmak (a kertváros-építő, földreform-, antialkoholista, továbbá vegetáriánus, természetgyógyászati, testkultúra-, illetve az ezekhez kapcsolódó különböző új vallásos, társadalomreformer és művészeti törekvések) ember és természet, ember és munka, ember és Isten kapcsolatát a „menekülés a városból” civilizációkritikai jelszavával összehangoló, sokszínű, gyakran egymással is vitázó együttesét alkotják. (. . .) A Monarchia nagyvárosaiban – Bécsben, Prágában és Budapesten – ekkoriban megjelenő új értelmiség neves képviselői, fiatal írók, képzőművészek, zeneszerzők, filozófusok, természet- és társadalomtudósok gyakran maguk is követői, sőt terjesztői a korabeli divatos önreformtörekvéseknek, a vegetarianizmusnak, a természetgyógyászatnak, a testkultúra-mozgalomnak és az azokhoz kapcsolódó különböző ezoterikus, gnosztikus üdvtanoknak és társadalmi utópiáknak. Ebből kiindulva, a mozgalom különböző irányzatainak bemutatása mellett a kiállítás kitekint a kor alkotóművészeinek az életreform-mozgalmakhoz fűződő „rejtett”, eddig részben feltáratlan kapcsolatára is: egyrészt az irányzatok különféle közösségeiben, illetve szellemi, vallási, spirituális, társadalmi reformmozgalmaiban betöltött aktív szerepükre, másrészt az innen érkező hatásra, amely műveikben, életmódjukban és világfelfogásukban is megnyilvánult. A Műcsarnok kiállítása a magyar közönség elől eddig rejtett történeteket tár fel.”*[1]

További kuriózum, hogy a kiállítás nyolc alkalommal exkluzív tárlatvezetéssel is megtekinthető volt. A tárlatvezetők a művészeti és a tudományos élet

[1] `http://mucsarnok.hu/kiallitasok/kiallitasok.php?mid=YnvqFLjsiAaZrxnOyTDOIJ`, 2019. 05. 07.

jeles képviselői közül kerültek ki. Vásáry Tamás Kossuth-díjas zongoraművész, karmester, Mujdricza Péter építész, művészeti író, Sári László József Attila-díjas tibetológus, író, műfordító, Földiné Irtl Melinda okleveles buddhista jóga és buddhista tanító, Földi Tamás zenész, Tóth Szabolcs szitárművész, Boreczky Ágnes professor emerita, Pukánszky Béla egyetemi tanár, MTA doktor, Vincze Beatrix egyetemi adjunktus, valamint Nádor Judit Keya képzőművész sajátos nézőpontjain keresztül megtekintve a kiállítást a látogatók a tárlat további dimenzióit is felfedezhették.

A kiállítás ugyan időszaki volt, de a látogatók maradandó élményein túl kézzel fogható alkotás is született a tárlat kapcsán. A Műcsarnok gondozásában megjelent, a Bán András és Szegő György által szerkesztett, a MUCSARNOK.HU könyvsorozat negyedik köteteként napvilágot látott reprezentatív könyv mind formai, mind tartalmi minőségét illetően méltó emléket állít a kiállításnak, ugyanakkor jelentősen túl is mutat azon. Az olajzöld színű kötet rendhagyó 17x21 cm-es formátuma, a lapszélek színezése már első ránézésre is figyelemfelkeltő, hívogató. Belelapozva a gyönyörűen illusztrált, számtalan plakáttal, fotóval, grafikával kiegészített tartalmas kötetbe elsőként Szegő György, a Műcsarnok művészeti igazgatójának bevezető gondolatait olvashatjuk, amelyekben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy hogyan lépett a modern kor művésze a filozófus, a teológus, a próféta szerepkörébe? A válasz pedig egyértelmű: szabadságvágya predesztinálta erre.

Szegő előszóként is értelmezhető tanulmánya után a kötet legnagyobb lélegzetvételű, a témát áttekintő tanulmánya következik Németh András, az ELTE egyetemi tanára és Ehrenhard Skiera a Flensburgi Egyetem professzora tollából Az életreform múltja és jelene címmel. A tanulmány az első oldalakon az életreform törekvések társadalomtörténeti hátterével, előzményeivel, főbb szellemi forrásaival ismerteti meg az olvasót. A nyugati civilizáció „kóros állapotára" orvosságot kereső mozgalmakat kétarcúság jellemzi – írja a szerzőpáros –, hiszen sokszor összefonódva, egyidőben van jelen a haladást dicsőítő, valamint a fejlődés árnyoldalait kritikai hangon elutasító, annak feloldására utópisztikus megoldásokat kereső retorika. Az előzmények feltárása után az olvasó megismerheti az életreform, mint fogalom értelmezési lehetőségeit és főbb irányzatait. Fidusnak, a német ifjúsági és életreform-mozgalom nagy hatású képviselőjének egyik könyvillusztrációján keresztül irányítják tekintetünket a szerzők a könyv következő fejezetére, A „harmadik út evangéliumára". Fidus képén ugyanis egy útkereszteződés látható, ahol egy hármas jelzőtábla mutat a jövő felé. Az egyik út, a kapitalizmus, egy tátongó szakadékba vezet. A másik, a kommunizmus, távolabb kanyarog, és elvész balra fent a felhők között. A harmadik út, a földreform (életreform), elvezet a kép jobb oldalán felkelő Nap felé. A következő fejezet azokat az eszméket sorolja fel, és mutatja be – spiritualitás, lelki akaraterő, a természet, mint „menekülési út", az emberi test természetessége, valamint az ember megmentésére irányuló igyekezet –, amelyek egymással szoros kapcsolatban állva alkotják a „harmadik út" eszmerendszerét. Ezt követi

az életreform-mozgalmak tipológiájának, majd a mozgalomra jellemző szakrális építészeti törekvéseknek – templom, remetekunyhó, kertváros, kommuna – a bemutatása. A tanulmány második részében, folytatva az induktív megközelítést, az Osztrák-Magyar Monarchia életreform-törekvéseit ismerhetjük meg. A vegetarianizmus és a természetgyógyászat a 19. század utolsó harmadában megjelenő népszerűsítő folyóiratokon keresztül indult útjára, és ez az út a mozgalom két világháború közötti virágkoráig – Kosztolányi, Babits, Kodály és Bartók csatlakozásáig – vezetett. A kommunamozgalom Közép-Európában elsősorban művészkommunák formájában jelent meg, az első német művészpróféta, Wilhelm Diefenbach 1882-ben kezdte meg „térítő munkáját". Hazánk legismertebb művészközössége az 1901 és 1921 között működő Gödöllői művésztelep volt. Az életreform alapeszméje, a spiritualitás a 19. század utolsó évtizedeiben a Monarchia nagyvárosaiban széles körben hódított. A teozófia képviselői 1909-ben Budapesten rendezték világkongresszusukat, amely nagyban hozzájárult a magyar teozófiai mozgalom legitimációjához. A tanulmány végéhez közeledve az életreformnak a századforduló művészeti, művelődési és pedagógiai reformjaira gyakorolt hatását mutatják be a szerzők, kiemelve, hogy a hazai életreform-törekvések recepciójára jellemző volt a nemzeti jelleg, kiemelkedő volt a népművészet szerepe. A magyar „reformvágy" tetten érhető a Magyar Társadalomtudományi Társaság 1901-es, a Teozófiai Társulat 1906-os megalakulásában, a Nyugat, a Huszadik Század elindításában. Batthyány Ervin bögötei magániskolája, a mozdulatművészeti iskolák megjelenése, a tanítóság Új Korszak és Népművelés című folyóirata mind-mind remek példái az életreformnak a pedagógia területére is begyűrűző hatására. A záró fejezetben kitekintést olvashatunk az intézményesülés folyamatának a két világháború közötti időszakban történt lépcsőfokairól, például a Sziget című könyvsorozat elindításáról és a Stemma társaság működéséről. Összességében a tanulmány részletes betekintést nyújt az életreform-mozgalom világába, és teszi mindezt gazdag jegyzetapparátussal, és gondosan válogatott illusztrációk sorával.

A kötet az áttekintő tanulmányon túl további tíz munkát tartalmaz. Boreczky Ágnes a mozdulatművészet területére vezet minket, Wolfgang R. Krabbe történészprofesszor tollából az életreform mozgalmak a korábbiaknál részletesebb történetét olvashatjuk, míg Kai Buchholz a designelmélet professzora az életreform fogalmi vezérmotívumait éri tetten primer források vizsgálatán keresztül. Thomas Zaunschirm a művészettörténet professzora az életreform építészetre gyakorolt hatását vizsgálja, Renate Ulmer, az Art Nouveau szakértője, az 1899-ben Ernst Ludwig hesseni nagyherceg által alapított darmstadti művésztelepet mutatja be, míg Klaus-Peter Arnold művészettörténész tanulmányán keresztül a Hellerauban felépített első német kertváros életébe nyerünk bepillantást. Gernot Böhme filozófiaprofesszor az 1901-ben a svájci Asconában létrehozott Monte Verità életreform-közösség életébe kalauzol minket, míg Hermann Müller Gusto Gräser, Hermann Hesse, és Gerhart Hauptmann művészprófétáék hatásáról írt tanulmányt. Judith Baumgartner egyetemi oktató az Eden gyümölcstermelő

kolóniát mutatja be, míg Hervet Doucet egyetemi oktató, Reinhard Farkas történész, Alan Nothnagle író, műfordító, Burkhard Pohl egyetemi oktató, Renate Wiggershaus író, valamint Kaat Wils történész professzor az életreform mozgalom nemzetközi kibontakozási folyamatait és nemzeti, regionális sajátosságait mutatja be.

A neves külföldi szerzők által a témában készített tanulmányok magyar fordításának (Balogh Brigitta és Vincze Beatrix munkái) megjelenése hiánypótló, az életreform-mozgalom korábban magyarul nem elérhető területeit hozza közelebb a magyar olvasóközönséghez.

A kötet végén Életreform kislexikon található Németh András és Ehrenhard Skiera szerkesztésében, amelyben fontos személyek, helyszínek, koncepciók, mozgalmak rövid ismertetése, leírása található meg, amely mind a téma érdeklődői, mind kutatói számára hiánypótló munka. A könyvet korabeli források és dokumentumok, versek, cikkek, plakátok, feljegyzések zárják, amelyek további információkkal szolgálnak az életreform-mozgalmak megértéséhez. A kötet nagy erénye a korábban említetteken túl, hogy mind az előzetes tudással nem rendelkező, mind a témában járatos olvasó számára érthető, és számtalan új információt, új megközelítést tartalmaz. Jelentősége a hazai életreform-kutatás területén óriási, megkerülhetetlen forrás a téma kutatói számára.